

ANATOLIJ IGNATJEVIČ
VON
ŠPAKOVSKI
ANATOL VON SPAKOVSKY
АНАТОЛИЙ ИГНАТЬЕВИЧ
ФОН ШПАКОВСКИЙ
Prispevek k bio-bibliografiji

Alojz Cindrič

Anatolij Ignatjevič von Špakovski
Anatol von Spakovsky
Анатолий Игнатъевич фон Шпаковский
Prispevek k bio-bibliografiji

Avtor: *Alojz Cindrič*

Avtor dodatnega besedila: *Anatolij Ignatjevič Špakovski*

Avtor predgovora: *Igor Grdina*

Recenzenta: *Vladimir Osolnik, Jože Vogrinc*

Jezikovni pregled: *Suzana Švencbir*

Prevod uvodne besede v angleščino: *Janko M. Lozar*

Prevod uvodne besede v ruščino: *Tatjana Komarova*

Tehnično urejanje in prelom: *Jure Preglau*

Fotografija na naslovnici: *Kopija doktorske listine doktorja Anatolija I. Špakovskega.*

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za sociologijo

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Ljubljana, 2020

Prva e-izdaja

Knjiga je bila objavljena s podporo Ustanove Igor Grdina, ustanove za podpiranje knjižnih izdaj na področju slovenistike in slovenske literarne in glasbene zgodovine.

U | G

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789610603214

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID=304951808

ISBN 978-961-06-0321-4 (pdf)

Kazalo

Predgovor	5
Anatolij Ignatjevič von Špakovski (Anatol von Spakovsky / Анатолий Игнатъевич фон Шпаковский) prispevek k bio-bibliografiji	13
Uvodna beseda	15
Foreword	17
Предисловие	19
Biografija	21
Bibliografija dr. Anatolija Ignatjeviča von Špakovskega	53
Viri in literatura	58
Imensko kazalo	63
Appendix: Anatolij Špakovski, Psihološka analiza časa, Ljubljana 1925	67

Profesor dr. Anatolij Špakovski.

Igor Grdina

Predgovor

Vruskem Sankt Peterburgu 27. februarja 1895 rojeni in v alabamskem Huntsvillu 11. januarja 1988 umrli Anatolij Ignatjevič Špakovski je brez dvoma znanstveno najvplivnejši doktorand Univerze Kraljestva SHS v Ljubljani (1919–1929). Po slovesu mu je med njimi dandanes podoben edino Vladimir Bartol, ki pa si je pot v občo pomembnost utrl kot pisatelj. Tudi Alma mater Alexandrina (1929–1941) bržčas ni podelila najvišjega akademskega naslova v velikem svetu bolj uveljavljenemu mislecu. Študija o svobodi, determinizmu in indeterminizmu, ki jo je 23. maja 1925 promovirani doktor ljubljanske univerze podpisal kot Anatol von Spakovsky, je v času od prve izdaje v nizozemskem Haagu leta 1963 do danes pridobila in potem tudi ohranila status klasičnega dela o najzapletenejših vprašanjih prostosti oziroma vnaprejšnje določenosti. Ta njegov dosežek je toliko večji zato, ker so o tej problematiki razmišljali tudi osrednji intelektualni graditelji 20. stoletja – še posebej sugestivno največji humanist med fiziki Max Born.

Leta 1919 oblikovana univerza v slovenski prestolnici se je mogla pohvaliti z vrsto uglednih profesorjev. Tako njeni imenovani matičarji kakor tudi pozneje izvoljeni sodelavci so bili večinoma odlični in kar najširše priznani poznavalci disciplin, ki so se jim zapisali na poteh življenja. Večinoma so se dokazali na visokošolskih in ustanovah malo prej razpadle habsburške monarhije, nekaj pa jih je služilo znanosti na Univerzi svetega Vladimirja v Kijevu. Med slednjimi je bil najuglednejši njen poslednji rektor Jevgenij/Evgen Vasiljevič Spektorski. Posamezniki, kakor pozneje tako znameniti lingvisti Lucien Tesnière ali v švicarskem Fribourgu promovirani Aleksandar Stojičević, so prišli tudi od drugod. Nadvse zaslužni »odkritelj Gallusa« Josip Mantuani, Ivana Prijatelj in France Kidrič so poprej raziskovalno delali v dunajski Dvorni knjižnici oziroma v kranjskem/slovenskem Deželnem/Narodnem muzeju. Karel Hinterlechner se je prekalil na geološkem zavodu v avstro-ogrskem glavnem mestu, Jaroslav Foerster na ljubljanski srednji tehnični šoli, Milan Vidmar v

inženirski praksi ... Res pa je, da so Slovenci pred letom 1918 kljub opozorilu pesnika Antona Aškercu, da v znanstvenem svetu ne obstajata samo »nemško-šovinistični Gradec in feaški Dunaj«, študirali predvsem v štajerski in avstrijski metropoli. Ob oblikovanju ljubljanske univerze so prek profesorjev iz različnih okolij dobili neposredno izkušnjo kulturnih tradicij in koncepcij znanstvenega življenja tudi od drugod. To je bilo velikega pomena za širino in globino razumevanja številnih tematik.

Ljubljanska univerza je prav tako pritegovala zanimanje študentov iz različnih okolij. Posamezniki so se nanjo vpisali iz radovednosti, večina iz pragmatičnih razlogov – ker jim je bila prostorsko, jezikovno in duhovno najbližja. Splitčan Bogdan Radica – poznejši zet znamenitega historiografa Guglielma Ferrera – je prišel v Ljubljano študirat umetnostno zgodovino, saj se mu je šola Izidorja Cankarja in Vojeslava Molèta zdela obetavnejša od zagrebške konkurence. Slovensko prestolnico, ki jo je potem občutil kot nazorsko ozkosrčno in zatoхло, je le po letu dni zamenjal za živopisnejše, čeprav že dokaj fašizirane Firence. Za razliko od njega si je več drugih prišlekov, zlasti tistih z ozemlja razpadlega Ruskega imperija, v Ljubljani pridobilo zaželene akademske naslove. Nekateri, kakor baletni plesalec in koreograf Peter Gresserov Golovin, ki je diplomiral iz elektrotehnike, so se ne glede nanje uveljavili na drugih področjih. Anatolij Špakovski pa je svoji poznejši karieri položil temelje prav z doktoratom v Ljubljani.

Srbsko-hrvaško-slovenska kraljevina je bila ob Češkoslovaški, Nemčiji, Franciji, Bolgariji in Kitajski središče ruske republikansko-demokratske in monarhistične emigracije po prvi svetovni vojni. Nova država, ki je nastala na robovih Srednje Evrope in Balkana iz Srbije, Črne gore in delov Avstro-Ogrske, se je tako iz človekoljubnih kakor iz zgodovinskih razlogov čutila dolžna pomagati nesrečni »beli jati«. Med Slovenci je kar najširšo pomoč beguncem, ki so zaradi revolucije, boljševiske polastitve oblasti ter terorja in izida državljanske vojne ostali brez domovine, zagovarjal zlasti kraljevski poslanik in namestnik Ivan Hribar, poznejši četrti častni doktor ljubljanske univerze. Če so bile srbske pokrajine države Karadjordjevičev, ki so bili tako neposredno kakor prek črnogorskih Petrovičev sorodstveno povezani z dinastijo Romanov, za ruske emigrante zanimive predvsem zaradi pravoslavnega okolja, je Slovenija z novo univerzo ponujala možnost preživetja zlasti ljudem iz akademske sfere. Poleg Spektorskega je v Ljubljano prišla vrsta profesorjev iz Kijeva. Med njimi so bili najuglednejši Nikolaj Mihajlovič Bubnov, Mihail Nikitič Jasinski, Aleksander Vasiljevič Maklecov in Aleksander Dmitrijevič Bilimovič. Slednji je odigral pomembno vlogo pri zagovoru doktorata intelektualnega voditelja

belega gibanja in poprejšnjega odkritelja »mladega Marxa« Petra Bergardo-
viča Strujeja, prav tako pa je sodeloval v de facto vladi generala Antona Iva-
noviča Denikina.

Ne vemo, čemu se je Špakovski odločil za prihod v Ljubljano. Kot begunec, ki
se je v Kraljestvu/Kraljevini SHS začasno zakoreninil v Vojvodini, bi vsekakor
imel tudi druge možnosti za dokončanje leta 1914 v Moskvi začetega študija.
Lahko bi ga pritegnila tako ruska kolonija v slovenski metropoli – njene člane
je z občasnimi obiski vzpodbujal k delu in vztrajanju tudi sam Struve – kakor
moderna zasnova študija. V Ljubljani je namreč imel glavno besedo v filozof-
skem seminarju France Veber, ki se je opazno razlikoval tako od Alberta Baza-
le v Zagrebu kakor od Branislava Petronijevića v Beogradu. Srbsko-hrvaško-
-slovenska kraljevina se na svojih univerzah očitno ni trudila gojiti nacionalno
obarvanega modroslovja. Kljub posameznim odmevnim »političnim upoko-
jivam« znanstvenikov je država v glavnem le zagotavljala ustavno priznano
svobodo znanstvene misli. Filozofska prvaka v hrvaški in srbski prestolnici pa
je vsem nemajhnim razlikam navkljub vendarle povezoval študij pri znamenit-
em Wilhelmu Wundtu. Prav tako ne Bazala ne Petronijević nista imela kon-
kurence v močni neotomistični tradiciji, ki jo je v slovenski metropoli zastopal
njen tudi na tujem priznani velemojster Aleš Ušeničnik, zaradi česar jima je
bilo vsekakor lažje pri uveljavljanju lastnih pogledov. Veber je že leta 1921 v
Ljubljanskem zvonu opozoril na razkorak med svojo, Petronijevićevo in Baza-
lovo usmeritvijo. Ob sicer afirmativni oceni knjižice poznejšega filozofskega
samohodca Vladimirja Dvornikovića *Wilhelm Wundt i njegovo značenje*, ki je
malo prej zagledala luč sveta v Zagrebu, je zapisal:

Mene samega [...] plodonosno Dvornikovićevo delovanje tem bolj
veseli, ker po svojem poklicu nisem zgodovinar, temveč teoretik filo-
zofije, tako da morem Dvornikovićevo historično-filozofsko orijen-
tacijo smatrati naravnost za najsrečnejšo izpopolnitev onih smeri, ki
jih sam zasledujem na polju teoretično-filozofskih problemov. Kakor
leži skoro neposredno za nami življenjsko delo globokega teoretika
Petronijevića na eni in vestnega historika Bazale na drugi strani, med
katerima nekako posreduje častitljiva osebnost Arnoldova,¹ tako se
mi zdi, da morem smatrati le za organično nadaljevanje teh, nam
mladim danih temeljev, če z novimi silami prodiramo v svetišče fi-
lozofije zopet od dveh strani, od historično-generične in teoretično-
-konstruktivne. Začasno bo se morda zdelo, da so naša pota paralelna

1 Veber tu misli na filozofa in pesnika Gjura Arnolda. Albert Bazala je bil njegov nečak.

in brez koncentričnih sil: če pa bo ostal vsakdo izmed nas na svojem mestu in posvetil vse svoje moči le onemu delu, ki mu ga narekuje sama znanstvena vest, ni dvoma, da se bomo v tem in takem skupnem delu morda prej nego slutimo dokopali do neobhodno potrebne končne sinteze med historično genezo in konstruktivno teorijo tudi v filozofiji[.]

Veber se je torej štel tako generacijsko kakor konceptualno za popolnoma nestičnega z Bazalo in Petronijevičem, ki se je proslavil tudi z odkritji v naravoslovju. Wundta je slovenski profesor kritiziral zaradi pojmovanja, da se znanosti med seboj razlikujejo po metodi in ne po predmetu – na difference po ciljnih mišljenja, na katere je opozarjal Eduard von Hartmann, ni pomislil – ter je iz tega izpeljeval tudi njegovo veličino v osamosvojeni psihologiji in relativno nepomembnost v filozofiji. Še prej, leta 1920, se je Veber razmejil tudi v razmerju do drugega velikega in vplivnega misleca tedanje sodobnosti – Henrija Bergsona. Čeprav je takrat imel za seboj le nezaten del svojega opusa, je nastopal kot poudarjeno samostojen in kritičen, toda vseskozi konstruktivno in neeliminacionistično usmerjen filozof. V oči namreč pade, da je zagovarjal tudi potrebo po »končni sintezi«. To je pomenilo, da noče biti egocentrični ali solipsistični samohodec.

Prav v teh koordinatah pa utegne biti skrit bistveni del Vebrove privlačnosti za Špakovskega. Mladi ljudje, ki so si neposredne življenjske izkušnje pridobili v »jeklenih nevihtah« prve svetovne vojne, so imeli povsem drugačen odnos do avtoritet kot pripadniki študentskih generacij fin de siècle in la belle époque. Svet je bil po letu 1914 mnogo ostrejši in okrutnejši, s tem pa tudi mnogo bolj ogrožajoč kakor poprej. Sleherno vprašanje je lahko po vsej širini razpiralo ultimativne probleme. Pripravljenosti za nezavezujoče sprehode po vratolomnih zgradbah filozofskih sistemov je bilo iz dneva v dan manj. Človek se je mnogo bolj kot prej utemeljeval na lastni miselni in siceršnji dejavnosti. Privlačili so ga prostori, ki so mu jo omogočali razviti – ali so mu vsaj dajali občutek, da računajo z njo.

Samo ugibamo lahko, kje bi Špakovski nadaljeval študij, če ne bi bilo prve svetovne vojne ali če bi se ta sklenila s triumfom njegove bodisi imperialne bodisi republikansko-demokratske domovine. Verjetno na kateri od ruskih univerz. Iz Moskve bi se utegnil iti intelektualno razgledovat in razvidevat v Sankt Peterburg/Petrograd ali v Kijev. Kot človek z rodbinskimi koreninami v pribaltskem prostoru bi se morda za nekaj mesecev podal na študije v Tartu, ki je v letih njegove mladosti nosil ime Jurjev, poprej pa Dorpat. Tamkajšnja

nekoč nemška in v času vlade imperatorjev Aleksandra III. in Nikolaja II. rusificirana univerza je uživala nezanemarljiv sloves, ki je dodaten lesk dobil v 20. stoletju, ko je ondotna alma mater postala planetarno središče semiotičnih študij. Kasneje bi Špakovski najverjetneje šel po svetu – a zagotovo drugače, kot je moral po revoluciji, ki je razočarala vse svoje očete iz dramatičnih zimsko-pomladnih mesecev 1917. Študij bi sicer res utegnil skleniti na kateri srednjeevropskih univerz, za Ljubljano – mesto, ki je njegovega rojaka Spektorskega spominjalo na slikovita tirolska naselbinska gnezdeca med gorami – pa bi bržčas niti ne slišal. A kljub temu ni verjetno, da bi bila njegova disertacija prodornejša od obstoječe.

Z raziskavami in objavami Alojza Cindriča se Anatolij Ignatjevič Špakovski vrača v prostor, ki je bil zanj izjemno pomemben. Njegova disertacija, ki se objavlja v tej knjigi, je eno od mnogih nespregledljivih opozoril, da si je slovensčina v 20. stoletju pridobila status nadnacionalno pomembnega nosilca znanstvenih in filozofskih spoznanj. Nikakor ni bila ovira ne globini misli ne veličini dosežkov človeškega duha. Prav nasprotno: bila je njun voljni instrument.

Ne gre si delati utvar, da bo delo Špakovskega v našem prostoru takoj opaženo in postalo zanj dragocenost; toda kdaj se utegne zgoditi tudi to. Josip Stritar v enem svojih *Dunajskih sonetov* ne pravi zaman: Vrtili, spreminja čas se brez prestanka ...

Alojz Cindrič
Anatolij Ignatjevič von Špakovski
Anatol von Spakovsky/Анатолий
Игнатьевич фон Шпаковский
Prispevek k bio-bibliografiji

Uvodna beseda

Anatolij Ignatjevič von Špakovski¹ sodi v prvo generacijo študentov in doktorandov filozofije na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (takrat še Univerze Kraljestva/Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani). Bil je šesti doktorand profesorja dr. Franceta Vebra, filozofa, ki je bil tudi nosilec katedre za filozofijo.

Anatolij von Špakovski, oficir meščanske ruske vojske, je leta 1920 pred Rdečo armado pribežal v Kraljevino SHS.

Na osnovi arhivskega gradiva, ki ga hranita Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani (ZAMU) in arhiv Filozofske fakultete, in literature avtor oriše študijsko in življenjsko pot Anatolija Ignatjeviča von Špakovskega, filozofa, sociologa, psihologa, kulturologa, poeta in boema, in sicer podrobneje v medvojnem obdobju, ko je živel in delal v Kraljevini SHS in pozneje v Kraljevini Jugoslaviji.

Avtor podrobneje spremlja njegovo študijsko pot v Ljubljani od vpisa na univerzo, tj. od imatrikulacije in inskripcije do doktorskega in profesorskega izpita, prav tako pa tudi njegovo poklicno delovanje v času bivanja v Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji. Spremljanje dodiplomskega študija nam omogočajo sezname predmetov, ki jih je Špakovski v študijskih semestrih obiskoval. Arhivsko gradivo nam nudi vpogled v biografijo in opravljanje doktorskih in profesorskih izpitov, seznanimo se z doseženimi ocenami ter podatki ob

1 Anatolij Špakovski je v življenjepisu, ki ga je priložil ob prijavi k doktorskemu izpitu, zapisal svoj priimek s končnico -ij, v dokumentih in literaturi pa je, glede na jezik, najti tudi druge različice in posledično drugačne sklonske oblike. Sam sem se odločil za slovensko končnico -i.

promociji. Naveden je tudi seznam učnega osebja, ki je sodelovalo v njegovem študijskem procesu, ter izpitna vprašanja, ki so jih prof. Veber in ostali eksaminatorji zastavili kandidatu ob doktorskem in državnem profesorskem izpitu. Znanstveno in raziskovalno pot Špakovskega spremljamo z osebno bibliografijo, za ilustracijo in uvid v način razmišljanja mladega filozofa pa je dodano tudi besedilo doktorske disertacije.

Po 2. svetovni vojni je Špakovski emigriral v ZDA. Pri dvainšestdesetih letih je postal profesor sociologije na Državni univerzi v Jacksonvillu v Alabami. Deloval je na področju filozofije, sociologije, psihologije, kulturologije, antropologije, religije in poezije ter se uveljavil v mednarodnem okolju.

Anatolij Ignatjevič von Špakovski je sodil v tisto nesrečno generacijo, ki je preživljala strahote dveh svetovnih vojn. Sam je namreč moral dvakrat zapustiti domovino, prvič Rusijo in drugič Kraljevino Jugoslavijo, v kateri si je pridobil državljanstvo in se poskušal ustaliti. Tretjič si je ustvaril novo življenje, družino in kariero onstran Atlantika v ZDA, in končno zaživel polno življenje raziskovalca, pedagoga in humanista.

Foreword

Anatol I. von Spakovsky belongs to the first generation of students and doctoral students of philosophy at the Department of Philosophy from the University of Ljubljana Faculty of Arts (the then Kingdom University/ Ljubljana University of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes – SCS). He was the sixth doctoral student under Prof. France Veber, the then holder of the Chair of Philosophy. Anatol I. von Spakovsky, a bourgeois officer of the Russian army, fled from the Red Army in 1920 to the Kingdom of SCS.

Drawing from the archives material, kept in the Historical Archive and Museum of the University of Ljubljana (ZAMU) and the Archives of the Faculty of Arts and Literature, the author outlines the academic and life path of Anatol I. von Spakovsky, philosopher, sociologist, psychologist, culturologist, poet and bohemian, paying special attention to the interwar period of his life and work in the Kingdom of Serbs, Croats and the later Kingdom of Yugoslavia.

The treatise provides a detailed account of his academic journey in Ljubljana, from matriculation and inscription, doctoral and faculty examinations to his career during his stay in the Kingdom of SCS and the later Kingdom of Yugoslavia. A list of study courses attended by Spakovsky enables the author to take a closer look at the then undergraduate studies. The archives provide the material for compelling insight into his biography and pursuit of doctoral and professorial examinations, acquainting the reader with his performance assessments and providing rewarding data on his promotion. Also provided is a list of lecturers and examination questions from the doctoral and professorial state

exams. The scientific and research path of Spakovsky can be fruitfully followed through his bibliography, and the doctoral thesis added provides promising insight into the mindset of the young philosopher.

The end of WWII saw Spakovsky emigrate to the United States. In his sixties, he became professor of sociology at the State University in Jacksonville, Alabama. He worked in the fields of philosophy, sociology, psychology, cultural studies, anthropology, religion and poetry, successfully establishing himself in the international environment.

Anatol I. von Spakovsky belonged to the unfortunate generation which went through the horrors of the two world wars. He was twice forced to leave his homeland, first to Russia and then to the Kingdom of Yugoslavia, where he obtained citizenship and tried to settle down. For the third and last time, he built a new life and career across the Atlantic in the US, where he eventually started to live a prosperous life of a researcher, lecturer and humanist.

Предисловие

Анатолий Игнатьевич фон Шпаковский принадлежит к первому поколению студентов и докторантов Отделения философии Философского факультета Университета в Любляне (в то время Университет Королевства сербов, хорватов и словенцев в Любляне). Он был шестой аспирантом профессора, д.ф.н. Франца Вебера, заведующего Отделением философии. Анатолий фон Шпаковский, офицер российской царской армии, в 1920 г. под натиском наступающих войск Красной армии бежал в Королевство СХС.

На основании архивных данных, хранящихся в Историческом архиве и в музее Университета в Любляне (ZAMU), а также в архиве Философского факультета в Любляне, автор описывает академическую биографию, а также воссоздает жизненный путь Анатолия Игнатьевича фон Шпаковского - философа, социолога, психолога, культуролога, поэта и представителя богемы. При этом, автор более подробно останавливается на межвоенном периоде, когда Шпаковский жил и работал в Королевстве сербов, хорватов и словенцев и позже, в Королевстве Югославия.

Автор более подробно прослеживает академическую биографию учёного в Любляне с момента его поступления в университет до выпуска и записи в докторантуру, профессорского экзамена, а также его профессиональную деятельность и карьеру во время пребывания в Королевстве СХС и в Королевстве Югославии. Имеющиеся списки учебных предметов, помогают восстановить прослушанный Шпаковским университетский курс обучения. Архивы дают нам представление о биографических данных, а также о сдаче Шпаковским аспирантских и профессорских

экзаменов, позволяют нам познакомиться даже с полученными им оценками, и его дальнейшим карьерным продвижением. Приводится список преподавательского состава, участвовавшего в процессе его обучения, а также вопросы проф. Вебера и других экзаменаторов, полученные кандидатом Шпаковским на экзаменах при приёме в докторантуру и на государственном экзамене. Научно-исследовательская карьера Шпаковского прослеживается по библиографии его трудов, а для иллюстрации особенностей мышления молодого философа приводится текст его докторской диссертации.

После 2-й мировой войны Шпаковский эмигрировал в Соединенные Штаты. В шестьдесят два года он стал профессором социологии в Государственном университете в Джексонвилле, штат Алабама. Он занимался исследовательской работой в области философии, социологии, психологии, культурологии, антропологии, религии и поэзии, зарекомендовав себя в международной научной среде.

Анатолий Игнатьевич фон Шпаковский принадлежал к тому несчастному поколению, которому довелось пережить ужасы двух мировых войн. Сам он был вынужден дважды прощаться с родиной, в первый раз, когда он уехал из России, и во второй, покидая Королевство Югославия, где он успел получить гражданство и надеялся обрести второй дом. В третий раз ему пришлось строить новую жизнь с нуля - создавать семью и карьеру - уже по ту сторону Атлантического океана, в США. Здесь ему наконец удалось зажить полноценной жизнью - жизнью исследователя, педагога и гуманиста.

Biografija

Dedni plemič gubernije Kovno² Anatolij Ignatjevič von Špakovski se je rodil v uradniški družini 14./27. februarja 1895 v Sankt Peterburgu očetu Ignaciju Antonoviču in materi Olgi Aleksejevni (Voskoboynikovi). Oče je bil zaposlen na uradu moskovske državne banke kot pomočnik sekretarja. Leta 1898 se je preselil s starši v Moskvo, kjer je leta 1906 vstopil v moskovsko 6. gimnazijo. Leta 1914 jo je zaključil z odličnim uspehom, za kar je prejel srebrno državno medaljo. Jeseni leta 1914 se je vpisal na Zgodovinsko-filološko fakulteto Univerze v Moskvi, in sicer na Oddelek za filozofijo. V študijskem letu 1914/15 je inskribiral zimski in poletni semester. Obiskoval je predavanja iz eksperimentalne psihologije pri profesorju Georgiju Ivanoviču Čelpanovu.³ V začetku tretjega semestra 1915/16 je zapustil moskovsko univerzo in 1. novembra 1915 vstopil v Nikolajevsko artilerijsko vojno akademijo v Kijevu. Šolanje na vojaški akademiji je zaključil 16. maja 1916 in pridobil prvi oficirski čin praporščaka. Od 30. maja 1916 do februarja 1918 je bil na fronti proti Nemčiji, v 45. artilerijskem polku; od avgusta 1918 do novembra 1920. leta pa se je boril na različnih frontah v meščanski vojski. Napredoval je v čin poročnika. Za vojne zasluge je prejel

-
- 2 Kovno (danes Kaunas – Litva) je bilo eno izmed enajstih okrožij nekdanje gubernije Vilno (1801–1843). Gubernija Kovno je nastala za časa carja Nikolaja I. (1842/1843), ko je celotno ozemlje gubernije Vilno anektirala carska Rusija.
 - 3 Georgij Ivanovič Čelpanov (1862–1936) je bil ruski psiholog in filozof. Leta 1914 je ustanovil prvi znanstveno-raziskovalni inštitut za eksperimentalno psihologijo, logiko in filozofijo v Rusiji. Tri leta za tem je ustanovil (1917) psihološko revijo Panorama. Napisal več učbenikov iz psihologije, logike in filozofije. Bil je nasprotnik sovjetskega režima in zato kasneje tudi razrešen poučevanja. <http://www.ich-sciences.de/index.php?id=39&ctype=0&uid=69&cHash=ee47e040b0>

Slika 1: Gubernija Kovno.

kríž sv. Stanislava 3. stopnje, kríž sv. Ane 3. stopnje in sabljó sv. Jurija.⁴ V novembru 1920 je prišel v Kraljevino SHS.

Ruski emigranti so prihajali v Kraljevino SHS v valovih, zadnja največja skupina (okrog 20 000 vojakov in častnikov generala Wrangla) je prišla v državo leta 1921.⁵

Študij na Univerzi Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani

Imatrikulacija: 31. X. 1921

Inskripcija: 8. oktober 1921 -

Absulotorij: 15. VI. 1925

Aprobacija: 10. IV. 1925

4 Red svetega Stanislava je bil sprva viteški red poljsko-latvijske zveze in Kraljevine Poljske (1765–1831), kasneje pa ruskega imperija (1831–1917). Red svete Ane je bil sprva holsteinski, nato pa ruski viteški red, ki ga je 14. februarja 1735 ustanovil Karl Friedrich vojvoda Holstein-Gottorpa. Red je bil podeljen za zasluge na civilnem in vojaškem področju; vojaško odlikovanje je bilo podeljeno z meči. Imel je štiri razrede. Z razpadom ruskega imperija je prenehal obstajati tudi ta red. Vojaški red svetega Jurija je bil viteški red, ki ga je leta 1769 ustanovila Katarina Velika, in je z razpadom Ruskega imperija prenehal obstajati. Red ima štiri razrede. Z redom je povezan tudi kríž svetega Jurija in medalja svetega Jurija, ki sta nižji odlikovanji. Leta 1994 ga je oživila Ruska federacija.

5 Novo ustanovljena država Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je po oktobrski revoluciji oz. v obdobju državljanske vojne v Rusiji sprejela med 50 in 70 tisoč ruskih emigrantov. Zanimiva je njihova izobrazbena struktura: leta 1922 jih je bilo dobrih 12 % z visokošolsko izobrazbo, slabih 62 % s srednješolsko izobrazbo ter okoli 20 odstotkov z osnovnošolsko izobrazbo.

Promocija: 23. V. 1925

Profesorski državni izpit: 17. II. 1927

Naslov disertacije: Psihološka analiza časa

Op.: Naloga je vezana, pisana na pisalni stroj in razmnožena na ciklostil, obseg 87 foliantov. Priložena je izjava o avtorstvu.

Na Univerzo Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani se je imatrikuliral 31. oktobra 1921.⁶ Inskribiral se je na Filozofsko fakulteto, kjer je študiral filozofijo kot glavni predmet in francoski jezik s književnostjo kot stranski predmet.

Slika 2: Poslopje Univerze v Ljubljani (na razglednici okoli leta 1900).

Anatolij Špakovski je v življenjepisu, ki ga je priložil ob prijavi k doktoratu, navedel, da se je za filozofijo in posebej za psihologijo začel zanimati v osmem razredu gimnazije:

⁶ V dvajsetih letih 20. stol. se je na Univerzo v Ljubljani vpisalo precejšnje število ruskih študentov. V drugem letu njenega delovanja je že bil vpisan prvi študent, kasneje pa se to število močno poveča (na 131, 187, 128, 101, 78, 70, 52 na leto, po študijskem letu 1928/29 pa se vpis ustali na 30 do 40 študentov letno).

»To zanimanje je določilo moj vstop na Filozofsko fakulteto moskovske univerze, kjer sem obiskoval z veliko pozornostjo predavanja iz eksperimentalne psihologije profesorja Čelpanova. Vojna je pretrgala tek mojih znanstvenih študij. Z vstopom na Filozofsko fakulteto ljubljanske univerze sem nadaljeval svoj filozofski razvoj. Pod vodstvom profesorja dr. Vebra je moje zanimanje za filozofske probleme še bolj naraslo. Centrum mojih študij je bila isto tako psihologija, sedaj že ne empirična, temveč analitično-deskriptivna, katera se mi je zdela kot neobhodni predpogoj za razvoj emperične psihologije, ker daje tej zadnji smer za eksperiment.«

Med študijem je napisal tri seminarske naloge *O zavedni in nezavedni duševnosti*, *Analiza psiholoških komponent na časovnosti* in *Psihološki problem prostora*. Na ljubljanski Filozofski fakulteti je absolviral vseh osem semestrov. V petem semestru je opravil filozofsko-pedagoški predizpit, k doktorskemu izpitu pa se je prijavil 10. marca 1925 ter predložil disertacijo z naslovom *Psihološka analiza časa*. 29. marca 1925 je za disertacijo, ki sta je ocenila mentor dr. Veber in dr. Ozvald kot drugi poročevalec, prejel oceno devet. Ustni rigoroz iz filozofije in francoščine ter pedagogike (namesto filozofikuma) je opravil 19. maja istega leta, promoviran pa je bil štiri dni kasneje, tj. 23. maja 1925. Istega leta je ob zaključku osmega semestra dvignil absolutorij. Po doktoratu se je v študijskem letu 1925/26 izpopolnjeval v Franciji (univerza v Nancyju).

V juniju leta 1925 se je prijavil k profesorskemu izpitu za poučevanje na srednjih šolah. V prijavi je zaprosil, da želi delati izpit iz filozofije (oktobra 1925), francoskega jezika in nemščine (februarja 1926). Profesorski izpit je opravil 17. februarja 1927.

Inskripcija – osebni izkazi

Osebni izkazi predstavljajo dokumente, ki so jih študenti izpolnjevali vsak semester ob inskripciji – vpisu v kolegije oz. k posameznim predmetom, in nudijo raznovrstne podatke: datum inskripcije, študijska smer, semester oz. letnik, osebno ime, rojstni kraj, dežela, narodnost, veroizpoved, poklic očeta ali skrbnika, bivališče med študijem, morebitne štipendije in šolanje pred vpisom. Zabeleženi so podatki o opravljenih delnih diplomskih oz. preddiplomskih izpitih ter o datumu imatrikulacije. Sledijo podatki o predavanjih, ki jih je študent vpisal, o tedenskih urah ter o profesorjih izbranih predmetov – kolegijev. Gradivo hranijo v Zgodovinskem arhivu in muzeju Univerze v Ljubljani.

Špakovski je v osebni izjavi ob inskripciji v prvi semester dne 8. oktobra 1921 navedel, da je po narodnosti Rus, stanoval pa je na Sv. Petra cesti št. 3, a se je kmalu preselil na Gosposko 3 blizu Univerze, kot je razvidno iz osebnega izkaza, ki ga je priložil ob inskripciji v II. letni semester (17. februarja 1922). Ob vpisu v V. semester je že stanoval na novem naslovu, in sicer Pot v Rožno dolino 43, kjer je ostal do konca študija. Anatolij ni prebival v ruski koloniji ali na ljubljanskem gradu, kjer so sicer bivali tudi ruski študenti. Iz dopisa rektorja ljubljanske univerze, poslanega Ministrstvu za prosveto v Beogradu, v katerem prosi za dodelitev materialne pomoči ruskim študentom, ki so bivali na ljubljanskem gradu, lahko razberemo, da so živeli v zelo slabih razmerah.⁷ Na podlagi tega lahko sklepamo, da je bilo materialno stanje Špakovskega nekoliko boljše.

Slika 3: Barbova palača na Gosposki ul. 3 v Ljubljani, v kateri je v času študija bival Anatolij Špakovski, preden se je preselil v Rožno dolino. Baročna palača grofa Jošta Vajkarda Barbe Waxensteina je bila zgrajena v letih 1755 do 1756 po zgledu dunajskih palač.

Na ljubljanski Filozofski fakulteti je absolviral vseh osem semestrov. V prvem semestru je vpisal 18 ur predavanj na teden, v drugem 24 ur, v tretjem 31, četrtem 28, petem 26, šestem 22, sedmem 28 in osmem semestru 26 ur predavanj. Iz vpisnic je razvidno, da je obiskoval predavanja iz filozofije, francoščine, pedagogike, nemščine in angleščine. V osmih semestrih je torej poslušal 915

⁷ Ministrstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, fond 66, fasc. 189 - Studenti univerzitet u Ljubljani. (Arhiv Jugoslavije, Beograd)

ur filozofskih predavanj, 1170 ur francoščine, 630 ur pedagogike, 210 ur nemščine in 120 ur angleščine.

Tabela: Inskripcija študenta Anatolija Špakovskega na FF Univerze v Ljubljani

Študijsko leto	Semester	Filozofski predmeti	Francoščina	Nemščina	Angleščina	Pedagoški predmeti	Tedenske ure	Semestrske ure
1921/22	I. zimski	6	6	2	0	4	18	270
1921/22	II. letni	8	10	2	0	4	24	360
1922/23	III. zimski	9	12	2	2	6	31	465
1922/23	IV. letni	8	12	0	2	6	28	420
1923/24	V. zimski	7	9	2	2	6	26	390
1923/24	VI. letni	7	5	2	2	6	22	330
1924/25	VII. zimski	8	12	2	0	6	28	420
1924/25	VIII. letni	8	12	2	0	4	26	390
Skupaj	Inskripcija	915 ur	1170 ur	210 ur	120 ur	630 ur		3045 ur

Študijsko leto 1922/23

Fakulteta Filozofska

Šolsko leto 1922/23

Univerza kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani.

Zimski semestr od oktobra 1922

Poletni semestr do avgusta 1923

Število semestra 3

Osební izkaz
rednega študenta.

Ime in priimek	Anatolij Špakovski	Zakletost (zgodnja ali nova)	3. 5. 1902
Rojen dne	14. avgusta 1897	Dovoljenje vstopa v študijsko ustanovo	Univerza kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani
Rojen kraj (okraj)	Ptujgrad	Državni listi	
občina	Ptujgrad	Institucionalna na tukajšnji univerzi dne	30. oktobra 1922
Prislojen (domov. vstavno) občina	Ptujgrad	Štev. v matriki	82
občina		Naslov v Ljubljani	
Ime očetov oz. varuhov (tako je študentov mladoleten)	Špakovski Anđelko		
Narodnost	Srbi		

Seznam predavanj.

Ime docenta	Naslov predavanja	Tedenske ure	Opombe
Dr. Fran. Šturm	Logična logika	4	
" "	Priloge k logiki	2	
" "	Logika	1	
" "	Filozofska doktrina	2	
Dr. Karl Brossi	Logična logika in metafizika	4	
" "	Priloge k logiki in metafiziki	2	
Dr. Fran. Šturm	Priloge k logiki in metafiziki	2	
" "	Priloge k logiki in metafiziki	2	
" "	Priloge k logiki in metafiziki	2	
" "	Priloge k logiki in metafiziki	2	
" "	Priloge k logiki in metafiziki	2	
" "	Priloge k logiki in metafiziki	2	
" "	Priloge k logiki in metafiziki	2	
" "	Priloge k logiki in metafiziki	2	

V Ljubljani, dne 3. oktobra 1922.

Študentov podpis: Anatolij Špakovski

Dokladni listi: [Prepisano]

Slika 4: Osební izkaz študenta Anatolija Špakovskega, ki se je inškrabil 3. oktobra v III. zimski semestr študijskega leta 1922/23.

ZS 1921/22

Veber: Spoznavna teorija (4); isti: Psihološki in normativni problemi estetike (2); Tesnière: Francoska književnost v XIX. stoletju (2); isti: Slovnica novofrancoskega jezika (2); isti: Razlaga novofrancoskih tekstov, Gérard de Nerval: *La Main enchantée* (1); isti: Pismeni sestavki v francoščini (1); Kelemina: Zgodovina nemškega slovstva (2); Ozvald: Mladinoslovje (4); – 8. oktober 1921. Op.: Inskribiral je dva semestra univerze v Moskvi.

LS 1921/22

Veber: Spoznavna teorija (4); isti: Psihološki in normativni problemi estetike (2); isti: Filozofski seminar (2); Tesnière: Francoska književnost v XIX. stoletju (2); isti: Gramatika novofrancoskega jezika (2); isti: Razlaga novofrancoskih tekstov, Gérard de Nerval: *La Main enchantée* (1); isti: Pismeni sestavki v francoščini (1); Kelemina: Zgodovina nemškega slovstva (2); Ozvald: Mladinoslovje (4); Šturm: Historična gramatika francoskega jezika (3); isti: Seminar: Interpretacija starofrancoskih tekstov (1); – 17. februar 1922.

ZS 1922/23

Veber: Spoznavna teorija (4); isti: Psihološki temelji jezika (2); isti: J. Mislej (1); isti: Filozofski seminar (2); Ozvald: Sociologija dece in mladine (4); isti: Problemi in konflikti modernega življenja (2); Šturm: Historični razvoj francoskega oblikoslovja (3); isti: Seminarske vaje (2); Tesnière: Francoska književnost v XIX. stoletju (2); isti: Gramatika novofrancoskega jezika (2); isti: Proseminar: Gérard de Nerval (1); isti: Prevod iz slovenščine v francoščino (1); isti: Pismeni sestavki v francoščini (1); Kelemina: Zgodovina nemške literature od XV. do XVII. stoletja (2); Copeland: Angleščina (2); – 3. oktober 1922.

LS 1922/1923

Veber: Spoznavna teorija (4); isti: psihološki temelji jezika (2); isti: Seminar: D. Hume: *O človekovem razumu* (2); Ozvald: Sociologija dece in mladine (4); Seminar: Nietzsche: *Tako je govoril Zaratustra* (2); Šturm: Historični

razvoj francoskega oblikoslovja (3); isti: Seminar: Interpretacija starofrancoskih tekstov (2); Tesnière: Francoska književnost v XIX. stoletju (2); isti: Gramatika novofrancoskega jezika (2); isti: Proseminar: Gérard de Nerval (1); isti: Prevod iz slovenščine v francoščino Ivan Cankar: *Moje življenje* (1); isti: Pismeni sestavki v francoščini (1); Copeland: Angleščina (2); – 14. februar 1923.

ZS 1923/1924

Veber: Zgodovina grške filozofije (3); isti: Problemi moderne predmetne teorije (2); isti: Filozofski seminar: Diskusija in interpretacija dela: René Descartes: *Meditationes de prima philosophia* (2); Ozvald: Kulturna pedagogika (s posebnim ozirom na zgodovinski razvoj vodilnih idej) (4); isti: Pedagoški seminar: Rousseaujev *Emile* (2); Šturm: Izbrana poglavja francoske historične skladnje (3); Tesnière: Francoska književnost v XIX. stoletju (2); isti: Gramatika novofrancoskega jezika (2); isti: Proseminar: Razlaga novofrancoskih tekstov Gérard de Nerval: *La Main enchantée* (1); isti: Francoska stilistika in pismeni sestavki v francoščini (1); Kelemina: Zgodovina nemške literature od XV. do XVII. stoletja (2); Copeland: Angleščina (2); – 1. oktober 1923.

LS 1923/24

Veber: Zgodovina grške filozofije (3); isti: Problemi moderne predmetne teorije (2); isti: Filozofski seminar: Kritični pretres dela: Paul Ferdinand Linke: *Grundfrage der Wahrnehmungslehre* (2); Ozvald: Kulturna pedagogika (2); isti: Rusko kulturno območje in pedagogika (Dostojevski, Tolstoj) (2); isti: Seminar: Rousseaujev *Emile* (2); Šturm: Izbrana poglavja francoske historične skladnje (3); isti: Francoska historična gramatika II. (fonetika) (2); Kelemina: Zgodovina nemške literature XVIII. stoletja (2); Copeland: Angleščina (2); – 13. februar 1924. Op.: Opravil je filozofsko-pedagoški predizpit.

ZS 1924/25

Veber: Analitična in razvojna psihologija (4); isti: Zgodovina filozofije (2); isti: Seminar: Leibniz: *Nouveaux Essais sur l'entendement humain* (2); Ozvald:

Uvod v pedagoško mišljenje (4); isti: Seminar: Razmejitev pedagoške teorije in prakse (2); Šturm: Historična gramatika francoskega jezika, a) glasoslovje (2), b) skladnja (2) (4); isti: Seminar: Čitanje, *La Chanson de Roland* (2); Martel: Francoska književnost v XIX. stoletju (2); isti: Gramatika novofrancoskega jezika (2); isti: Proseminar: Razlaga novofrancoskih tekstov Gérard de Nerval: *La Main enchantée* (1); isti: Francoska stilistika in pismeni sestavki v francoščini (1); Kelemina: Zgodovina nemške literature, starejša romantika (2); – 1. oktober 1924.

LS 1924/25

Veber: Analitična in razvojna psihologija (4); isti: Zgodovina filozofije (2); isti: Seminar: Leibniz: *Nouveaux Essais sur l'entendement humain* (2); Ozvald: Uvod v pedagoško mišljenje (4); Kelemina: Zgodovina nemške literature (romantična doba) (2); Šturm: Historična gramatika francoskega jezika, (4); isti: Seminar: Čitanje, *La Chanson de Roland* (2); Martel: Francoska književnost v XIX. in XX. stoletju (2); isti: Gramatika novofrancoskega jezika (2); isti: Proseminar: Razlaga novofrancoskih tekstov: Gérard de Nerval: *La Main enchantée* (1); isti: Francoska stilistika in pismeni sestavki v francoščini (1); – 6. februar 1925.

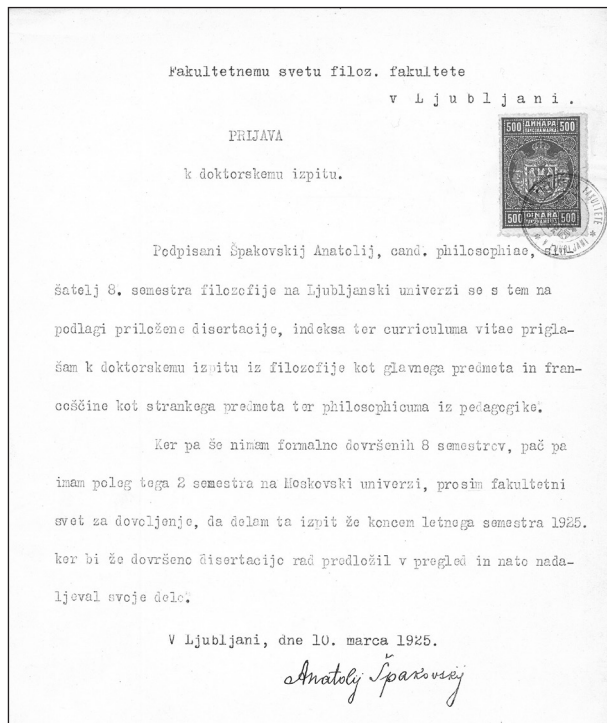
Doktorski izpit

V arhivu FF se poleg izvirne doktorske disertacije nahajajo osebne mape s spisi in dokumenti, ki so nastali med postopkom pridobitve doktorata. V osebnih mapah se nahaja vrsta dokumentov: prijava k doktoratu, življenjepis kandidata, strokovne ocene (referati) o primernosti disertacije s strani dveh ali treh profesorjev – ocenjevalcev, zapisniki o opravljenih izpitih, zastavljena vprašanja, ki so jih eksaminatorji zastavili kandidatom ob zagovoru naloge in/ali na doktorskem izpitu, ter ocene.

Po začasnem pravilniku, ki je veljal za ljubljansko univerzo do leta 1925 oz. 1927, je bilo moč zaključiti študij na dva načina, in sicer po absolutoriju je lahko kandidat pristopil k doktorskemu (znanstveni izpit) ali pa k državnemu diplomskemu oz. profesorskemu (usposobljenostnemu) izpitu, če je želel poučevati na srednjih šolah. Le-tega je moral opravljati tudi, če je doktoriral in je želel poučevati.

Študijsko navodilo za doktorski izpit na Filozofski fakulteti iz leta 1920 je predpisovalo, da morajo kandidati oddati pisno prijavo, naslovljeno na dekana. K prijavi so morali predložiti kratek življenjepis (*curriculum vitae*); izkaz, ki je potrjeval, da je kandidat opravil osem veljavnih semestrov (*absolutorij*) in da je šest semestrov poslušal glavni predmet; izvirno disertacijo iz enega izmed omenjenih glavnih predmetov, pisano v slovenskem ali t. i. srbohrvaškem jeziku. V disertaciji je morala biti natančno označena vsa znanstvena literatura, ki jo je kandidat uporabljal, ter izjava, da je nalogo izdelal sam. Iz prijave sta morala biti razvidna glavni in stranski predmet doktorskega izpita, ki ju je kandidat izbral izmed šestindvajsetih predpisanih predmetnih skupin.

Ustni izpit je obsegal dva rigorozna: dveurnega strokovnega in enournega filozofskega. Če je kandidat izbral filozofijo kot predmet strokovnega dela, je moral namesto filozofskega rigorozna (*filozofikuma*) opravljati izpit iz enega izmed predmetov, ki so jih predavali. Po končanem postopku in/ali promociji so kandidati prejeli doktorski naslov – doktor filozofije, in sicer ne glede na vsebino disertacije oz. smer študija.

Slika 5: Prijava A. Špakovskega k doktorskemu izpitu 10. marca 1925.

Slika 6: A. Špakovski v študentskih letih.

Curriculum vitae, ki ga je A. Špakovski predložil ob prijavi k doktorske- mu izpitu

Rodil sem se 14./27. februarja 1895 v Petrogradu. L. 1898 sem se preselil s starši v Moskvo, leta 1906 sem vstopil v moskovsko 6. gimnazijo, ki sem jo dovršil l. 1914 z odliko srebrne medalje. V jeseni l. 1914 sem vstopil na filozofsko fakulteto moskovske univerze, in sicer na filozofsko-zgodovinski oddelek. Študiral sem na moskovski univerzi zimski semester 1914/15 in poletni semester 1915. V začetku zimskega semestra 1915 sem zapustil moskovsko univerzo in vstopil 1. novembra 1915 v Nikolajevsko artilerijsko vojno akademijo v Kijevu. Dovršil sem vojno akademijo 16. maja 1916 in bil promoviran v prvi oficirski čin praporščaka. Od 30. maja 1916 do februarja 1918 sem bil na fronti proti Nemčiji, v 45. artilerijskem polku; od avgusta 1918 do novembra 1920 sem bil na različnih frontah v meščanski vojski. Za ta čas sem dobil čin poročnika in križ sv. Stanislava 3. st., križ sv. Ane 3. st. in sabljo sv. Jurija.

V novembru 1920 sem prišel v Jugoslavijo in se v oktobru 1921 inškriral kot slušatelj Filozofske fakultete ljubljanske univerze. Julija 1922 sem se v Veliki Kikindi poročil z Nado Mihajlovičevo. Kar se tiče mojega duševnega filozofskega razvoja, imam pripomniti sledeče. Začel sem se že v 8. razredu gimnazije zanimati za filozofijo in posebno za psihologijo. To zanimanje je določilo moj vstop na Filozofsko fakulteto moskovske univerze, kjer sem obiskoval z veliko pozornostjo predavanja iz eksperimentalne psihologije profesorja Čelpanova. Vojna je pretrgala tek mojih znanstvenih študij. Z vstopom na Filozofsko fakulteto ljubljanske univerze sem nadaljeval svoj filozofski razvoj. Pod vodstvom

profesorja dr. Vebra je moje zanimanje za filozofske probleme še bolj naraslo. Centrum mojih študij je bila isto tako psihologija, sedaj že ne empirična, temveč analitično-deskriptivna, katera se mi je zdela kot neobhodni predpogoj za razvoj empirične psihologije, ker daje tej zadnji smer za eksperiment. Kot rezultat mojega pečanja s psihološkimi problemi je bila moja seminarska naloga O zavedni in nezavedni duševnosti. Pod vplivom predavanj profesorja dr. Vebra o spoznavni teoriji je bila obrnjena moja pozornost na problem časa in prostora. Zaradi važnosti danih problemov za znanost sploh sem skušal podati njihovo psihološko analizo v dveh mojih seminarskih nalogah: Analiza psiholoških komponent na časovnosti in Psihološki problem prostora. Ker sem v teku svoje analize videl, da podležejo časovnosti sploh vsi eksistentni pojavi in ima zato razjasnitev tega pojma velik pomen tako za psihologijo kakor tudi za znanost sploh, sem skušal še bolj natančno analizirati ta pojem v svoji disertaciji na podlagi gradiva, ki sem ga že dobil v seminarski nalogi. Podrobno analizo prostora pa sem odložil na bližnjo bodočnost in sem si s tem samim določil smer znanstvenega udejstvovanja v okviru psihološke analize pojavov.

Op.: Rojstni datum je naveden tudi po pravoslavnem koledarju, brez podpisa.

Curriculum vitae.

Rojen sem 14. februarja 1892 v Petrogradu leta 1892. Sem se s staršev preselil v Moskvo, leta 1906 sem vstopil v Moskvoško 6. gimnazijo, ki sem jo završil l. 1914 z odlično oceno. V jeseni l. 1914 sem vstopil na filozofsko fakulteto Moskvskega Univerze in sem na filozofsko-gospodarski oddelci. Njegov sem na Moskvskega Univerze zameji semesta 1915 in letnici semesta 1915. V začetku zenskega semesta l. 1915 sem zaposlil Moskvoško Univerzo in stopil 1. novembra 1915 v Nikolajevski artilerjski vojni akademiji v Kijevu. Završil sem vojno obadomje 1. maja 1916 in bil promoviran v prvi oblikarski čin praporčarja. Od 30. maja 1916 in do februarja 1918 sem bil na fronti v vojski prvih Nemčij v 45. artilerjskem polku, od avgusta 1918 in do novembra 1920 sem predsedal na različnih frontah v mestanski vojski. Za ta čas sem dobil čin poročnika in križca "Za Stanislava 3. st. in dva 3. st. in jalka sv. Jurja (nepričelna oprava). V novembru 1920 sem prišel v Jugo-Kavkaz in v oktobra 1921 sem se individualno kot študent filozofije fakultete Zubljanove Univerze. Julij 1922 sem s to v Moskvo prišel z Nade Nikolajevičev. Kar se tiče mojega duševnega filozofskega razvoja, imam pripravnost slediti.

Začetek sem se že v 8. razredu gimnazije zanimati za filozofijo in poselati za psihologijo. To zanimanje je doletelo moj vstop na filozofsko fakulteto Moskvske Univerze, kjer sem obiskoval z veliko pozornostjo predavanja in eksperimentalne psihologije profesorja Čelčanova. Ko sem je proučevala teč mojih znanstvenih študij. Z vstopom na filozofsko fakulteto Zubljanove Univerze sem nadaljeval svoj filozofski razvoj. Pod vodstvom profesorja de Veksa je moje zanimanje za filozofske probleme še bolj naraslo. Center mojih študij je bila isto tako psihologija, sedaj že ne empirična, temveč analitično-deskriptivna, katera se mi je zdela kot neobhodni predpogoj za razvoj empirične psihologije, ker daje tej zadnji smer

Slika 7: Življenjepis, ki ga je predložil Anatolij Špakovski ob prijavi k doktorskemu izpitu.

Poročilo (referat) dr. F. Veبرا o disertaciji kandidata Anatolija Špakovskega z naslovom Psihološka analiza časa

S pričujočim delom se prvič poizkuša sistematična redukcija časa na pristojne psihološke činitelje. Posebnega pomena je pri tem vloga eksistence in spreminjanja, ki jo izkaže avtor pri dobivanju našega pojma trajanja in sukcesije. Zdi se, da se mu je posrečilo tudi sedanjost, preteklost in bodočnost izkazati kot neobhodno rezultanto pristojne drugačne analitične strukture naše duševnosti. Pomembna je tudi njegova misel, da je časovno predstavljanje v neizogibni zvezi z notranjim zaznavanjem, brez katerega bi ne mogli priti do nikake konkretne časovnosti. Vse to mu tudi omogoča točno razlikovanje med psihološko-konkretnim in matematično-abstraktnim časom. Oba časa sta mu tem potom rezultanti brezčasno-implikativnega reda realnosti in pristojne konkretno – ali abstraktno dojemanje strukture naše duševnosti. V formalnem pogledu kaže avtor izredno sposobnost psihološke analize. Od njega pričakujem, da bo storil še marsikatere doživljajske komplekse, ki so tolikega pomena za praktično življenje, tudi teoriji dostopne.

Ocena: 9 – *magna cum laude*

dr. F. Veber

V Ljubljani, dne 29. marca 1925

Op.: Rokopis.

Referat	
predmetnega predložitja	<i>franca Vebr</i>
o disertaciji	<i>psihološka analiza časa</i>
kandidata	<i>Anatolij Špakovski</i>
Priloge (glavni, dodatni)	<i>filozofije</i>
Naloga, ovr. vratacija:	<i>psihološka analiza časa</i>
	<i>Ocena:</i>
<p><i>Priloge: 1. Avtorjev del o prvič poizkuša sistematično redukcijo časa na pristojne psihološke činitelje. Posebnega pomena je pri tem vloga eksistence in spreminjanja, ki jo izkaže avtor pri dobivanju našega pojma trajanja in sukcesije. Zdi se, da se mu je posrečilo tudi sedanjost, preteklost in bodočnost izkazati kot neobhodno rezultanto pristojne drugačne analitične strukture naše duševnosti. Pomembna je tudi njegova misel, da je časovno predstavljanje v neizogibni zvezi z notranjim zaznavanjem, brez katerega bi ne mogli priti do nikake konkretne časovnosti. Vse to mu tudi omogoča točno razlikovanje med psihološko-konkretnim in matematično-abstraktnim časom. Oba časa sta mu tem potom rezultanti brezčasno-implikativnega reda realnosti in pristojne konkretno – ali abstraktno dojemanje strukture naše duševnosti. V formalnem pogledu kaže avtor izredno sposobnost psihološke analize. Od njega pričakujem, da bo storil še marsikatere doživljajske komplekse, ki so tolikega pomena za praktično življenje, tudi teoriji dostopne.</i></p>	
<p>V Ljubljani, dne 29. III. 1925. <i>dr. F. Veber</i></p>	

Slika 8: Referat dr. F. Veبرا o disertaciji kandidata Anatolija Špakovskega z naslovom Psihološka analiza časa.

Slika 8a: Akademik profesor dr. France Veber (1890–1975).

Poročilo (referat) dr. K. Ozvalda o disertaciji kandidata Anatolija Špakovskega z naslovom Psihološka analiza časa

Jezikovna oblika pričujoče disertacije je naravnost razkolniška, kar zahteva vsebino, pa se z ozirom na oceno in red pridružujem referatu svojega kolega prof. Vebra.

Ocena: ni navedena

dr. K. Ozvald

V Ljubljani, dne 10. aprila 1925

Op.: Rokopis.

Zapisnik (protokol) o glavnem rigorozu (filozofija) in stranskem rigorozu (francoski jezik z literaturo) kandidata Anatolija Špakovskega z dne 19. maja 1925 ob 10. uri dopoldne

Komisija: dekan dr. L. Hauptmann kot predsednik, prof. dr. F. Veber, prof. dr. K. Ozvald (eksaminatorja) in hon. prof. dr. F. Šturm kot člani komisije.

Začetek: 10.00, konec: 11.30

Ocena: 10 – *summa cum laude*

dr. L. Hauptmann, dr. F. Šturm,
dr. F. Veber, dr. K. Ozvald

Op.: Tipkopic, rokopis.

Poročilo (referat) dr. Franca Vebra o glavnem ustnem rigorozu iz filozofije kandidata Anatolija Špakovskega

Vprašanja: dr. F. Veber: Psihološka analitika časa in prostora; Psihološka in spoznavnoteoretska utemeljitev razlike a priori – a posteriori; Oris in kritika sodobnega pojmovanja tako zvane norme; Ali je faktičnost samo maksimum možnosti? Psihološki oris predznanstvene mentalnosti starih Grkov; Znanstveni pomen starojonske filozofske šole.

Ocena: 10 – deset

dr. F. Veber

V Ljubljani, dne 19. maja 1925

Komisija: predsednik dr. L. Hauptmann, dr. K. Ozvald, dr. F. Šturm.

Op.: Tipkopis, rokopis.

Referat

predloženo profesorju dr. Francu Veberu
o ustnem rigorozu iz filozofije
kandidata Anatolija Špakovskega.

Predmet (glavni stranski): glavni rigoroz.
Naloga, oče vprašani: 1) *Psichologia analytica: čas in prostor*
caetera, a priori; 2) *Psichologia in spoznavnoteoretska utemeljitev*
caetera; 3) *Oris in kritika sodobnega pojmovanja*
caetera; 4) *Ali je faktičnost samo maksimum*
možnosti?; 5) *Psichološki oris predznanstvene mentalnosti*
starih Grkov; 6) *Znanstveni pomen starojonske*
filozofske šole.

Ocena: 10.

V Ljubljani, dne 19. maja 1925

Hauptmann Veber
Ozvald Šturm

Slika 9: Poročilo o rigorozu iz filozofije doktoranda Anatolija Špakovskega.

Poročilo (referat) dr. F. Šturma o ustnem stranskem rigorozu iz francoskega jezika in literature (stranski rigoroz) kandidata Anatolija Špakovskega

Vprašanja: dr. F. Šturm: Hervis de Metz VIII, v. 305–318 (čitanje, prevod, razlaga); Frères Goncourt: *Renee Mauperin II.*, p. 14–15 (čitanje, prevod, razlaga); Gramatika: latinski I v francoščini, I pred konzonanti etc., deklinacija v stari francoščini, raba časov; Literatura: *Chanson de geste*, klasiki (Pascal, Racine).

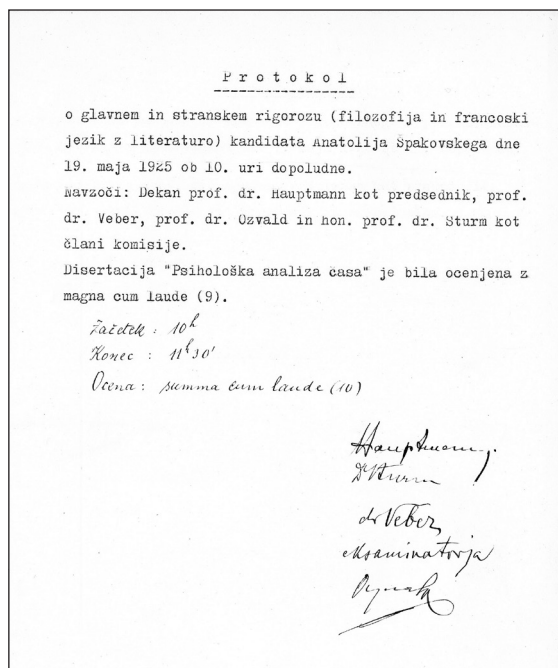
Ocena: 10 – deset

dr. F. Šturm

V Ljubljani, dne 19. maja 1925

Komisija: predsednik dr. L. Hauptmann.

Op.: Rokopis.

Slika 10: Zapisnik o glavnem rigorozu (filozofija) in stranskem rigorozu (francoski jezik z literaturo) kandidata Anatolija Špakovskega.

Zapisnik (protokol) o rigorozu iz pedagogike (namesto filozofskega rigorozu) kandidata Anatolija Špakovskega, ki se je vršil dne 7. maja 1925 ob 11. uri dopoldne

Komisija: dekan dr. L. Hauptmann kot predsednik, prof. dr. K. Ozvald kot prisodnik in eksaminator.

Poročilo (referat) dr. K. Ozvalda o rigorozu iz pedagogike (namesto filozofskega rigorozu) kandidata Anatolija Špakovskega

Vprašanja: dr. K. Ozvald: Začetki ruskega šolstva; Ideologija delovne šole; Politična izobrazba; Izbiranje poklica.

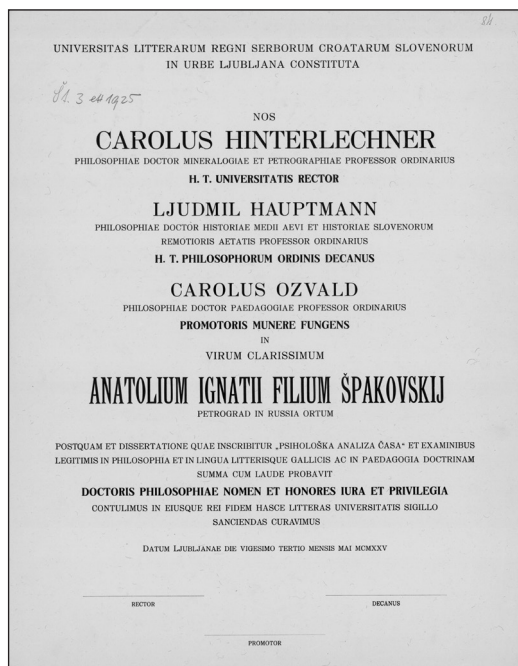
Ocena: prav dobro (9), odlično (10)

dr. K. Ozvald

V Ljubljani, dne 7. maja 1925

Komisija: predsednik dr. L. Hauptmann.

Op.: Tipkopis, rokopis. Predsednik komisije dr. L. Hauptmann je popravil oceno prav dobro (9) na odlično (10) in dopisal: začetek ob 11.10, konec ob 11.45.

Slika 11: Kopija doktorske listine doktorja Anatolija I. Špakovskega.

Profesorski/državni izpit

V Zgodovinskem arhivu in muzeju Univerze v Ljubljani hranijo arhivsko gradivo (spise in dokumente), ki so nastali med postopkom opravljanja usposobljenostnega/profesorkega državnega izpita. Prinašajo podatke o izbrani študijski skupini, domači nalogi, klavzuri, ustnih izpiti, ocenah in datumih.

Po veljavnem državnem (začasnem) pravilniku je profesorski izpit za poučevanje na srednjih šolah obsegal dva glavna predmeta, h katerima se je pri nekaterih predmetnih skupinah pridružil še po en stranski predmet. Ob prijavi je bilo potrebno oddati domačo nalogo iz obeh glavnih predmetov, kandidat pa je pisal tudi dve klavzurni nalogi. Poleg tega so morali kandidati opravljati še splošni izpit iz filozofije in pedagogike ter učnega jezika (slovenski ali srbohrvaški). Profesorski državni izpit so kandidati opravljali na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Izpitno komisijo so tvorili profesorji in docenti matične fakultete ter ravnatelji in starejši srednješolski profesorji.

Dr. Anatolij von Špakovski se je k profesorskemu izpitu za poučevanje na srednjih šolah prijavil 20. junija 1925, po prejemu absolutorija. V prijavi je zaprosil, da želi delati izpit iz XV. predmetne skupine oz. iz filozofije (oktobra 1925), francoskega jezika in nemščine (februarja 1926). Za domačo nalogo iz filozofije je predložil doktorsko disertacijo, kar je razvidno iz zabeležke na zadnji strani prijavne pole.

14. oktobra 1925 je z odliko opravil ustni izpit iz filozofije pri prof. Vebru, pred tem pa je tudi že oddal domačo nalogo iz francoščine z naslovom *Alfred de Musset, l'homme et le poete*, ki jo je prof. dr. F. Šturm ocenil s prav dobro (9). Klavzurno nalogo iz francoščine je pisal 23. junija naslednjega leta ter dobil oceno osem. Tri dni za tem je opravil tudi ustni izpit iz francoščine pri prof. Šturmu ter bil ocenjen z oceno sedem. Klavzurno nalogo (prevod iz nemškega jezika kot stranski predmet) je pisal 24. junija pri prof. dr. J. Kelemini ter bil ocenjen z oceno šest. Dva dni kasneje je opravil tudi ustni izpit iz nemškega jezika ter bil ponovno ocenjen s šestico. Preostali izpit iz srbohrvaškega jezika je opravil naslednje leto (17. februarja 1927) ter s tem pridobil profesorsko licenco.

26. 6. 1925
prof. Šturm.

17. 2. 1926
Stov. Šturm.

DEKANATU FILOZOŠKE FAKULTETE
UNIVERZE KRALJESTVA SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV

v Ljubljani.

Prijavim se k državnemu diplomskemu izpitu iz XV predmetne skupine (t. j. glavni-
predmeti: filozofija in francoščina
stranski predmet: nemščina).

Navedene predmete sem poslušal od 20. oktobra semestra študijskega leta 1925/26. do
vstetega februarja semestra študijskega leta 1925/26. pri gg. profesorjih in docentih:
Dr. Franca Vebru, dr. Lovka Svoboda, dr. Franca Kelemini, dr. Franca Šturmu
in dr. J. Kelemini (prejeto opazilo d. 17. februarja 1926), dr. Matilda Arhona opazilo d. 17. februarja
in si tako koncem februarja semestra študijskega leta 1925/26. pridobil pravico do
polaganja državnega diplomskega izpita iz označene predmetne skupine.

Vpisnica (indeks), ki potrjuje gornje podatke, je priložena.

V Ljubljani, dne 20. junija 1925.

Dr. Anatolij Špakovski
študijski filozofske fakultete.

*Povsna državnih filozofskih fakultet,
da mi klavzurno delo delitev diplomskega
izpita v absolutni obsevi: filozofije (oktobra 1925)
francoščina + nemščina (februar 1926)*

Slika 12: Prijava dr. Anatolija Špakovskega k državnemu/usposobljenostnemu izpitu.

Kandidat: dr. Anatolij Špakovski

Profesorski izpit: (prijava: 20.VI. 1925, zaključek: 17. II. 1927); XV. predmetna skupina

Glavni predmet: filozofija (prof. Veber)

Domača naloga: kot domača naloga je bila sprejeta disertacija

Ustni izpit: filozofija

Referat predmetnega profesorja Franca Vebera o ustnem izpitu iz filozofije kandidata dr. Anatolija Špakovskega. Predmet: glavni;

Vprašanja: Psihološko in spoznavno-teoretsko ozadje vnanje zaznave; Psihološka in apsihološka analiza »norme«; Psihološka in apsihološka analiza »dolžnosti«; Locke – Berkeley – Hume.

Ocena: 10 – odlično

dr. F. Veber

V Ljubljani, dne 14. 10. 1925

Komisija: dr. K. Ozvald predsednik, dr. J. Kelemina za germansko filologijo.

Referat

predmetnega profesorja dr. Franca Vebera
o domači nalogi iz _____
o _____ ustnem _____ izpitu iz filozofije
kandidata dr. Anatolija Špakovskega.

Predmet (glavni, stranski): _____ glavni.

Naloga, ozir. vprašanja: a) Psihološka in spoznavno-teoretska ozadje vnanje zaznave.
"norme" b) Psihološka in apsihološka analiza
"dolžnost." c) Psihološka in apsihološka analiza
d) Locke – Berkeley – Hume

Ocena: 10.

V Ljubljani, dne 14. 10. 1925.

K. Ozvald
predsednik

J. Kelemina
za germansko filologijo

Franco Veber
predmetni profesor

Slika 13: Referat predmetnega profesorja Franca Vebera o ustnem izpitu iz filozofije kandidata dr. Anatolija Špakovskega.

Glavni predmet: francoščina (prof. Šturm)

Referat predmetnega profesorja Franca Šturma o domači nalogi iz francoščine kandidata dr. Anatolija Špakovskega

Domača naloga: *Alfred de Musset, l'homme et le poète*

Ocena: Kandidat se je resno poglobil v svoje delo in pri skromnih znanstvenih pripomočkih, ki so mu bili na razpolago, ustvaril prav zanimivo, zelo samostojno zamišljeno študijo o Alfred de Musset ter podal dobro karakterizacijo o njem kot pesniku in človeku in analizo vseh njegovih važnejših del, poudarjajoč predvsem psihološke temelje in bistvene umetniške vsebine, ki jih je dvignil iz romantičnega in modnega okvirja Mussetove dobe. Tudi jezik se čita gladko in prijetno, dasi kaže v stilističnih, konstrukcijskih in gramatičnih pogreških ponekod prav očitno nefrancosko mišljenje.

V splošnem je študija prav dobra (9).

dr. Fran Šturm

V Ljubljani, dne 9. oktobra 1925

Klavzura: *Avoir et etre avec le participe passe*

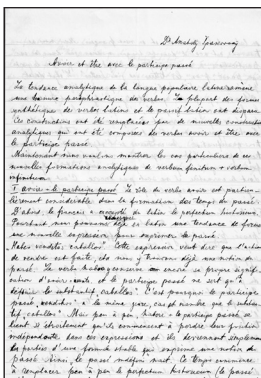
Referat predmetnega profesorja Franca Šturma o klavzurnem izpitu iz francoščine kandidata dr. Anatolija Špakovskega

Ocena: Historični razvoj sintaktične skupine participa z glagolom *habere* in *esse* ni povsem točno narisan, vendar je kandidat o predmetu v splošnem dobro poučen in je tudi jezikovna stran naloge, ko se ne oziramo na nekatere manjše pogoške, zelo povoljna in dokazuje, da kandidat obvlada francoski jezik.

Ocena: osem (8)

dr. F. Šturm

V Ljubljani, dne 23. junija 1926

Slika 14: Pisni del izpita iz francoščine (klavzura) dr. A. Špakovskega.

Ustni izpit: francoščina

Referat predmetnega profesorja Franca Šturma o ustnem izpitu iz francoščine kandidata dr. Anatolija Špakovskega

Vprašanja: *Chrétien de Troye: Guillaume d'Angleterre (Bartsch Chrestom.)*, dièce 33, v 73–115: Čitanje, prevod, interpretacija; Glasovni razvoj v refraintre i. p., rier, puet, starofrancoska deklinacija, anfes – enfant itd.; Imperfect; *Stendhal, De rouge et le noir*, p. 102–103: Čitanje, prevod, interpretacija; Kondicional, sosledje časov; Literatura: *Chrétien de Troye* in viteški roman; *Montaigne, Rabelais*; 18. stoletje – romantika.

Ocena: 7 – sedem

dr. Fran Šturm

V Ljubljani, dne 26. junija 1926

Komisija: predsednik dr. K. Ozvald, član dr. J. Kelemina.

Stranski predmet: nemščina (prof. Kelemina).

Klavzura: prevod zgodovinskega sestavka *Theodor Mommsen, Julius Caesar* (vrsta 1–30), *Der erste Herrscher ... die reinste Verehrung*.

Referat predmetnega profesorja dr. J. Kelemine o klavzurnem izpitu iz nemščine kandidata dr. Anatolija Špakovskega

Ocena: V prevodu se kažejo nekatere hibe, da g. kandidatu nemški stil ni korenito poznan: *windiges Treiben* (vetrenjasta težnja – mladostno početje); *halber* (na pola (!) nam. radi); *selbst wo* (isto tako (!) namesto celo, dapače).

Ocena: šest (6)

dr. J. Kelemina

V Ljubljani, dne 24. junija 1926

Ustni izpit: nemščina

Referat predmetnega profesorja dr. J. Kelemine o ustnem izpitu iz nemščine kandidata dr. Anatolija Špakovskega

Vprašanja: Čitanje, interpretacija *K. F. Meyer, Über einem Grabe*; fonetika in ortoepska interpretacija posamičnih besed; Nemški irrealio et konditionalis; Kantov vpliv na nemško literaturo.

Ocena: 6 – šest

dr. J. Kelemina

V Ljubljani, dne 26. junija 1926

Komisija: dr. F. Šturm kot prisednik, dr. K. Ozvald kot predsednik.

Učni jezik: srbohrvaški jezik (prof. Stojičević)

Klavzura: prevod ruskega teksta v srbohrvaški knjižni jezik

Referat predmetnega profesorja dr. A. Stojičevića o klavzurnem izpitu iz srbohrvaščine kandidata dr. Anatolija Špakovskega

Vprašanja: Prevod ruskega teksta v srbohrvaščino: *Sostavitelj S. Moravskij, Eho ruskoj razgovornoj reči* (Leipzig 1902, str. 63); *Kto-to, kažetsja ... do čto-že* (Ivan Petrovič, na str. 65).

Ocena: Kandidat je preveo ceo pensum. On je svojim prevodom pokazal da vlada srpskohrvatskim jezikom. Doduše, on mestimično podleže utjecaju ruskega jezika, ali je to kod ovakvog teksta razumljivo.

Ocena: prav dobro (8)

dr. A. Stojičević

V Ljubljani, dne 16. 2. 1927

Ustni izpit: srbohrvaščina kot učni jezik

Referat predmetnega profesorja dr. A. Stojičevića o ustnem izpitu iz srbohrvaščine kandidata dr. Anatolija Špakovskega

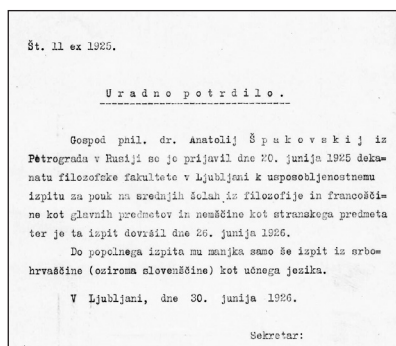
Vprašanja: Prevod ruskega teksta v srbohrvaščino; Branje in interpretacija srbohrvaškega teksta; Konverzacija o novejši srbohrvaški literaturi.

Ocena: 8 – prav dobro

dr. A. Stojičević

V Ljubljani, dne 17. febr. 1927

Komisija: dr. R. Nahtigal, dr. F. Ramovš.

Slika 15: Uradno potrdilo o delno opravljenem profesorskem izpitu dr. Anatolija Špakovskega.

Profesorski državni izpit: 18. II. 1927

Kandidat: dr. Anatolij Špakovski

Usposobljenostni izpit: (20. VI. 1925, 17. II. 1927); XV. predmetna skupina

Glavni predmet: filozofija

Domača naloga: kot domača naloga je bila sprejeta disertacija

Ustni izpit: filozofija; dr. F. Veber; deset (10); 14. X. 1925

Glavni predmet: francoščina

Domača naloga: *Alfred de Musset, l'homme et le poete*; dr. F. Šturm; prav dobro (9); 9. X. 1925

Klavzura: *Avoir et être avec le participe passé*; dr. F. Šturm; osem (8); 23. VI. 1926

Ustni izpit: francoščina; dr. Fr. Šturm; sedem (7); 26. VI. 1926

Stranski predmet: nemščina

Klavzura: prevod zgodovinskega sestavka Theodor Mommsen: *Julius Caesar*; dr. J. Kelemina; šest (6); 24. VI. 1926

Ustni izpit: nemščina; dr. J. Kelemina; šest (6); 26. VI. 1926

Učni jezik: srbohrvaški jezik

Klavzura: prevod ruskega teksta v srbohrvaški knjižni jezik; dr. A. Stojičević; prav dobro (8); 16. II. 1927

Ustni izpit: srbohrvaški jezik kot učni jezik; dr. A. Stojičević; prav dobro (8); 17. II. 1927

Obdobje, ki ga je dr. Anatolij Ignatjevič von Špakovski preživel v Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji po študiju na Univerzi

Po študiju v Franciji se je v šolskem letu 1926/27 zaposlil kot učitelj suplent na gimnaziji v Veliki Kikindi. Na tem mestu naj povemo, da se je že leta 1922 poročil z Nado Mihajlovič⁸ iz Velike Kikinde in njegova namestitev v tem kraju ni bila naključna. V začetku leta 1926 je pridobil tudi državljanstvo, o čemer je poročal tudi časnik Slovenec:

»V državljansko zvezo kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je sprejet dosedanji ruski državljani dr. Anatolij I. Špakovskij, pomožni asistent filozofije na univerzi v Ljubljani, skupno z ženo Nado.«⁹

Ali je dr. Anatolij Špakovski po študiju ohranil kakšne stike z mentorjem oz. sošolci, mi ni uspelo dognati. O njem je v svojem dnevniku pisal njegov sošolec dr. Vladimir Bartol, poznejši pisatelj, ki je po njem oblikoval enega svojih literarnih likov, namreč Kalinina v *Nesrečnem ljubimcu* in v *Sonati na pepelnico sredo*.¹⁰

Kot zanimivost navajam odlomek iz Bartolovih¹¹ dnevnikov:

9. XI. 51: *»Naš kolega pri prof. Vebru je bil prof. Anatolij Spahovskij, ki je bil poročen v Veliki Kikindi. Bil je «socialni revolucionar» in je imel mnogo razumevanja za izpremembe v Rusiji. Nekoč mi je rekel, ko sem ga vprašal, zakaj se ne potrudi, da bi se naučil slovenski – lomil je za silo hrvatski –, da je pač slov. narod premajhen, da bi se učil njegovega jezika, in da se, če je že treba, rajši uči srbo-hrvatski. Tudi predavanja je pisal napol rusko, napol hrvatsko, sproti – razen seveda tehničnih izrazov pri prof. Vebru. ... Opazka, da se ne splača učiti slov. jezika, me je takrat močno zadela v moj narodni ponos. Njegov naivni realizem pri tem me je osupnil. Drugače je bil Spahovski pravi aristokrat, bele prosojne polti in s plavimi žilicami na finih, lepo oblikovanih rokah. Obraz mu je bil lep, vojaško aristokratski, čelo ne previsoko, lasje počesani na prečo kot pri ruskih oficirjih. Držal se je ponosno, a bil je sicer nenavadno skromen, tehten, tih. Bil je srednje postave, smejal se je sunkovito, kot bi eksplodiral zamašek pri steklenici šampanjca ...«*

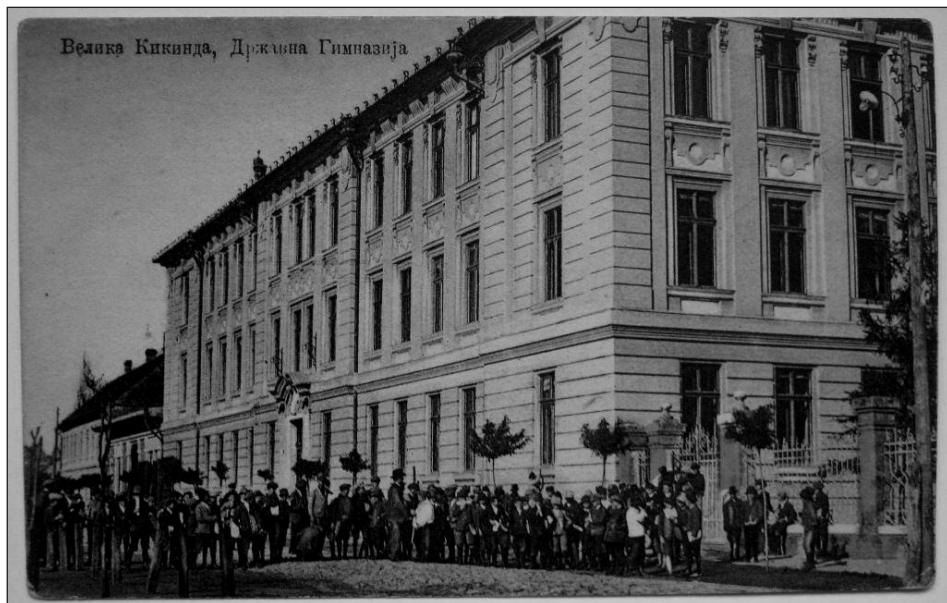
8 Zastopnost žensk med ruskimi emigranti je bila razmeroma nizka – le 17 odstotkov.

9 Slovenec: političen list za slovenski narod, 29. 01. 1926, letnik 54, številka 23.

10 Na to me je opozoril dr. Tomo Virk, ki mi je tudi posredoval tekst iz dnevnika, za kar se mu zahvaljujem.

11 Vladimir Bartol, Dnevniške zabeleške 1944–1964 (rokopis), hrani ga Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

Po opravljenem profesorskem izpitu je zasedel mesto profesorja francoskega jezika na gimnaziji v Veliki Kikindi,¹² kjer je poučeval do jeseni 1930. Iz gimnazijskega letopisa za šolsko leto 1929/30 razberemo, da je bil v petem letu službe in da je bil uvrščen v I. kategorijo, plačno skupino VII./II. stopnje. Poučeval je francoski jezik v šestih oddelkih, bil je razrednik III. a razreda ter nadzorni učitelj podmladka Rdečega križa.¹³

Slika 16: Gimnazijsko poslopje v Veliki Kikindi (na razglednici okoli leta 1900).

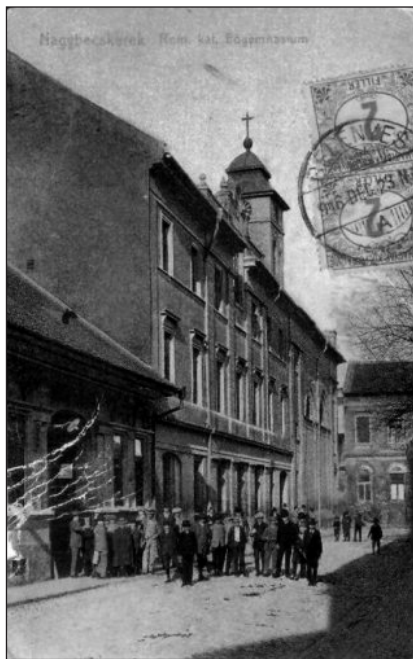
Po odloku Njegovega Veličanstva kralja Srbov, Hrvatov in Slovencev, št. 20061 z dne 10. septembra 1930,¹⁴ je bil premeščen na gimnazijo v Veliki Bečkerek

12 Velikokikindska višja gimnazija, danes Gimnazija Dušan Vasiljev, ima korenine v letu 1858, ko je ustanovljena kot prva gimnazija v mestu. V obdobju pred prvo svetovno vojno so se v njej izobraževali pretežno dijaki nemške in madžarske narodnosti, od ustanovitve pa do leta 1914 je na šoli maturiralo 421 dijakov, med njimi le 49 maturantov srbske narodnosti. Po prvi svetovni vojni Srbski narodni svet prevzame gimnazijo v svoje roke. Med leti 1918 in 1941 gimnazija v Kikindi uživa velik ugled. Številni maturanti so kasneje postali znane osebnosti, zasluge pri tem pa je gotovo imel tudi odličen profesorski kader, saj so bili med njimi priznani znanstveni delavci.

13 Državna gimnazija Kraljevine Jugoslavije u Veliki Kikindi: izveštaj o radu i uspehu u školskoj 1929/30 godini. Velika Kikinda 1930.

14 Državna gimnazija Kraljevine Jugoslavije u Veliki Kikindi: izveštaj o radu i uspehu u školskoj 1930/31 godini. Velika Kikinda 1931.

(Petrovgrad, Zrenjanin).¹⁵ Na tamkajšnji gimnaziji je poučeval francoski jezik in filozofijo do vključno šol. leta 1936/37.

Slika 17: Gimnazijsko poslopje v Velikem Bečkereku (Zrenjanin).

15 Pouk na gimnaziji v Velikem Bečkereku, ki so jo vodili bratje pijaristi, je stekel 6. oktobra 1846. Sprva je bila šestrazredna, kasneje osemrazredna, pouk je na začetku potekal v madžarskem jeziku, kasneje izmenično v nemškem oz. madžarskem jeziku. Po prvi svetovni vojni oz. marca 1919 začne z delom Srbska velika gimnazija v Velikem Bečkereku, ki je delovala po delno spremenjenem programu srbske gimnazije v Novem Sadu, jezik pouka pa postane t. i. srbohrvaščina. Leta 1935 se Veliki Bečkerek preimenuje v Petrovgrad, leta 1946 pa v Zrenjanin; posledično se preimenuje tudi gimnazija. Tudi v V. Bečkereku je bila osnovana ruska kolonija, ki je štela okrog 600 emigrantov. Med njimi so bili knez Šeremetjev, vnuk po materi carja Nikolaja I., Margarita Hitrova, dvorna dama, ki je bila nekaj časa skupaj s carjem v izgnanstvu v Tobolsku; knez Boris Gagarin, kneginja Rada Šahovska, A. Apraksin, bivši guverner Tavričke gubernije in senator, grof Aleksander Vasiljevič Gendrikov, gardist konjeniške garde. Njegova sestra, dvorna dama, je bila ubita ob likvidaciji carske družine. Med emigranti je bil tudi vnuk Leva Nikolajeviča Tolstoja – Mihail Romaškevič, šest generalov ter več umetnikov: slikarji A. V. Bičenko, Afanasij Šeloumov, Aleksander Ivanovič Lažečnikov, Kosta Eliot; scenograf Vladimir Rebazov, arhitekt Aleksej Soldatov in mnogi drugi. (Kuljić Nedeljko ur., *Zrenjaninska gimnazija ...*; Pavlov Boris Leonidovič, *Russkaja kolonija...*); <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Rusi-u-gradu-na-Begeju.lt.html> internet/)

Slika 18: Maturanti in profesorji gimnazije v Velikem Bečkereku v šol. letu 1934/35 (prof. A. Špakovski – druga vrsta, prvi z desne).¹⁶

Leta 1937 je bil Špakovski ponovno premeščen na moško realno gimnazijo v Novem Sadu, kjer je poučeval francoski in nemški jezik ter filozofijo. Prebival je v ruski koloniji. V letopisu gimnazije za šolsko leto 1937/38¹⁷ je navedeno, da ima 12 let in 8 mesecev službenega staža, da je v VI./1. plačni skupini, v katero je bil uvrščen 17. IV. 1937. 24. januarja 1938 pa je napredoval in bil razporejen v V. plačno skupino, a brez plačila. Na teden je imel 18 ur pouka iz francoskega jezika. Bil je razrednik IV. b razreda in varuh šolske jezikovne zbirke. V tistem šolskem letu je imel 9. februarja odmevno predavanje iz francoskega jezika, in sicer *Infinitif remplaçant une proposition avec que*, na podlagi čtiva *L'âne et le chien*. Na gimnaziji je bil zaposlen do konca šolskega leta 1940/41.

16 Originalni plakat hrani gimnazija v Zrenjaninu. Zahvaljujem se zgodovinarju prof. Raku Tomoviću z Zrenjaninske gimnazije, ki mi je posredoval plakat za objavo.

17 Nepotpuna muška realna gimnazija u Novom Sadu: izveštaj za školsku godinu 1937/38, Novi Sad 1938.

Slika 19: Gimnazija Jovan Jovanović Zmaj v Novem Sadu.

Poleg poučevanja je pisal razprave (glej bibliografijo) ter bil sodelavec uglednega *Letopisa Matice Srpske* ...

Nadaljnja življenjska pot Anatolija Špakovskega je v obdobju od 1941 do 1950 nekoliko nejasna. V biografskih leksikonih *Alabama Authors*¹⁸ in *Biographical Lexicon, Russian Academic Diaspora* (*Биографический словарь „Российские ученые за рубежом“*)¹⁹ je navedeno, da je konec leta 1941 ali v začetku leta 1942 zapustil Novi Sad ter se preselil v Nemčijo. Ob tem podatku se nam zastavlja vprašanje, ali je šlo za prostovoljno selitev ali je bil deportiran. Zastavi pa se nam tudi vprašanje, kako se je lahko prosto gibal oz. se celo preselil v državo agresorko. Dognal sem, da je obstajala kategorija tujih delavcev (sicer maloštevilna), ki so delali v Nemčiji za polovično plačilo, lahko pa so se svobodno gibali.

Možna pa je tudi druga interpretacija. V omenjenih leksikonih ni natančno navedeno, ali se je preselil v matično Nemčijo, ali v dežele, okupirane s strani Nemčije. Predvidevam, da se je preselil v Veliko Kikindo, torej v Banat, ki ga

18 http://www.lib.ua.edu/Alabama_Authors (The University of Alabama University Libraries)

19 <http://www.russiangurove.ru/biosbank>

je okupirala nemška vojska. Ta domneva je podkrepljena z dejstvom, da je bila njegova žena doma iz Velike Kikinde.

13. aprila 1941 leta so madžarske okupacijske sile zasedle Bačko in tudi Novi Sad, gimnazija je prenehala delovati, dijaki in učno osebje so se razšli, tisti pa, ki niso imeli domovinske pravice, so bili pregnani preko Donave. Dr. Špakovski je takrat bival v ruski koloniji. Ruski viri poročajo,²⁰ da se je preselil iz Novoga Sada v začetku leta 1942. Morda se je preselil v Banat pred t. i. *novosadsko racijo* januarja 1942, ko je Horthyjeva vojska od 21. do 23. januarja izvedla masaker, v katerem je pobila okrog 4000 Srbov, Romov, Judov in drugih, med njimi tudi nekaj Rusov in Slovencev.

Predvidevam, da je Jugoslavijo (tj. Vojvodino) zapustil pred jesenjo 1944, ko je vkorakala Rdeča armada, in je verjetno bežal pred njimi. Kaj se je zgodilo z njegovo ženo Nado, ali je vojno preživela ali ne, ni znano. Zadnji podatek je iz leta 1939, ko ji je v knjigi *Das Menschliche ich und die Kultur* napisal posvetilo: »Dieses Buch ist meiner Frau Nadežda gewidmet.«

Poleg navedenega je Špakovski vse medvojno obdobje do leta 1944 pisal in izdajal knjige, ki jih je tiskal založnik v Novem Sadu. (Glej bibliografijo.) Naslednji podatek, ki sem ga zasledil, je iz leta 1949, ko je Špakovski kot kraj bivanja navedel Mühlendorf na Bavarskem.²¹ V tistem času se je tudi nahajal v centru za razseljene osebe, kjer je spoznal tudi svojo bodočo ženo, nemško balerino, po imenu Traudel (1928–2012) iz Breslava (današnji Wrocław, Poljska), s katero se je 3. januarja 1948. leta poročil. Leta 1951 je z družino emigriral v ZDA.²² Še pred odhodom se jima je rodila prva hči Christine. V novem okolju se je njuna družina povečala, rodili so se jima še Hans, Michael in Ingrid. Do leta 1957 je A. Špakovski preživel družino kot tovarniški delavec v Chicagu.²³

Pri dvainšestdesetih letih je postal profesor sociologije in predavatelj tujih jezikov na Državni univerzi v Jacksonvillu v Alabami. Priporočilo je napisal ameriški sociolog, ustanovitelj Oddelka za sociologijo na Univerzi Harvard, tudi ruski emigrant, Pitirim Alexandrovich Sorokin. V letnem poročilu

20 <http://www.russianguave.ru/biosbank>

21 Pri članku *Forum Academicum* by E. Y. Hartshorne, ki ga je objavil v reviji *Zeitschrift für philosophische Forschung*, je naveden naslov avtorja.

22 <http://www.russianguave.ru/biosbank>; http://www.lib.ua.edu/Alabama_Authors

23 John Fund, Hans von Spakovsky, *Who's Counting? How Fraudsters and Bureaucrats put Your Vote at Risk*, Encounter Books, NY 2013, str. 256; Hans von Spakovsky, 'Until We Meet Again': An Immigrant Heroine Passes On« My mother dodged Nazis and Communists to give us a happy home in Alabama. <http://pjmedia.com/blog/until-we-meet-again-an-immigrant-heroine-passes-on/>

(Jacksonville State College, kasneje preimenovan v univerzo) *Mimosa* je naveden naslednji podatek: »Also new was Anatol von Špakovsky, Ph. D., University of Yugoslavia, born in St. Petersburg, Russia, and speaking five languages, who joined the sociology department.«²⁴ Tam je namreč poučeval od leta 1957 do 1965 oziroma do upokojitve.

Deloval je na področju filozofije, sociologije, psihologije, kulturologije, antropologije, religije, poezije ter se uveljavil v mednarodnem okolju. Napisal je več knjig, med njimi odmevno *Freedom, determinism, indeterminism* (1963), *Hague Martinus Nijhof*. Pisal je še v visoki starosti: pri 85 letih je izdal brošuro z naslovom *The Reflection of Buddhism in Arthur Schopenhauer, Albert Einstein, Lev Tolstoj, etc.* Huntsville 1980.

Zaslужni profesor dr. Anatolij Špakovski je bil član več znanstvenih združenj in društev po svetu, med drugim je bil častni član *Social Science Honorary Society – Delta Tau Kappa – USA*; član *World Wide Academy of Scholars in New Zeland*; doživljenjski član *American Day of Poetry*; bil je ustanovni član *International Academy of Poets, Cambridge, England*; nadalje ustanovni član *International Biographical Society, Cambridge, England*; bil je član *American Association of University Professors*; član *American Sociological Association (ASA)*, član *Association for Slavic Studies in the United States of America*, član *The Royal Institute of Philosophy, London, England*; bil je tudi član *Kant-Gesellschaft Halle* v Bonnu ter mnogih drugih strokovnih združenj.

Anatolij Ignatjevič von Špakovski je umrl 11. januarja leta 1988 v Huntsvillu v Alabami, pokopan je na pokopališču Arlington v Sandy Springsu v Georgii, ZDA.

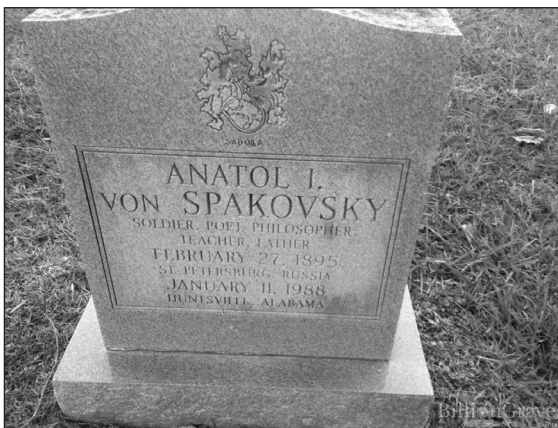

Slika 20: Dr. Anatol Ignatjevič von Špakovski.

24 A Guide to the P. A. Sorokin manuscript and papers, ...; <http://www.jsu.edu/library/collections/> (Jacksonville State University - Yearbooks *Mimosa* 1957-1965

Slika 21: Državna univerza v Jacksonvillu, na kateri je profesor A. Špakovski poučeval od leta 1957 do 1965.

Slika 22: Grob Anatola I. von Špakovskega, pokopališče Arlington v Sandy Springsu, Georgia, Združene države Amerike.

Bibliografija dr. Anatolija Ignatjeviča von Špakovskega

Po študiju je dr. A. von Špakovski poleg poučevanja na različnih vojvodinskih gimnazijah v Kraljevini SHS in pozneje v Kraljevini Jugoslaviji, vseskozi deloval tudi na znanstvenem in raziskovalnem področju. V Novem Sadu je objavil več knjig in brošur v več jezikih, sodeloval pa je tudi z Matico srpsko.

Špakovski se v svojih prvih delih zgleduje po svojem učitelju prof. Francu Vebru in sledi metodi filozofsko-psihološke analize človeške zavesti in človeškega delovanja, ki jo je Veber povzel po svojem učitelju Alexiusu Meinongu.

Podatke za bibliografijo sem črpal iz njegovega življenjepisa ob prijavi k doktorskemu izpitu, iz arhivskega gradiva, iz katalogov knjižnic, iz zabeležk o avtorju v njegovih knjigah, biografskih leksikonov, iz seznama rokopisnega gradiva (korespondenca s prof. A. P. Sorokinom) v: *A Guide to the P. A. Sorokin manuscript and papers*, Makahonuk 1979 ter iz internetnih virov. Enote, povzete iz korespondence s A. P. Sorokinom, so v bibliografiji navedene v kurzivi. Dela si v bibliografiji sledijo po kronološkem redu.

1922–1926 (v času študija)

O zavedni in nezavedni duševnosti – seminarska naloga

Analiza psiholoških komponent na časovnosti – seminarska naloga

Psihološki problem prostora – seminarska naloga

Psihološka analiza časa – disertacija, Ljubljana 1925, 87f. (arhiv FF)

Alfred de Musset, L'homme et le poète – domača naloga iz francoščine za profesorski oz. usposobljenostni izpit, Ljubljana 1925, 46f. (ZAMU)

Avoir et être avec le participe passé – klavzurna naloga iz francoskega jezika, 1926 (ZAMU)

1928

Anatolij Ignat'evič Shpakovski, *Kulturna perspektiva Kraljevine Srba, Hrvatov i Slovenaca*: govor na Sv. Savu, Radak, Velika Kikinda 1928, 17 str.

1932

Anatol Špakovski, *Kriza škole u vezi sa krizom kulturne forme života*, Radak, Velika Kikinda 1932, 120 str.

1934

Шпаковский Анатолий, *Разрешение судьбы человеческой*, Новый Сад 1934, 188 str.

1935

Анатолий Шпаковский, *Философские мелочи*, – I –, Новый Сад 1935, 43 str.

1936

Анатолий Шпаковский, *Человеческое «Я» и культура. Аналитическая структура человеческого сознания*, Новый Сад 1936, 122 str.

1938

Anatol Spakovski, *Kleinere philosophische Schriften*, – II –, Verlagsbuchhandlung Johann Radak, Velika Kikinda 1938, 67 str.

Анатолије Шпаковски, Иван Ђаја, *Низ воду - разговори удвоје*, Београд, Летопис Матице српске, God. 112, knj. 349, sv. 1 (januar 1938), str. 67–69.

Анатолије Шпаковски, *Путирим А. Сорокин: Социјална и културна динамика*, Београд, Летопис Матице српске, God. 112, knj. 349, sv. 3 (mart 1938), str. 204–209.

Анатолије Шпаковски, *Милан М. Јовановић: Смисао и вредност живота по Хајнриху Рикерту*, Београд, Летопис Матице српске, God. 112, knj. 350, sv. 4 (okt. 1938), str. 410–412.

1939

Dr. Anatol Špakovski, *Das Menschliche »Ich« und die Kultur: Der psychische Dynamismus und seine Gestaltung der Welt*, Teil 2., Buchdruckerei Jovanović & Bogdanov, Novi Sad 1939, 373 str.

1941

Anatol Špakovski, *Das menschliche »Ich« und die Kultur: Der Parallelismus der dynamischen Entwicklung des Ich und der Kultur*, Buchdruckerei Ljubomir & Bogdanov Novi Sad 1941, 179 str.

1942

Spakovsky Anatol, *Filozofiai miniurok*, Ujvidek [Novi Sad] 1942, ? str.

1943

Spakovsky von Anatol, *Gedanken*, Teil 1., Druckerei u. Verl. Aktienges., Újvidék 1943, 51 str.

1944

Anatol von Spakovsky, *Gedanken*, Teil 2., Druckerei u. Verl. Aktienges., Újvidék-Neusatz [Novi Sad] 1944, 48 str.

1948

Anatol von Spakovsky, The divine and the human subject, delivered at the 10th International Congress of Philosophy in Amsterdam 1948. V: A Guide to the P. A. Sorokin...

Anatol Spakovsky, *Adolf Dyroff, ein Blick auf sein Leben und sein Werk* by Wladimir Szykarski, v: *Zeitschrift für philosophische Forschung* Bd. 2, H. 2/3 (1948), str. 447–448.

1949

Anatol von Spakovsky, *Forum Academicum* by E. Y. Hartshorne, v: *Zeitschrift für philosophische Forschung* Bd. 3, H. 3 (1949), str. 477–478.

1950

Anatol von Spakovsky, *Solowjew und Dostojewskij* by Wladimir Szykarski, v: *Philosophischer Literaturanzeiger*, Schlehdorf a. Kochelsee 1950, 4, str. 182–184.

Anatol von Spakovsky, *Probleme, Ziele und Grenzen der Geschichtsrevision* by Anton Mayer, v: *Zeitschrift für philosophische Forschung* Bd. 4, H. 3 (1950), str. 461–462.

1953

Anatol von Spakovsky, Two utopias and two aspects of culture, proceedings of the XIth international congress of philosophy, Brussels 1953. V: A Guide to the P. A. Sorokin ...

1956

Anatol von Spakovsky, *Some reflections about the Theory of Relativity of Einstein and the Theory of the Expanding Universe of Lemaitre and de Sitter*, v: *Journal of Research of the Universities of Uttar Pradesh, Lucknow* 1956. V: *A Guide to the P. A. Sorokin ...*

1961

Anatol von Spakovsky, *Die Perspektiven einer Kultur überhaupt und der west-europäischen im Besonderen* West Berlin, Unger-Verlag, Berlin 1961, 44 str.

1962

Анатолий Шпаковский, *На путях жизни и мысли*, Вашингтон 1962, 62 str.

1963

Anatol von Spakovsky, Ph. D, *Freedom, Determinism, Indeterminism*, Martinus Nijhoff, Hague 1963, 120 str.

1964

Anatol von Spakovsky, *Das Problem der Seligkeit und des künstlerischen Schaffens bei Marcel Proust*, v: *Zeitschrift für philosophische Forschung* Bd. 18, H. 2 (1964), str. 319–325.

1967

Anatol von Spakovsky, *The Spiritual Profile of Sorokin*, Meerut 1967, 7 str.

Anatol von Spakovsky, *The ideology and Education*. V: Critique of Empiricism in Sociology, edited by Kewal Motwani, Allied Pub., Bombay, New York 1967, str. 267-278.

1970

Anatol von Spakovsky, *The ideologies of our time and their perspectives*. V: Towards global sociology; Essays in Honor of Professor Kewal Motwani, editors, G.C. Hallen [and] Rajeshwar Prasad, Agra, Satish Book Enterprise [1970], str. ?

Anatol von Spakovsky, *Reflections and Impressions*. Huntsville 1970, [17] str.

1971

Anatol von Spakovsky, *Jocasta Mother*, v: *Science News*, Vol. 99, No. 24 (Jun. 12, 1971), str 396.

Anatol von Spakovsky, *Contemporary sociology in the USSR*, v: *International Journal of Contemporary Sociology*, Jul/Oct 71, Vol. 8, Issue 3/4, str. 269–282.

1972

Anatol von Spakovsky, *The Spiritual Profile of Pitirim A. Sorokin*. V: Sorokin and Sociology: Essays in Honor of Professor Pitirim A. Sorokin, Agra (India) 1972, str. ?

1978

Anatoliĭ Ignat'evich Shpakovskiĭ, (Anatol von Spakovsky), *Ideologies (Weltanschauungen) and the Problem of Good and Evil*, Golden Rule Print Shop, Huntsville (Alabama) 1978, 64 str.

1980

Anatol von Spakovsky, *The Reflection of Buddhism in Arthur Schopenhauer, Albert Einstein and Leo Tolstoy and its perspective in its confrontation with Christianity and Marxism*, Golden Rule Printing, Huntsville (Alabama) 1980, 23 str.

Viri in literatura

Rokopisni viri

Promocijski protokol Univerze v Ljubljani (ZAMU)

Univerzitetna matrika, I. (1–405), ZS 1919/29–ZS 1924/25 (ZAMU)

Univerzitetna matrika, II. (406–806), ZS 1924/29–ZS 1931/32 (ZAMU)

Osebni izkazi za obdobje 1919–1925 (ZAMU)

Diplomski izpiti za obdobje 1919–1926 (zapisniki in poročila o diplomskih in profesorskih državnih izpilih) (ZAMU)

Osebne mape doktorskih kandidatov 1925 (protokoli in referati o opravljenih rigorozih ter ocena disertacije) (arhiv FF)

Ministrstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, fond 66, fasc. 189 - Studenti univerzitetna u Ljubljani. (Arhiv Jugoslavije, Beograd)

Tiskani viri:

Seznami predavanj od leta 1921 do 1924/25.

Literatura

A Guide to the P. A. Sorokin manuscript and papers, Makahonuk 1979, University of Saskatchewan, Saskatoon, Canada (Sorokin's Library - Correspondence s. 52) Spakovsky, dr. Anatol [May, 1949–November, 1963. 55 items]

Alabama Authors (http://www.lib.ua.edu/Alabama_Authors)

Vladimir Bartol, *Dnevniške zabeležke 1944–1964*, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. (rokopis)

Vladimir Bartol, *Nesrečni ljubimec*, v: *Modra ptica*, Ljubljana 1930, let. 1, št. 5, str. 102–106.

Vladimir Bartol, *Sonata na pepelnico sredo*, v: *Modra ptica*, Ljubljana 1933, let. 4, št. 5, str. 129–139.

Biographical Lexicon ‚Russian Academic Diaspora‘ (Биографический словарь „Российские ученые за рубежом“) (<http://www.russianguave.ru/biosbank>)

Alja Brglez, Matej Seljak, *Rusija na Slovenskem = Rossija v Slovenii: ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani v letih 1920–1945 = ruskie prepodavateli v Ljubljanskem universiteti v period s 1920–1945 gg.*, Inštitut za civilizacijo, Ljubljana 2008.

Alojz Cindrič, *Od imatrikulacije do promocije: doktorandi profesorja Franceta Vebra na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v luči arhivskega gradiva 1919–1945*, Znanstvena založba FF, Ljubljana 2015.

Državna gimnazija u Velikoj Kikindi: izveštaj o radu i uspehu u školskoj godini [1929/30], [Državna gimnazija], Velika Kikinda 1930.

Državna gimnazija Kraljevine Jugoslavije u Veliki Kikindi: izveštaj o radu i uspehu u školskoj godini 1930/31, [Državna gimnazija], Velika Kikinda 1931.

Nedeljko Kuljić ur., *Zrenjaninska gimnazija : 1846–1996 : spomenica*, Narodni muzej, Zrenjanin 1996.

Miroslav Jovanović, *Ruska emigracija na Balkanu: 1920–1940*, Beograd 2006.

Muška realna gimnazija kralja Aleksandra I. Novi Sad: izveštaj za školsku godinu 1937/38, [Muška realna gimnazija kralja Aleksandra I], Novi Sad 1938.

Novosadska gimnazija 1810–1960: spomenica Gimnazije „Jovan Jovanović Zmaj“, Budućnost, Novi Sad 1960, 264 str.

Boris Leonidovič Pavlov, *Ruskaja kolonija v Velikom Bečkereke (Petrovgrade – Zrenjanine)*, Narodnij muzej : Obštestvo serbsko-russkoj družby, Zrenjanin 1994.

Pulko Radovan, *Ruska emigracija na slovenskem 1921–1941*, Vojni muzej, Logatec 2004.

Effie White Sawyer, *The First Hundred Years The History of Jacksonville State University 1883–1983*, Jacksonville State University, Jacksonville 1983.

Slovenec: političen list za slovenski narod 29. 01. 1926, let. 54, št. 23.

Hans A. von Spakovsky, *Until We Meet Again: An Immigrant Heroine Passes On*. <http://pjmedia.com/blog/until-we-meet-again-an-immigrant-heroine-passes-on/>

Hans von Spakovsky, John Fund, *Who's Counting? How Fraudsters and Bureaucrats put Your Vote at Risk*, Encounter Books, New York 2013.

Universitas Alexandrina : Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929, rektorat Univerze Kralja Aleksandra prvega, Ljubljana 1929.

http://www.lib.ua.edu/Alabama_Authors (The University of Alabama University Libraries)

<http://www.russiangrave.ru/biosbank>

<http://www.zrenjaninskagimnazija.edu.rs/>

<http://www.ich-sciences.de/index.php?id=39&ctype=0&cuid=69&cHash=ee47e040b0>

<http://www.jsu.edu/library/collections/> (Jacksonville State University - Yearbooks *Mimosa 1957-1965*; Collections Photographs)

Slikovno gradivo

Tabela: Inskripcija študenta Anatolija Špakovskega na FF Univerze v Ljubljani 1921– 1924/2. (ZAMU)

Fotografija na naslovnici: Kopija doktorske listine doktorja Anatolija I. Špakovskega. (ZAMU)

Fotografija na hrbtni strani notranje naslovnice: Profesor dr. Anatolij Špakovski (Maturanti in profesorji gimnazije v Velikem Bečkereku v šol. letu 1934/35).

Slika 1: Gubernija Kovno. (<http://www.zum.de/whkmla/region/russia/xgovkovno.html>)

Slika 2: Poslopje Univerze v Ljubljani (na razglednici okoli leta 1900).

Slika 3: Barbova palača na Gosposki ul. 3 v Ljubljani, v kateri je v času študija bival Anatolij Špakovski, preden se je preselil v Rožno dolino. Baročna palača grofa Jošta Vajkarda Barbe Waxensteina je bila zgrajena v letih 1755 do 1756 po zgledu dunajskih palač. (https://sl.wikipedia.org/wiki/Barbova_pala%C4%8Da,_Ljubljana)

Slika 4: Osebni izkaz študenta Anatolija Špakovskega, ki se je inškriral 3. oktobra v III. zimski semester študijskega leta 1922/23. (ZAMU)

Slika 5: Prijava A. Špakovskega k doktorskemu izpitu 10. marca 1925. (arhiv FF)

Slika 6: A. Špakovski v študentskih letih. (<http://www.russiangrave.ru/biosbank>)

Slika 7: Življenjepis, ki ga je predložil Anatolij Špakovski ob prijavi k doktorskemu izpitu. (arhiv FF)

Slika 8: Referat dr. F. Vebra o disertaciji kandidata Anatolija Špakovskega z naslovom Psihološka analiza časa. (arhiv FF).

Slika 8a: Akademik profesor dr. France Veber (1890–1975). (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:France_Veber_1942.jpg)

Slika 9: Poročilo o rigorozu iz filozofije doktoranda Anatolija Špakovskega. (arhiv FF).

Slika 10: Zapisnik o glavnem rigorozu (filozofija) in stranskem rigorozu (francoski jezik z literaturo) kandidata Anatolija Špakovskega. (arhiv FF).

Slika 11: Kopija doktorske listine doktorja Anatolija Špakovskega. (ZAMU).

Slika 12: Prijava dr. Anatolija Špakovskega k državnemu/usposobljenostnemu izpitu (ZAMU).

Slika 13: Referat predmetnega profesorja Franca Vebra o ustnem izpitu iz filozofije kandidata dr. Anatolija Špakovskega. (ZAMU)

Slika 14: Pisni del izpita iz francosčine (klavzura) dr. A. Špakovskega. (ZAMU)

Slika 15: Uradno potrdilo o delno opravljenem profesorskem izpitu dr. Anatolija Špakovskega. (ZAMU)

Slika 16: Gimnazijsko poslopje v Veliki Kikindi (na razglednici okoli leta 1900).

Slika 17: Gimnazijsko poslopje v Velikem Bečkereku (Zrenjanin). (<http://www.zrenjaninskagimnazija.edu.rs/>)

Slika 18: Maturanti in profesorji gimnazije v Velikem Bečkereku v šol. letu 1934/35 (prof. A. Špakovski – druga vrsta, prvi z desne). (Originalni plakat hrani Zrenjeninska gimnazija)

Slika 19: Gimnazija Jovan Jovanović Zmaj v Novem Sadu. (<https://www.google.si/search?q=gimnazija+jovan+jovanovic+zmaj>)

Slika 20: Dr. Anatol Ignatjevič von Špakovski. (http://jsucollections.jsu.edu:9000/rpc/cat/Imaging/photocollection/psn/psn1960/psn1960_11/PSN-1960faculty_3019.tif)

Slika 21: Državna univerza v Jacksonvillu, na kateri je profesor A. Špakovski poučeval od leta 1957 do 1965. (<https://www.google.si/search?q=Jacksonville+State+University>)

Slika 22: Grob Anatola I. von Špakovskega, pokopališče Arlington v Sandy Springsu, Georgia, Združene države Amerike. (<https://billiongraves.com/grave/Anatol-I-Von-Spakovsky/11728488#>)

Slika 23: Izjava o avtorstvu in naslovnica doktorske disertacije A. Špakovskega. (arhiv FF)

Imensko kazalo**A**

Aleksejevna Olga Voskoboynikova 44
 Arnold Gjuro 9
 Aškerc Anton 8

B

Barbo Jošt Vajkard Waxenstein 25
 Bartol Vladimir 7, 44, 58
 Bazala Albert 9
 Bergardovič Peter 8
 Bergson Henri 10
 Bičenko Andrej Vasiljevič 46
 Born Max 7
 Bubnov Nikolaj Mihajlovič 8

C

Cankar Izidor 8
 Cindrič Alojz 11

Č

Čelpanov Georgij Ivanovič 21, 24, 31

D

Denikin Anton Ivanovič 9
 Dmitrijevič Bilimovič Aleksander 8
 Dostojevski Fjodor Mihajlovič 28
 Dvornikovič Vladimir 9

E

Einstein Albert 55, 57
 Eliot Kosta 46

F

Ferrera Guglielmo 8
 Foerster Jaroslav 7
 Fund John 49, 60

G

Gagarin Boris 46
 Gallus Jakob Petelin 7
 Golovin Peter Gresserov 8
 Gendrikov Aleksander Vasiljevič 46

H

Hartmann Eduard 10
 Hitrov Margarita 46
 Karadjordjevič 8
 Hinterlechner Karel 7
 Hribar Ivan 8
 Holstein-Gottorpa Karl Friedrich
 22
 Horty Miklós 49

J

Jasinski Mihail Nikitič 8

K

Kalinin 43
 Kelemina Jakob 28, 29, 38, 39, 41, 43
 Kuljić Nedeljko 59
 Kidrič France 7

L

Lažečnikov Aleksander Ivanovič 46

M

Maklecov Aleksander Vasiljevič 8
 Marx Karl 9
 Mihajlovič Nada 31, 44
 Molè Vojeslav 8
 Musset Alfred 38, 40, 43, 53
 Mantuani Josip 7

O

Ozvald Karl 24, 27–29, 34–36, 39,
41

P

Pavlov Boris Leonidovič 46
Petronijevič Branislav 9, 10
Petrovič 8
Proust Marcel 56
Prijatelj Ivan 7

R

Radica Bogdan 8
Rebazov Vladimir 46
Romanovi 8
Aleksander III. 11
Katarina Velika 22
Nikolaj I. 21
Nikolaj II. 11, 31
Romaškevič Mihail 46

S

Schopenhauer Arthur 57
Soldatov Aleksej 46
Solowjew Wladimir Sergejewitsch
55
Sorokin Pitirim Alexandrovich 50,
53, 55, 56, 58
Stritar Josip 11
Stojičević Aleksandar 7, 42, 43
Spektorski Jevgenij/Evgen Vasiljevič
7, 8, 11
Spakovsky Hans 49, 60
Struve Peter Bergardovič 9
Szylkarski Wladimir 55

Š

Šahovska Rada 46
Šeloumov Afanasij 46

Šeremetjev 46

Špakovski Ignacij Antonovič 21

Šturm France 28, 29, 34, 35, 38, 40,
41, 43

T

Tesnière, Lucien 7, 27, 28,
Tolstoj Lev Nikolajevič 46, 50, 57
Tomovič Rako 47

U

Ušeničnik Aleš 9

V

Vasiljevič Aleksander 46
Vasiljev Dušan 45
Veber France 9, 10, 15–17, 24, 27–
29, 33–35, 39, 43, 53, 61,
Vidmar Milan 7

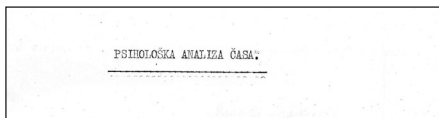
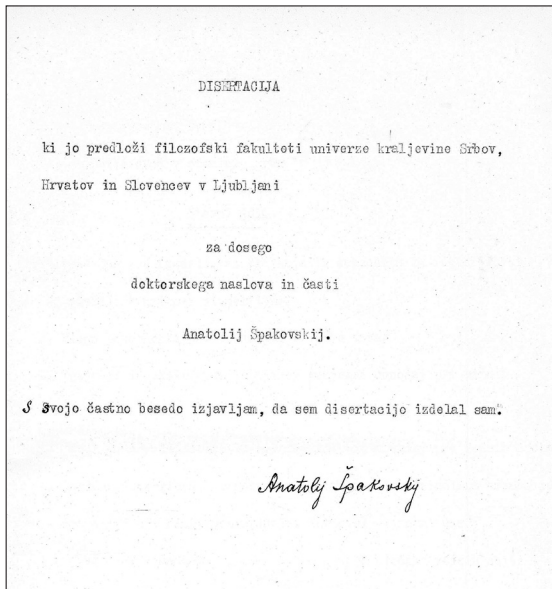
W

Wundt Wilhelm 9, 10, 69

Appendix

Anatolij Špakovski

Psihološka analiza časa, Ljubljana 1925

Slika 23: Izjava o avtorstvu in naslovnica doktorske disertacije A. Špakovskega.²⁵

DISERTACIJA

ki jo predloži filozofski fakulteti univerze kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani za dosego doktorskega naslova in časti Anatolij Špakovskij. S svojo častno besedo izjavljam, da sem disertacijo izdelal sam.

Anatolij Špakovskij

²⁵ Disertacija oz. domača naloga (disertacijo je kandidat namreč priložil tudi kot domačo nalogo za opravljanje profesorskega/državnega izpita) je bila napisana v slovenskem jeziku. Naloga je edini ohranjen primerek teksta Špakovskega, pisanega v slovenskem jeziku, a jo je – zaradi starosti, neprimerne hranjenja v preteklosti kot tudi slabe kvalitete papirja – že načel zob časa. Da bi se besedilo ohranilo, je tudi eden od razlogov za natis disertacije v tej knjigi, prav tako pa predstavlja dokument časa in način razmišljanja mladega filozofa. Predstavlja delček zgodovinskega spomina, saj osvetljuje intelektualno in akademsko podobo v prvih letih po ustanovitvi Univerze v Ljubljani. Edini izvod naloge hrani Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Naloga je pisana na pisalni stroj, razmnožena na ciklostil v obsegu 87 foliantov ter povezana v snopič. Pričujoči natis je v jezikovnem in oblikovnem pogledu popolnoma enak originalu (zmanjšan je le razmik vrstic). Tipkopis je za objavo pripravil avtor monografije.

PSIHOLOŠKA ANALIZA ČASA

VSEBINA.

Uvod.

Kratki uvod v spomin.

Glavni del.

I. Glavne časovne razdelitve: trajanje in sukcesija in faktorji, ki so služili k njihovi utemeljitvi.

1. Vloga pozornosti pri ustvarjenju ideje časa.
2. Trajanje in eksistenca in njihov vzajemni odnošaj pri vidnih vtisih.
3. Trajanje in eksistenca in njihov vzajemni odnošaj pri vtisih zvoka.
4. Logična, emperična, nepretrgana, pretrgana in periodična sukcesija in pogoji njihovega ustvarjanja. Interval - prazni čas.
5. Mera časa. Nemožnost v toku zavesti in v zvočnih vtisih najti strogo mero časa. Vidni vtisi kot vir izmerjenja časa.

II. Posamezne časovne razdelitve: sedanje, preteklo, bodoče in istočasnost. Notranje občutenje časa.

1. Sedanjost. Faktično psihološko sedanje. Sedanje objektov vnanjega sveta. Sedanje zavesti. Sedanje „psihofizičnega jaza“ . Matematično sedanje.
2. Preteklost in spomin. Prejekcijska teorija in njena kritika. Jasnost - nejasnost predstav pri zaznavanju in spominu.
3. Bodoče. Njegova analitična struktura. Pogoji za nastanek ideje bodočega. Abstraktno bodoče. Brezkončnost pri bodočem in preteklem. Negativno bodoče.
4. Istočasnost.
5. Notranje občutenje časa.

A/. Notranje občutenje časa pri zaznavanju in spominu.

B/. Notranje občutenje časa pri pričakovanju.

C/. Notranje občutenje časa pri znanstvenem razmišljanju.

Zaključek.

Čas kot rezultat implikativnega reda realnosti in določenega ustroja naše duševnosti. Abstraktni čas in njegov simbol – „premica“.

LITERATURA.

1. Dr. Benussi Vittorio: Psychologie der Zeitauffassung.
2. „ „ Zur experimentellen Analyse des Zeitvergleich.
3. „ „ Über Aufmerksamkeitsrichtung beim Raum- und Zeitvergleich.
4. Bergson Henri: Zeit und Freiheit.
5. „ „ Duree et simultaneite.
6. Bühler Karl: Zeitsinn und Raumsinn.
7. Cassirer Ernst: Zur Einsteinischen Relativitätstheorie.
8. Dr. Höfding Harald: Psychologie.
9. Dr. Höfler Alois: Psychologie.
10. Jodl Friedrich: Lehrbuch der Psychologie.
11. Kant Immanuel: Kritik der reinen Vernunft.
12. Dr. Mally E.: Über den Begriff der Zeit in der Relativitätstheorie.
13. Marty Anton: Raum und Zeit.
14. Messer August: Psychologie.
15. Olivier Julius: Was ist Raum, Zeit, Bewegung, Masse?
16. Dr. M. Palaggi: Neue Theorie des Raumes und der Zeit.
17. Schmied Kowarzik W: Raumanschauung und Zeitanschauung.
18. Dr. Schneider Else: Das Raum-Zeit-Problem bei Kant und Einstein.
19. Dr. Fr. Veber: Spoznavna teorija (predavanje)
20. Wundt Wilhelm: Grundriss der Psychologie.

PSIHOLOŠKA ANALIZA ČASA

Uvod.

Prej nego začnemo z analizo časa izločimo na kratko rezultate, ki nam jih nudi analiza spomina, ker sta ta dva pojavi tesno zvezana drug z drugim. Vsakemu je razumljiv veliki pomen spomina za razvoj človeške kulture in civilizacije. Če bi hipoma izgubila vsa naša sposobnost za spomin, tedaj bi takoj kralj stvarjenja - človek izgubil svoj prednostni položaj v svetu. Zato je važno, da vse, kar stoji v zvezi s to sposobnostjo, natančno razjasnimo. V spoznavni teoriji smo našli, da je spomin reprodukcija predstav plus akt mišljenja o predmetu, ki je predstavljen z reproducirano predstavo. Ta akt mišljenja je prepričanje o eksistenci nečesa to je, da nekaj „je“, „eksistira“, „ni“, „ne eksistira“.

Potrebno je ločiti med dvema vrstama spomina:

- 1) Spomin, ki ni vezan na predstavo časa in ki je prosto obnavljanje določenega prepričanja: To je takozvani naučni spomin, pri katerem se ne spominjamo na vse preteklo raziskovanje (premise), temveč le na rezultat tega raziskovanja (pravilo, zaključek, zakon ...).
- 2) Spomin, ki je vezan na predstavo preteklosti objekta. Ta spomin je načelne prepričanje o eksistenci (eksistenčno prepričanje), kar pri prvi vrsti spomina ni potrebno. Njega moremo razdeliti v tri vrste:
 - a) zunanji pozitivni - negativni spomin;
 - b) notranji pozitivni - negativni spomin;
 - c) nalikujoči pozitivni - negativni spomin.

Navadni spomin se razlikuje od naučnega predvsem po svoji psihološki podlagi. Vsebina te psihološke podlage pri navadnem spominu mora kazati- konstitutivne determinante individualno določenega objekta, z eno besedo - ta vsebina ne more biti pojem, ker ni mogoče osnovati na njem nobenega ugotavljanja eksistence objektov. Ugotovili smo tudi, da mora bi ti pristnost psihološke podlage v spominu višjega reda kot ona pri neposredni zaznavi. Višjeredno imenujemo pristnost zato, ker ni mogoča brez pristnosti neposredne zaznave in predpostavlja to zadnjo pravtako, kakor predpostavlja nepristnost pristnost. Ta višjeredna pristnost se nahaja pri spominu na deju psihološke podlage kot predočevalec načina doživljanja. Isto velja tudi za nepristnost pri spominu; tudi ta nepristnost je višjega reda. Z drugimi besedami: vsa razlika v našem načinu doživljanja je odvisna od tega, kakšna pristnost oziroma nepristnost pripada doživljanju: če je nižjega reda, bomo imeli neposredno zaznavanje, če

je višjega reda, pa spomin; in čas je le funkcija tega dvojnega reda pristnosti oziroma nepristnosti.

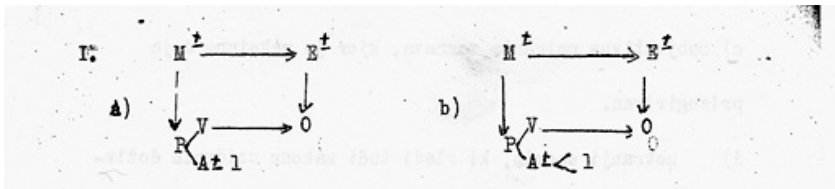
Pri pristnosti smo tudi določili njen kvantitativen značaj. Maksimum (1) pristnosti imamo pri neposredni zaznavi in nemaksimum (<1) pri spominu. Od kvantitete te komponente je odvisno naše prepisovanje tega ali drugega časa v smislu „prej“ ali „pozneje“. Na nepristnosti pa nimamo povoda, da bi smatrali njo za kvantitativno, in to na podlagi naše določitve nastajanja negativnega spomina in zaznave.

Negativno zaznavo smo določili na sledeči način: če imamo determiniranost k maksimalno pristni predstavi, kljub temu pa ne nastopi iz teh ali drugih razlogov maksimalno pristna

predstava, tedaj pridemo na podlagi tega procesa do negativne ugotovitve, do negativne zaznave. Negativni spomin pa nastopi tedaj, kadar naša determiniranost k nemaksimalno pristni predstavi ni nastopila iz teh ali drugih razlogov.

Pokazali smo, da pri idealni notranji zaznavi psihološka podlaga in objekt sovpadata. To sovpadanje podlage z objektom igra vlogo maksimalne pristnosti v določenju časa. Vsled jasnosti naj to, kar smo dosedaj navedli, ponazorimo.

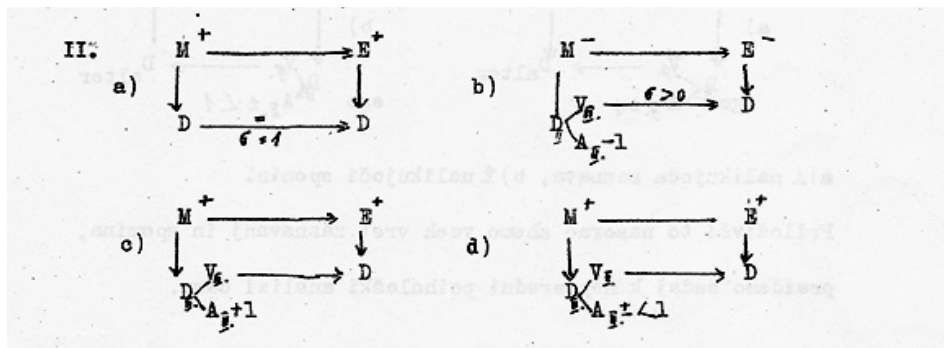
I.

V-vsebina, A-dej, M-misel, P-predstava, O-objekt, E-eksistenca
+pozitivnost, -negativnost, l maksimum pristnosti deja.

a) - + zunanja zaznava, b) - + spomin.

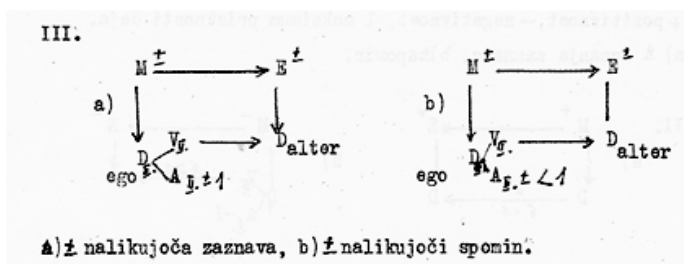
II.

- a) notranja idealna zaznava; sovpadeta psihološke podlage in objekta ($\epsilon=1$), kar je v časovnem oziru istovetno z maksimalno pristnostjo deja.
- b) negativno notranja zaznava, ki temelji na zakonu vzidanih doživljajev, kjer je en doživljaj skupaj s svojo vsebino in dejem vzidan v vsebino drugega doživljaja, ki nam predočuje že neposredno ta prvi doživljaj. To so tako-zvani sekundarni doživljaji (D II.), ki imajo svojo posebno vsebino (V II.) in svoj poseben dej (A II.), +, - katerega ne odvisen od +, - prvega primarnega doživljaja. Nepristnost, deja je 1 (maksimum).
- c) Subjektivna notranja zaznava, kjer je maksimum deja prisugiriran.
- d) notranji spomin, ki sledi tudi zakonu vzidanih doživljajev.

Pristnost - nepristnost deja je 1 (nemaksimum).

III.

- a) - + nalikujoča zaznava, b) - + nalikujoči spomin.

Priloživši to nazorno shemo vseh vrst zaznavanj in spomina, preidemo sedaj k neposredni psihološki analizi časa.

Glavni del.

I.

1. Pri analizi spomina smo določili čas kot funkcijo naših različnih načinov zaznavanja (neposredna zaznava-spomin). in reči moremo, da je čas notranje interpretiranje določenih pojavov v zunanji naravi, pojavov, ki so vzeti sami po sebi dobili še drugo ime, namreč ime „izpreminjanja,“ bodisi, da je to gibanje, to je prostorno izpreminjanje odnošaja enega pojava napram drugim, vzetim kot negibajoči se, bodisi, da je to izpreminjanje lastnosti v samem pojavu, to je njihova rojstva in umiranja, bodisi, da je to naposled izpreminjanje v zmislu rojstva in umiranja samega pojava kot kompleksa določenih lastnosti. In ta dvojna interpretacija ene in iste stvari, to je „izpreminjanje - čas“ je odvisna od smeri naše pozornosti. Če je usmerjena iz ključno na objekte zunanjega sveta, tedaj določene pojave v njem zovemo „izpreminjanje“, če pa je pozornost usmerjena na naše doživljanje teh pojavov, zovemo ta odsev zunanjega sveta - „čas“. Tako določeni pojav zunanjega sveta, ki je ogledan sam po sebi brez vsake pozornosti k nam samim, je n. pr. „gibanje sonca“, njegov odsev v naši duševnosti pa, če je naša pozornost izključno pri nas samih, je „določena časovna sukcesija“, to je razvrstitev „prej - sedaj - potem“. Tudi vsak objekt, če je ogledan samo kot del vnanjega sveta, „eksistira“, če pa je ogledan kot odsev vnanjega sveta v naši duševnosti, tedaj za nas izključno „traja“. Zato pa pojmi kot „gibanje“ - „sukcesija“, „eksistira“ - „traja“ izražajo bistveno en in isti pojav, a ogledan iz različne usmerjenosti naše pozornosti z dveh različnih vidikov. Ker pa se naša pozornost stalno menjava v teh dveh smereh, je nastala taka trdna zveza med tema dvema načinoma ogledovanja enih in istih pojavov vnanjega sveta, da povsod v navadnem življenju prepletamo med seboj ta dva načina ogledovanja. Tako govorimo često : „dve uri hoda“, namesto recimo „10 kilometrov“ ali „to eksistira dalje kot ono.“ Tukaj je „dalje“ že časovna določitev, ki je uporabljena za vnanje ogledovanje stvari, ker bi vnanje ogledovanje samo nam dalo le „to še eksistira, drugo pa je prenehalo eksistirati“, določitev „dalje“ pa zahteva od nas že neko primerjanje, s koliko vztrajnostjo delujejo objekti na nas.

Ta trdna vzajemna zveza eksistence in trajanja je vredna, da se s tem vprašanjem še posebej bavimo.

2. Preko zunanje zaznave postanejo predmeti vnanjega sveta objekti naše zavesti. Nekateri objekti ostajajo zavestni, ko delujejo na naše zaznavanje, še tedaj, kadar so drugi objekti, ki so vstopili zajedno s prvimi, že izginili iz naše zavesti. To vztrajnost objekta v zmislu njegovega delovanja na našo zavest imenujemo

„psihološko trajanje“ objekta. V odvisnosti od tega, kolika je bila vztrajnost zavestnosti objekta vnanjega sveta napram vztrajnosti drugega, je trajanje prvega objekta bilo daljše ali krajše nego trajanje drugega: daljše, če je bil ta objekt še zavesten, krajše, če je izginil iz zavesti, ko je drugi objekt še nadaljeval vplivati na zavest. Skratka, pojem „trajanja“ je nastal vsled nezajednega nehanja pojavov, ki so nastopili zajedno, to je, so istočasno postali objekti naše zavesti in potem pa so drug za drugim izginili. To je takorekoč najelementarnejši začetni proces za našo pridobitev pojma takozvanega neposrednega trajanja. Ker so pojmi kot „eksistenca“ in „trajanje“ istotako stari kot človeštvo samo, in da bi bolj razumeli vzajemno zvezo med eksistenco in trajanjem, si vzemimo navadnega človeka, ki ni še zastrupljen z nobenimi znanstvenimi teorijami in ga vprašajmo, kaj je za njega pravzaprav „eksistirajoči predmet“. Ta človek bi odgovoril, da je eksistirajoči predmet ono, kar vidim, ono, kar zavzema določeno mesto v prostoru in kar je samo ločeno ali pa more biti ločeno potom prostora od drugih predmetov. Prostor bi bil za njega ono nevidno, kar obdaja eksistirajoče predmete in kjer se oni lahko svobodno gibljejo.

Eksistirajoče vidne predmete vnanjega sveta lahko delimo v sledeče vrste:

- 1.) predmeti, ki so neodvisni od naše volje v zmislu njihovega vidnega začetka in konca (n.pr. nebeška telesa);
- 2.) predmeti, ki so neodvisni od naše volje v zmislu začetka, toda ki morejo biti odvisni od nas v zmislu njihovega konca (organska bitja);
- 3.) predmeti, ki so neodvisni od naše volje v zmislu njihovega začetka, toda ki jih lahko izpreminjamo v smislu njihovih prostornih in številčnih kombinacij (neorganska narava);
- 4.) predmeti, ki so odvisni od naše volje, kakor v zmislu njihovega stvarjenja, tako tudi v zmislu pokončanja njihove eksistence (predmeti obče rabe in umetnosti).

Vsi ti predmeti kljub njihovi kolosalni notranji razliki začnejo za nas eksistirati, kakor hitro jih zaznavamo s pomočjo našega čuta vida, kot prostorne dele vnanjega sveta. „Je“, „eksistira“ je za navadnega človeka identično z „biti viden“, to je „bit i predmetom neposrednega zaznavanja. „

Ker ima otrok v začetku svojega duševnega razvoja le možnost neposrednega zaznavanja, zato mu je v začetku dan predmet le kot „je“, kot „eksistirajoč“. Ko pa se prikažejo pri njem prvi začetki spomina, to je, ko je otrok v stanju določiti (morda samo še na primitivni in nedoločen način) nejednako vztrajnost

vtisa od predmetov vnanjega sveta, tedaj je položen, pri njem začetek za razvoj pojma „trajanje“. Torej pojem trajanja se je moral genetično razviti pozneje kot pojem eksistence. To je razumljivo, ker eksistenca je prosto konstatacija objekta prostorno od nas ločenega, trajanje pa je že svoje vrste lastnostna določitev te eksistence, to je, da je to ne le „je“, toda da „to je“ je bolj vztrajno ali manj vztrajno za naše zaznavanje. To se pravi, da ni trajanje nič drugega kot že naše razlaganje eksistence. Eksistenca je lastnost predmeta biti neodvisno ločen od nas, trajanje pa je lastnost prav istega predmeta tako ali drugače na nas dejstvovati, to je dati nam vtis večje ali manjše vztrajnosti.

Torej, eksistenca in trajanje sta lastnosti vnanjih predmetov, lastnosti, ki stoji ta v takem razmerju druga k drugi, da je eksistenca bolj elementarna in prvotna lastnost, kar zahteva bolj elementarnega ustroja od zaznavajoče jo duševnosti, namreč zahteva le neposredno zaznavanje in pri tem takšno, kjer se še ne opazi razlika v vztrajnosti predmetov. Trajanje pa je druga bolj komplicirana lastnost, takorekoč, druga stopnja ideje o predmetu. Trajanje je lastnost, ki zahteva že bolj komplicirano duševno organizacijo, katera je že v stanju razločiti vztrajnost udejstvovanja predmetov na nas. Eksistenca je lastnost predmeta „biti neposredno zaznan“; trajanje je lastnost predmeta „ne samo biti neposredno zaznan, temveč tudi biti objekt spomina“ (seveda pa more biti ta spomin še zelo majhen v smislu svojega obsega). Kakor spomin ni mogoč brez predhodnega razvoja neposrednega zaznavanja, na katerem temelji, istotako trajanje ni mogoče brez ideje eksistence kot svojega temelja. Ideji trajanja in eksistence sta za našo organizacijo le dve imeni za en in isti fakt, ki je ogledan ali sam po sebi, ali v odnošaju na našo sposobnost tako ali drugače notranje doživeti ta fakt. Trajanje je oni plus, katerega doda naš spomin k dejstvu, da je predmet pred nami. Trajanje in eksistenca sta za nas faktično eno in isto. To sta dva različna načina tolmačenja ene in iste lastnosti na predmetu: vnanje tolmačenje - „predmet je“; notranje tolmačenje - „predmet traja“. Ne moremo si faktično predstavljati predmeta, ki bi eksistiral, a ne bi trajal, ali obratno; le genetično je eksistenca prej trajanje, ker ne bi moglo bitje, ki ima sposobnost le za neposredno zaznavanje, dati nobenega notranjega tolmačenja pojavu. Kakor hitro pa je to bitje dobilo sposobnost notranjega tolmačenja pojavu (spomin), je bil takoj ustvarjen novi čisto notranji znak za zunanji, in ena in ista lastnost predmeta je dobila dve imeni - označenji: zunanje - „predmet eksistira“, notranje - „predmet traja“. Nadaljni razvoj našega duha je privedel le k bolj točni karakteristiki trajanja, ki je bilo razdeljeno na momente „preteklega“, „sedanjega“ in „bodočega“. S tem skupaj se je tudi eksistenca razdelila na „je“, „je bilo“ in „bode“. S tem razvojem naših zaznavajočih sposobnosti je povečala torej le

točnost v določitvi- kot eksistence, tako tudi trajanja. Razdelitev: „predmet je“ - „predmet traja“ je bila vedno odvisna od usmerjenosti naše pozornosti in razvoj našega spomina je le povečal točnost časovne lokalizacije.

Pri določenem ustroju naše duševnosti nam sedaj ni potrebna neposredna zveza med spominom in zaznavanjem predmeta, da bi mu pripisovali kontinuitetno existenco in trajanje. Ko se spomnimo kakega odsotnega predmeta, tudi za ta čas njegove odsotnosti pripisujemo temu predmetu existenco in trajanje, res je, da le z večjo ali manjšo stopnjo sigurnosti. Ta večja ali manjša stopnja sigurnosti prepričanja o existenci in trajanju predmeta za čas njegove odsotnosti se izpremeni v popolno sigurnost, če sem isti predmet zopet zagledal. Tedaj govorimo popolnoma določeno, da je ta predmet existiral - trajal za vso dobo med mojima dvema neposrednima zaznavanjema. Ta sigurnost prepričanja v intervalno existenco - trajanje, se je seveda mogla razviti v vsej, svoji popolnosti le polagoma. In faktorji, ki so pomogli do razvoja te sigurnosti prepričanja v intervalno existenco-trajanje predmeta bi utegnili biti sledeči.

Predvsem pride tu vpoštev ogledovanje svojega telesa pri otrocih. To ogledovanje in študiranje lastnega telesa privede otroka z ene strani k poznavanju telesa kot svojine njegovega „jaza“, z druge strani k poznavanju razlike med lastnim telesom in drugimi vidnimi prostornimi predmeti. Otrokova pozornost je sedaj razdeljena med objekte vnanjega sveta in med lastnim telesom; majanje te pozornosti je stalno, momenti njegovega povrata na telo ali na objekte vnanjega sveta so samovoljni, toda kadar bi se ta povrat ne zgodil, bi otrok videl svoje telo, bi čutil svojo zvezo z njim. Spočetka morajo biti intervali med dvema vidnima vtisoma telesa in sploh med vtisi „jaza“ kot nerazločne celote neveliki, da bi „jaz“ in telo, ki je s tem jazom zvezano, bila občutena kot nepretrgana existirajoča-trajajoča celota. Potem pa se s povečanjem izkušnje in razvojem spomina ti intervali tudi povečajo. Temu mnogo pomaga tudi fakt, da ostajajo predmeti vnanjega sveta, ki obdajajo otroka, bolj ali manj stalni pred njegovimi očmi in vsled tega postanejo za njega familijarni. Z razvojem spomina si jih lahko otrok predstavi v njihovi odsotnosti, n.pr. z zaprtimi očmi. Toda vsakokrat, ko jih zopet odpre, vidi znova iste samemu znane predmete. Otroku lahko ponavlja te eksperimente večkrat z različnimi varijacijami intervala- od skoraj momentalnega do maksimalnega, za katerega je njegov spomin sposoben. Ta bogata, za odrasle često neopažena izkušnja malega človeka se ojača potem s starostjo vsled potrdila drugih ljudi, ki govorijo o existenci za nas odsotnih predmetov, katere so ti ljudje sami neposredno videli. Iz te izkušnje ob zori našega življenja se je naposled rodila determiniranost vsakemu predmetu pripisovati trajajočo existenco tudi v intervalu med dvema

neposrednima zaznavama. To pripisovanje predmetu intervalne eksistence-trajanja se vrši sedaj za odraslega popolnoma podzavestno - mehanično, kar kaže tudi na izkušnjo kot bazo, zakaj da se te vrši podzavestno: podzavestnost je skoraj vedno v rezultatu ali naše lastne izkušnja ali izkušnje preteklih rodov, ker novo dejstvo vzbudi vedno našo pozornost - zavest, in le ponavljanje danega slučaja zmanjša zavestnost dejstva in ga privede koncem koncev k podzavestnosti, da bi to dejstvo ne polnilo brez namena zavedni del naše duševnosti in da bi dalo pot novemu materialu, ki je potreben za našo borbo za eksistenco. Torej pripisujemo vsakemu vidnemu predmetu eksistenco, a z njo tudi trajanje kot dva znaka enega in istega pojava, ki je le gledan z različnih vidikov. Pri tem je vseeno, ali je ta predmet v okviru našega neposrednega zaznavanja, ali pa je med dvema pretrganima neposrednima zaznavama ali pa je objekt spomina, ampak v zadnjih dveh slučajih je naša sigurnost v pripisovanju eksistence - trajanja predmetu manjša kot v prvem, ker se je razvila ta sigurnost v eksistenco predmeta v intervalu med dvema neposrednima zaznavama iz določene determiniranosti, a ne iz neposredno danega dejstva.

3. Sedaj se pojavi vprašanje kako stoji stvar za navadnega človeka pri zvočnih vtisih. Zvok se ne javlja kot neposredni samostojni fakt, ki nima potrebe po nobenem posredovanju, kakor je to pri vidnem predmetu. Zvok je vedno za človeka v rezultatu ali določenega vidnega odnošaja vidnih predmetov, n.pr. udar, gibanje itd. ali v rezultatu našega samovoljnega odnošaja k določenemu vidnemu predmetu, n.pr. instrumentu. Analogija z našim lastnim glasom je tudi mnogo storila, da primitivni človek ni smatral vsak naravni zvok za nekaj samostojnega, temveč ga je smatral za svojino nekega bitja (boga, duha, itd.) ; - tako je bi le v dobi animizma v naravi. Ta dva fakta sta storila, da je človek kljub neprostornemu značaju zvoka samega, le-tega vseeno odnašal v prostor, izven sebe ali v okvir vidnih predmetov, ki so ta zvok povzročili, ali v okvir nahajanja dozdevnega bitja, kateremu je človek pripisoval dani zvok. Človek je tudi zvoku kot odzunaj na nas vplivajočemu pripisoval neodvisno od naše volje samostojno eksistenco, in ta eksistirajoči zvok je smatral ali kot posebnost teh ali drugih vidnih predmetov, ali kot posebnost samostojnega bitja. Če pa je bilo nečemu izven nas pripisano „je“, „eksistira“, tedaj je bitje, ki je imenovalo spomin že „temu je“ pripisovalo določeno trajanje v odvisnosti od vztrajnosti vplivanja na nas danega objekta. Na tak način je zvok začel imeti iste lastnosti kot vidni predmet, to je trajanje in eksistenco, ker je zvok bil občuten kot nahajoč se izven nas, kot občuten z vnanjimi organi čutev. Ampak ta eksistenca in trajanje zvoka sta bila v enem oziru različna od istih lastnosti na vidnih predmetih, namreč v tem, da navadno nismo pripisovali zvoku

eksistenci-trajanja v intervalu med dvema neposrednima zaznavama, z izjemo nekaterih pojavov narave, kjer se zvok javlja kot stalna posebnost določenega vidnega vtisa, n.pr. hrup slapa.

Ta ideja o neeksistenci zvoka v intervalu med dvema neposrednima zaznavama se je lahko rodila na podlagi sledečega:

- 1). Pri zvoku nima te stalnosti vplivanja, kot je to pri vidnih vtisih: naš glas nima te stalnosti vplivanja, kot n.pr. naše telo, materin glas ne sliši otrok s to stalnostjo vtisa kot vidi njeno telo, itd;
- 2). Zvok se večinoma javlja kot rezultat določenih vidnih pojavov, ki so zelo nestalni in izpremenljivi. Izginjanje teh vidnih pojavov vleče za seboj uničenje vtisa zvoka, kar povzroča pretrganost eksistence-trajanje zvoka;
- 3). Zvok, ki se nahaja v naravi, je večinoma odvisen od njenih nestalnih pojavov, kot n.pr. grom, šum dreves, ali od živih bitij. V zadnjem slučaju je posebno vlogo igrala analogija z našim lastnim glasom in s pretrganostjo njegove eksistence - -trajanja;
- 4). Vsi umetniški takozvani glazbeni zvoki instrumentov imajo popolnoma pretrgan in nestalen značaj;
- 5). Izpričavanje drugih ljudi o intervalni neeksistenci zvoka je tudi pospeševalo ustvarjanje prepričanja v pretrgano eksistenco-trajanje zvoka.

Zato je bila eksistenca-trajanje zvoka v večini slučajev omejena faktično na našo neposredno zaznavo (seveda poljubnega trajanja) ali na čisto vidno konstatacijo vidnih pojavov, ki so povzročili zvok (odprta usta, če jih vidimo na veliko razdalje, kadar ne moremo faktično slišati zvok glasu; če se izdaleka bliska, domnevamo tudi eksistenco-trajanje groma); toda seveda naša konstatacija eksistence-trajanja zvoka ima v zadnjem slučaju značaj le večje ali manjše sigurnosti v odvisnosti od izkušnje, ki je rodila v nas determiniranost smatrati zvok prisotnim pri določenih pogojih.

Ta kratka analiza vidnih in zvočnih vtisov pri navadnem človeku nam je pokazala, da sta ideja samostojne eksistence v vsej njeni raznoličnosti in zajedno s tem tudi ideja trajanja najbolj popolni v oziru na vidne vtise. Ta popolnost danih idej pa se z ozirom na zvočne vtise zmanjša s tem, da intervalna eksistenca - trajanje v večini slučajev ne pripada zvočnim pojavom. Sploh rekoč, čim bolj je primitiven odgovarjajoči zaznavni čut, tem bolj bo gubila ideja trajanja-eksistence v svoji jasnosti in bogastvu nijans. V tem slučaju bo eksistenca gubila svoj predmetni značaj in se bo javljala kot lastnost določenih pojavov na eksistirajočem vidnem predmetu, in ti pojavi sami bodo stopili v bolj neposredni odnošaj k nam v smislu subjektivnosti (n.pr. vonj, okus). Ampak tudi tu bomo objektim nižjih

čutev pripisovali samostojno eksistenco izven nas in s tem tudi trajanje, katero seveda vzporedno z eksistenco zmanjša svojo jasnost in nijansiranost. Torej se trajanje lahko javlja ali kot lastnost objektov ali kot lastnost lastnosti objektov.

Neednakost vztrajnosti objektov ali njihovih lastnosti daje povod za konstatacijo raznovrstnosti trajanja in vede zajedno s tem k ustvarjanju mere trajanja v zmislu izrazov: več ali manj časa trajalo.

4. Trajanje samo, če ga vzamemo v logičnem zmislu, je že svojevrstna sukcesija, ki sestoji iz kontinuitetne izpremembe elementov „prej - zdaj - potem.“ Pri tem pojmovanju trajanja kot logične sukcesije, ki sestoji iz časovnih elementov $t t t \dots$ je njegova mera popolnoma odvisna od števila teh elementov $t t t$. Ampak lahko se zgodi, da pojav sam postane vsled mnogoštevilnega ponavljanja prej - zdaj - potem časovno utemeljen in stori to, kar imenujemo sukcesivni red. Vsakovrstna izpremenjanja v vnanjem svetu dajejo povod k taki utemeljitvi. V nasprotju k logični sukcesiji, ki je nastala iz trajanja, bomo imenovali to novo sukcesijo „empirično sukcesijo“. In s to empirično sukcesijo se bomo pečali v prihodnjem izvajanju. Tudi vsako empirično sukcesijo lahko smatramo kot svojevrstno trajanje, če jo vzamemo kot nerazdeljivo celoto in v tem smislu ima vsaka taka sukcesija določeno večjo ali manjšo vztrajnost podobno navadnemu trajanju. V tem smislu je sukcesija lahko sedanja, pratekla, bodeča.

Ta fakt, da vsako empirično sukcesijo lahko smatramo istočasno kot neke vrste trajanje, more služiti za določitev hitrosti in počasnosti sukcesije. Hitrost sukcesije je v direktnem razmerju v večjo izpremembo v istem času, to je pri enakem trajanju ostalih lastnosti bodisi prostornih, bodisi duševnih.

Način menjavanja elementov sukcesije z ozirom na „prej-zdaj-potem“, imenujemo tempo sukcesije. Ko imamo nepretrgano vrstitev „vprej - zdaj - potem“ imamo „nepretrgano sukcesijo“ in „hitri ali počasni tempo“. Če pa so „prej-zdaj - potem“ v sukcesiji razdeljeni z nekim intervalom, imamo „pretrgano sukcesijo“ in tempo ali „enakomerni“, ako je vztrajnost vseh elementov sukcesije enaka, ali „neenakomerni“, ako je vztrajnost elementov sukcesije različna. Če se opredeljeni člen sukcesije ponavlja čez vedno enako število „prej-zdaj-potem“ imamo takozvano „periodično sukcesijo.“

Sedaj si oglejmo one pojave v vnanjem svetu, kateri so mogli dati povod za nastanek različnih vrst empiričnih sukcesij.

Če je naša pozornost naperjena na vnanji svet, tedaj opazujemo iz mnogoštevilnih izpreminjanj, ki tam nastajajo, eno vrsto izpreminjanj, katero imenujemo „gibanje“. Gibanje kot vidni vtis sestoji v vidnem izpreminjanju prostornih

odnošajev enega predmeta napram drugim, ki so iz teh ali drugih razlogov vzeti kot nepremični. Ta prostorna izpreminjanja gibajočega se telesa sestoje v ostavljanju prejšnjega mesta in v zaporednem zavzemanju drugih mest, to je, če izrazimo to v jeziku vnanjega zaznavanja, gibanje je nepretrgana vrstitev „poleg“ določenih prostornih teles, ki vstopajo v gibanje kot elementi v kompleks. Takšen bo naš vtis, če je naša pozornost naperjena na določene pojave vnanjega sveta. Če pa se naša pozornost obrne na naše notranje doživljanje teh „poleg“ gibajočega se telesa, tedaj bomo vsled neprostornega značaja objektov našega notranjega zaznavanja imeli mesto „poleg“ vnanjega sveta „prej-zdaj-potem“ notranjega. To je edini mogoči prevod teh „poleg“, prevod, za katerega je naše notranje zaznavanje sposobno. Ta notranji odsev opredeljenih vnanjih pojavov, odsev, ki se karakterizira kot nepretrgana vrstitev „prej-zdaj-potem“ členov določenega kompleksa, je bil imenovan „sukcesija“, ki nam bo, kakor bomo to videli v naših nadaljnjih izvajanjih, služila kot glavni vir za merjenje časa sploh. Tukaj zopet vidimo velikanski vpliv usmerjenosti naše pozornosti. Faktično en in isti pojav je radi te usmerjenosti dobil dve različni imeni: če se pozornost nahaja izključno pri vnanjem svetu, tedaj je to gibanje, če se pa pozornost nahaja izključno pri našem doživljanju tedaj je to prosto sukcesija. V teh obeh slučajih se je izpremenila le karakteristika vrstitve, sama pa je vrstitev kot takšna ostala nedotaknjena; zato se terminus „giba se“, „gre“ uporablja tudi za čas.

Razen čisto prostornega gibanja bi tudi zvočni vtisi, ki se izražajo n. pr. v glazbeni skali, lahko dali povod za nastanek sukcesije. Pri tem, če je naša pozornost izključno naperjena na vnanjo stran zvočnih vtisov, tedaj se oni javljajo za nas kot določeni kompleks z določenim izpreminjanjem delov, to je enostavno kot vrstitev do, re, mi, fa, sol, la, si; če pa je naša pozornost naperjena na nas same, na naše doživljanje, potem pa imamo sukoesivni red „prej-zdaj-potem“, in to se tem lažje zgodi, ker so zvoki samemu na sebi odvzete prostorne lastnosti, in zato se v njem čuti kakor velika analogija z doživljanjem sploh.

Določeni „poleg“ prostornega in določeni elementi zvočnega gibanja se morejo ponavljati in s tem roditi v nas vtise, ki jih smatramo za enake, n. pr. pri gibanju sonca - položaj sonca pri zahodu se znova ponavlja čez popolnoma določeno število «poleg». Ista ponavljanja se bodo seveda zgodila tudi pri notranjem gledanju gibanja - pri sukcesiji, katero imenujemo v tem slučaju kot „periodično sukcesijo“. Če se ponavljanje enakega „prej“ oziroma „potem“ vedno godi čez enako število „prej-zdaj-potem“, bomo imeli strogo enakomerno periodično sukcesijo, v nasprotnem pa slučaju - neenakomerno periodično sukcesijo.

Sedaj zberemo vse one pojave, ki so pospeševali nastanek nepretrgane sukcesije:

- 1) eksistenca gibanja v vnanjem svetu, kot nepretrgane vrstitve „poleg“, kar se odseva v nas kot nepretrgana vrstitev „prej-zdaj-potem“;
- 2) to gibanje mora biti različno od drugih izpreminjanj vnanjega sveta in se mora čutiti kot popolnoma individualni kompleks, ki je različen od drugih (biti to in to gibanje, ki je različno od vsake vrste drugih izpreminjanj, biti ta in ta zvočni kompleks, ki je različen od drugih pojavov);
- 3) elementi sukcesije morajo biti določeni tudi z lastnostjo, ki je le njim prisotna, n.pr. biti popolnoma določeno individualno telo (gibanje); biti zvočni vtis določene vrste, (glasbena skala), da bi se sukcesijo čutilo kot nekako celoto, kot nekak individualen kompleks;
- 4) elementi pojava, ki so rodili sukcesijo, morajo biti v vsak dani moment zavestni. Ti elementi morejo biti ali identični drug drugemu v vsakem danem momentu in le njihova okolica se izpreminja (gibanje); ali pa se ti elementi morejo individualno razlikovati, toda biti med seboj združeni z lastnostjo, ki je obenem lastnost kompleksa samega, v katerem se ti elementi nahajajo (n. pr. glasbena skala= zvočni kompleks. Toni, ki se nahajajo v nji, so individualno različni, toda družijo jih katerakoli lastnost, n.pr. določena vrsta zvoka);
- 5) potrebno je, da noben element, ki je tuj pojavu, ki je služu kot baza za nastanek nepretrgane sukcesije, ne vstopi v njegova dva elementa, to je, če prestavimo v jezik notranjega zaznavanja, je potrebno, da nobena tuja vsebina ne vstopi med dva člena dane sukcesije; če bi se zadnje zgodilo, bi že imeli pretrgano sukcesijo. Faktični proces njenega nastanka je možno razjasniti na sledeči način.

Ta ali drugi vtis je zavzel našo pozornost - zavest, je tam ostal nekaj časa in je potem prenehal iz teh ali onih razlogov. Čez nekaj časa se je ta prvi ali njemu slični vtis ponovil in je potisnil druge vtise iz naše zavesti. Vsled tega drugega vtisa se je v naši duševnosti mogla roditi determiniranost za čakanje nastajanja tretjega vtisa sličnega tema dvema prvima. Ta zakon determiniranosti v smislu čakanja ponavljanja že zaznanega objekta je posebno jasno viden pri otroku, ki n.pr. pri drugačnem prikazovanju nekega predmeta išče tega zopet z očmi, če mu je izginil iz okvira njegovega vnanjega zaznavanja. Predstava objekta, ki ga zdaj čakamo, zavzema s tako silo našo pozornost, da ne opazimo nobenih drugih vtisov, ki se nahajajo v intervalu med našim drugim in prikazovanjem tretjega sličnega vtisa. Zato se nam ta interval, od katerega je odvzeta vsa vsebina, zdi prazen. Na ta način ponavljaj oči se vtisi, ki niso med seboj neposredno združeni, so privedli k nastanku ideje pretrgane sukcesije, in kot rezultat

njenega nastanka se ustvari pojem „intervala“ kot razdalja med dvema členoma sukcesije, razdalja, ki je napolnjena z elementi tujimi dani sukcesiji sami in na ta interval je naperjena manjša pozornost kot na člene sukcesije, ki omejujejo ta interval. Orisani slučaj predstavlja tip čiste neposredne, pretrgane sukcesije. Tudi vsaka nepretrgana sukcesija lahko postane pretrgana, kakor hitro je naša pozornost zaradi katerekoli okolnosti neenakomerno razdeljena med člene dane sukcesije. Na tak način nastane nov tip pretrgane sukcesije, ki jo bomo imenovali posredna pretrgana sukcesija.

Kar se tiče naše zavesti same, predstavlja ona, če jo vzamemo kot celoto, kot določeni individualni kompleks, tudi nepretrgano sukcesijo, ker so vsi njeni členi vendar le kljub njihovi velikanski razliki med seboj združeni s skupno lastnostjo: „biti členi naše zavesti“. Kolikor pa je naša pozornost koncentrirana na posameznih elementih zavesti, je sukcesija pretrgana z intervali; kolikor pa je ta ali drugi značilni element vzet za temelj kakšne posamezne sukcesije, se razdeli naša zavest na vrsto vsemogočih- sukcesivnih redov, toda vse so končno le deli splošne sukcesije: „moje zavesti kot celote“. Interval ali prazni čas, ki ga lahko tako imenujemo radi nezavestnosti njegove vsebine, je predpodoba našega matematičnega časa, od katerega je odvzeta tudi vsebina. Razlika je le v tem, da je interval nastal kot rezultat naravnega toka pojava in kot takšen je interval končen; matematični čas pa je nastal v rezultatu abstrakcije in ta matematični čas je kot gola možnost razširjen do brezkončnosti. Toda že naravna eksistenca „praznega časa - intervala“ je mogla mnogo pomoči k nastanku abstraktnega matematičnega časa.

5). Videli smo, da je človek preko vidnih vtisov dobil najbolj široko idejo v ek-sistenci predmeta kot neke celote, a s tem tudi idejo trajanja predmeta, potem idejo sukcesije, z eno besedo, idejo časa sploh. Zato je bilo popolnoma naravno, da so se pogledi človeka tudi za izmerjenje časa obračali predvsem k vidnim vtisom, namreč k takšnim, kjer bi mogel različiti posamezne faze. Takšnim vtisom s posameznimi fazami je moglo biti ali izpreminjanje lastnosti na kateremkoli kompleksu samem ali izpreminjanje prostornega odnošaja samega kompleksa po odnošaju k drugim, to je gibanje in vzporedno z njim njegov notranji znak – sukcesija. V to svrho najbolj služi periodična sukcesija, ker daje v tem oziru ono prednost, da ostaja predstava gibajočega se predmeta ves čas identična in s tem ustvarja kvalitativno enake faze. Zato je vsak poljubni moment med enakimi vtisi (n. pr. en zahod sonca - drugi zahod sonca) mogel biti vzet za temelj in potem razdaljen na število enakih „prej-zdaj-potem“. Vsak iz teh enakih „prej-zdaj-potem“ bi začel služiti kot enota mera. Pri enostavnem izpreminjanju na kompleksu samem pa bi bilo zaradi kvalitativno

različnih faz bolj težko storiti označeno podrazdelitev. In pri nas tukaj bi se najbrže storil le vtis daljšega ali krajšega trajanja delov kompleksa v odnosu drugega k drugemu ali napram kompleksu samemu. Z druge stremi pa je nepretrgana vrstitev „poleg“ v gibanju, to je „prej-zdaj-potem“ v njegovem notranjem znaku-sukcesiji, popolnoma zadoščala naši potrebi izmeriti vsak moment eksistence-trajanja poljubnjega predmeta, ker bi človek sedaj vsako izpreminjanje na predmetu lahko odnesel na po polnoma določeni položaj gibajočega se telesa. Kar se tiče tega fakta, da človeštvo pri izmerjenju časa ni jemalo za bazo niti notranjega toka doživljanj, niti ne zvoka, je možno razložiti ta fakt na sledeči način.

Notranji tok zavesti, sam na sebi vzet je tudi sukcesivni red, toda ta sukcesivni red ne daje za izmerjenje časa dovoljnih pogojev, ker

- 1) tempo sukcesivnega zavestnega reda je bil preveč neenakomeren in posebno iz dveh razlogov:
 - a) vpliva duhovnih elementov kot vo1ja, mišljenja, čustva itd.
 - b) vpliva zaznavanja vnanjega sveta, ki je dal zavesti tempo svojih lastnih raznolihi sukcesij, zato je bil sukcesivni red zavesti preveč subjektiven in torej ni mogel služiti splošnim socialnim ciljem človeške družbe;
- 2) v toku zavesti ni eksistirala nobena stroga periodičnost, zato ga je bilo nemogoče razdeliti na strogo enake faze; ki so tolikanj, potrebne v svrhu izmerjenja časa;
- 3) človeška zavest je končna in odtod izvira stremljenje k takšnemu sukcesivnemu redu, ki bi mnogo presegal zavestni red, ne le posameznega človeka, temveč človeštvo sploh in ki bi s tem dal možnost izmeriti in predstaviti v času take pojave, ki so se sploh zgodili prej, nego je človek začel eksistirati, n. pr. stare geološke dobe v eksistenci naše zemlje;
- 4) je bilo za spomin nemogoče zadržati vnanje vtise tako, kakor so se faktično dogajali. Če bi se to zadnje zgodilo, bi se naš spomin tedaj znova pretvoril v zaznavanje, in bi morali vse to, česar se hočemo spomniti, znova preživeti na isti način kot v navadnem zaznavanju, to je n. pr. to, kar smo zaznavali v toku enega leta, vse to bi morali v spominu zopet preživeti v toku enega leta. Z drugimi besedami, pri tem načinu spomina bi noben biološki razvoj ne bil mogoč, ker bi tedaj vsak naš spomin pri svojem poslovanju uničil neposredno danost, bodisi vnanjega, bodisi notranjega zaznavanja in radi tega bi bil človek vsakokrat ostavljen popolnoma brez pomoči v borbi za obstanek.
- 5) prvobitni človek (a ne samo on, ampak tudi sodobni preprosti človek in otrok) usmerja radi zavarovanja svojega mesta v vnanjem svetu svojo

pozornost predvsem na ta vnanji svet, da bi ga bolj poznal. Oni vsi se malo zanimajo za analizo svojih doživljanj, kar s tako intenzivnostjo dela človek *v* času svojega materialnega in duhovnega blagostanja. To blagostanje mu zavaruje bolj ali manj vztajen položaj *v* svetu, mu da nekaj prostega časa in oddiha od borbe z vnanjimi pogoji eksistence in s tem tudi možnost posvetiti del svojih duševnih sil za razlaganje duševnih pojavov. V vsem času eksistence človeštva pa igra duševno življenje to splošno vlogo pri izmerjenju časa in sploh pri času samem, da naša zavest veže doživlja drugega z drugim v nepretrgano verigo, katere členi lahko postanejo objekti naše zavesti vsak dani moment, seveda če ima ta zavest sposobnost spomina, brez -katerega bi izginil ves naš sodobni pojem o času. Kar se tiče vtisov zvoka, je človeštvo tudi te ostavilo na strani, ker

- 1) zvok kot naravni pojav nima stroge periodičnosti, temveč je večinoma slučajev in odvisen od drugih skoraj vidnih pojavov. Trajanje naravnega zvoka največkrat ni bilo nepretrgano kjer pa je to trajanje bilo nepretrgano (hrup slapa) tam nianse nepretrganega zvoka za človeka niso bile jasno razločne in človek ni mogel tukaj najti strogo določenih faz a je prosto to zaznamoval kot „neki hrup“. Stroga periodičnost zvoka pa je iznajdba človeka in *v* početku glavno zaradi praktičnih ciljev: služiti kot pomočnik *v* poslu (zborne ritmične pesmi pri poslu). Zato se ta zvočna sukcesija vedno občuti kot slučajna. Razen tega se je ta stroga periodična sukcesija kot človeška iznajdba prikazala nekoliko pozneje, ko so že eksistirale druge periodične sukcesije, ki so mogle služiti za izmerjenje časa;
- 2) zvočni vtisi so zvezani z manj važnim organom (ušesom) v smislu orientacije v nas obdajajočem svetu, nego je to bil vid. Zato so zvočni vtisi v borbi za obstanek vendar igrali manjšo vlogo kot vidni vtisi;
- 3) da bi zaznamovali vsak mali trenutek, bi bila potrebna velikanska mnogoterost zvokov, ker je enostavni „tik-tak“ naših ur, kakor to vemo iz lastne izkušnje, sam po sebi popolnoma nezmožen služiti za izmerjenje časa. Kot objektivno dano bi tukaj faktično imeli le eno mero časa, katero smo neposredno zaznali, in da bi rekli kaj o preteklem času, bi se zopet morali obrniti izključno k toku naše zavesti in se nanjo naslanjati. O težkočah toka naše zavesti za točnost izmerjenja časa smo že govorili;
- 4) instrumenti za izmerjenje časa s pomočjo zvoka bi zahtevali kompliciranost ustroja malega glasovirja in bi ne imeli te pertativnosti, kakor jo imajo naši instrumenti vidnega izmerjenja časa. Instrumenti zvočnega izmerjenja časa bi tudi zgubili to nazorno ugodnost, zaradi

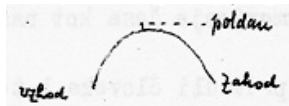
katere nam sedaj popolnoma zadostuje preteči z očmi oni pot, ki ga je preteklo časovno kazalo naših sodobnih ur, da bi rekli o preteklem času brez tega, da bi se pri tem obrnili k pomoči golega spomina, kakor bi to morali storiti pri instrumentih zvočnega izmerjenja časa. Pri instrumentih zvočnega izmerjenja bi čas bil dan le kot zaporednost, ki stalno izginja iz neposrednega zaznavanja in ki jo lahko obnovimo le s pomočjo spomina.

Vsi orisani nedostatki za izmerjenje časa kot naše zavesti, tako tudi zvočnih vtisov, so privedli človeka k temu, da je začel iskati drugih virov za izmerjenje časa.

Primitivnega človeka so v vnanjem svetu začudili n. pr. taki pojavi kot gibanje sonca z njegovo periodičnostjo, z njegovim velikanskim pomenom za življenje človeka samega. Bdenje in sen človeka, rast žita, toplota in hlad itd. - vse to je bilo odvisno od tega nebesnega telesa. Tukaj govorimo o gibanju sonca z vidika primitivnega človeka kot o določenem redu vidnih vtisov, ki so ustvarili primitivnemu človeku ono iluzijo istinitosti, od katere se je odrekel le čez mnogo tisočletij. V začetku, v odvisnosti od osnovnih period gibanja sonca je bila pri človeku ustvarjena groba splošna mera časa: „dan - noč“ („je svetloba“- „ni svetloba“).

Petem so človeka začudili vidni vtisi rojstva in umiranja svetlobe (vzhod - zahod). Ti vtisi se pojavljajo pri značilnem položaju sonca napram negibajoči se, kakor je to mislil primitivni človek, zemlji. K temu se je pridružilo njegovo trpljenje od vročine tudi pri popolnoma določenem položaju sonca „nad glavo“. V tem položaju nad glavo ima sonce svoj maksimum vzhajanja nad zemljo, dočim se poslej začne znova približevati k zemlji, kar je prisililo človeka, da zaznamuje tudi ta značilni položaj sonca nad glavo. Na ta način je lahko nastalo ime „poldan“. Imenovanje „poldan“ bi bilo lahko utemeljeno na dveh faktih:

a) na najvišjem položaju sonca med dvema najnižjima

b) na doseganju pri tem položaju sonca maksimuma toplotnih občutkov za človeka: jutranji hlad → poldnevna vročina ← ← predvečerni hlad. Vsi ti fakti so dali povod za razdelitev svetle periode vidnega sončnega gibanja na tri dele: vzhod, poldan, zahod, k temu se je pridružila še temna perioda noči. Razen teh točk razdelitve ni sončno gibanje dalo drugih točk, ki bi imeli isto značajnost.

Seveda je vsak položaj sonca mogel služiti kot določitev časa za katerokoli poljubno dani moment, toda le podnevi; z nočjo je gibanje sonca gubilo v tem oziru ves svoj pomen. Razen tega je določanje preteklega časa *po* gibanju sonca bilo dano na milost spomina, o neprikladnosti katerega v tem oziru smo že govorili. Zato si je človek z iznajdbo instrumentov skušal popolniti naravo. In prvi njegov poizkus je bil naperjen predvsem k točnemu določenju različnih položajev sonca v teku dneva: iznajdena so bile takozvane sončne ure. V svojih, instrumentih za izmerjenje časa je vzel človek krog, kar je moglo biti utemeljeno z ene strani z vplivom gibanja sonca, ki se vrši po oboku, z druge strani pa je bil krog vzet radi čiste ugodnosti konstrukcije sončnih ur ker je olajšal tak njihov ustroj senci zavzemanje poljubnega mesta na krogu, ki je odgovarjala gibanju sonca in njegovemu položaju ob vsakem danen trenutku. Nadaljna popolnitev instrumentov je šla v pravcu - dati nam možnost točno izmeriti tudi različne momente noči: iznajdba mehaničnih sodobnih ur. $1/86400$ del določene periode sončnega gibanja (vzhod-vzhod n. pr.) je postal temeljna enota - „sekunda“ našega časovnega merjenja. Ta točnost je dosežena s pomočjo umetnega mehničnega gibanja naših instrumentov, ki so sedaj popolnoma zamenjali sončno gibanje, h kateremu se sodobni takozvani civilizirani človek obrača le *v* izjemnih slučajih. Odvisnost časovnega merjenja od gibanja nebeskih teles je vidna še iz tega fakta, da je človek v prejšnjih minulih civilizacijah uporabljal faze meseca za štetja bolj dolgih odrezkov časa, to je takozvano „mesečno leto“ in da dandanes naši astronomi uporabljajo takozvani zvezdni čas. Z eno besedo, v vseh slučajih se vidi, da je periodično gibanje pravih za naše merjenje časa, in zamena naravnega gibanja z umetnim potom instrumentov je le naravni fakt v razvoju človeškega duha, ki stremi vnesti *v* svet svoje zahteve reda in zakonitosti in biti kakor možno manj odvisen od vplivov slučajnosti prirode.

S tem končamo analizo časa *v* njegovih splošnih razdelitvah na trajanje in sukcesijo in preidemo k analizi posameznih časovnih momentov, to je k analizi sedanjega, preteklega in bodočega.

II.

1. Predvsem analiziramo to, kar je „sedanjost“. Lahko razlikujemo tukaj „faktično psihološko sedanjost“ in „abstraktno matematično sedanjost“. S svoje strani more faktična psihološka sedanjost biti razdeljena: na sedanjost objektov vnanjega sveta, na sedanjost naše zavesti in na sedanjost našega psihofizičnega jaza, ki nam more biti tudi predstavljen kot svojevrstni posamezni objekt vnanjega sveta. Sedanjost objekta vnanjega sveta imenujemo oni moment v njegovi eksistenci, ki ga neposredno zaznavamo s pomočjo vnanjega zaznavanja.

Torej sedanjost objekta ni nekaj stalnega, strogo ločenega, ker ta sedanjost ni nič drugega kot konstatacija določenega odnošaja objekta k naši zavesti, odnošaja, ki se izraža z besedami „objekt smo zaznali“. Zato je sedanjost objekta nekaj popolnega subjektivnega in je odvisna od eksistence ene ali nekolicnih zavesti, ki zaznavajo dani objekt. Če zaznavamo objekt, ki ostaja v naši zavesti dalj časa nego drugi objekti, ki so zajedno z njimi v našo zavest vstopili (n. pr. zaznavanje vagona gibajočega se vlaka, ko se nahajamo v njem, in zaznavanje predmetov pokrajine, po kateri gre vlak), tedaj moremo o tem objektu, ki ostaja dalj časa v naši zavesti, imeti dvojno presojanje: če je naša pozornost izključno naperjena na odnošaj tega objekta k naši zavesti ali k neposredno zaznanemu našemu psihofizičnemu jazu, tedaj sodimo o tem objektu kot o sedanjem; če pa je naša pozornost usmerjena izključno na odnošaj tega ostajajočega v naši zavesti objekta k drugim objektom, ki so izginili že iz našega neposrednega zaznavanja in so postali kot objekti našega spomina, tedaj sodimo o tem ostajajočem objektu kot o preteklem kakor bi pozabljali pri tem, da se neposredni odnošaj tega objekta k naši zavesti ali k neposredno zaznanemu našemu psihofizičnemu jazu nadaljuje ohranjati in da ta odnošaj faktično nikdar ni prenehal. Z drugimi besedami, lahko pripisujemo enemu in istemu objektu, ki se je dalj časa ohranil v naši zavesti, nego drugi objekti, ali sedanjost ali preteklost v odvisnosti od tega, na kakšne odnošaje tega objekta napram drugim, je naperjena izključno naša pozornost. V tem primeru je še bolj jasno vidna relativnost sedanjosti objekta. Ta sedanjost je popolnoma odvisna kakor od načina zaznavanja objekta (neposredno zaznavanja - spomin), tako tudi od smeri naše pozornosti.

Preidimo sedaj k drugemu členu relaciji - naši zavesti. Če vzamemo našo zavest kot popolnoma samostojni faktor brez vsakega ozira kakor na njen odnošaj k njenemu nositelju „psihofizičnemu jazu“, tako tudi na njen odnošaj k objektom vnanjega sveta ji ne moremo pripisovati strogo nobenega časovnega določila v smislu sedanjosti, preteklosti, bodočnosti, ker v vsakem danem

momentu more zavest kot takšna vsebovati elemente z vsemi časovnimi določili, to je s sedanjostjo, preteklostjo, bodočnostjo. Vsi ti elementi so enako prisotni *v* zavesti in *v* tem oziru med njimi ni razlike, ker so vsi faktično „sedanji“. Če pa pri teh elementih zavesti, to je pri predstavah sedanjega, preteklega ali bodočega dogodljaja ni časovne razlike *v* smislu časovnih določil „preteklo“, „sedaj“, „bode“, tedaj so te predstave kot samostojni elementi brez ozira na to, kar predstavljajo, sploh brezčasni in imajo le splošno lastnost biti zavedani ali ne, a ker zavest ne bi mogla biti brez elementov, zato zavest ali je ali ne in kot taka je vedno sedanja. Ta okolnost pa, da je zavest nepretrgan tok doživljanj, ki ne kaže nikjer prestanka, ustvarja popolno nemožnost določiti meje faktične sedanjosti zavesti. Z eno besedo, zavest, če je vzeta samostojno ali je ali ni, njenih elementov kot takšnih se ali zavedamo ali ne.

To, čemur pripisujemo v polnem obsegu časovna določila, so predvsem objekti vnanjega sveta in elementom zavesti kot samostojnim faktorjem pripisujemo časovna določila le tolikor, kolikor nam ti elementi predočujejo objekte vnanjega sveta s tem ali drugim časovnim določilom. Ker je pripisovanje sedanjosti predmetu zelo odvisno od nestanovitne veličine njegove vztrajnosti *v* naši zavesti, zato je tudi sedanjost naše zavesti kot drugega člena relacije „predmet - naša zavest“ zelo nedoločena. Ker pa se lahko v dani zavesti nahajajo tudi predstave preteklih dogodljajev, to je dana zavest se nam *v* svojem odnošaju k predmetom prikaže kot preteklost, kot sedanjost, a tudi seveda kot bodočnost, in prelaz teh stanjev drug *v* drugega skoraj neulovljiv, kar ne daje nikjer točnih markantnih granic, zato izvira odtod še večja nedoločenost sedanjosti *v* smislu njenega izmerjenja. Odločen pomen *v* zmyslu tega ali drugega občutenja sedanjosti tukaj ima tudi naša pozornost. V kolikor ona zadržuje objekt *v* polju naše zavesti, v toliko občutimo trajanje sedanjosti (od trenutka in do večjega ali manjšega razsega).

Naš jaz zaznavamo kot nosi telja :naše celotne zavesti, tako tudi kot nositelja našega fizičnega vidnega substrata- telesa. To skupaj ustvarja naš „psihofizični jaz“. Pripisovanje sedanjosti našemu psihofizičnemu jazu je predvsem odvisno od tega, ali zaznavamo pri tem neposredno naše telo. Če ga zaznavamo, tedaj pripisujemo našemu psihofizičnemu jazu sedanjost brez ozira na to, da *v* dani momemt njegova zavest lahko vsebuje kakor elemente neposrednega zaznavanja, tako tudi elemente spomina ali bodočega. In takšno zavest brez ozira na raznoličnost njenih elementov smatramo za sedanjo zavest svojega sedanjega psihofizičnega jaza. Ta sedanjost mojega psihofizičnega jaza je tudi zelo nedoločena, ker je popolnoma odvisna od pozornosti (bodisi samohotne, bodisi nesamohotne), njene sile in njene smeri. Ta sedanjost našega psihofizičnega

jaza ni nekaj popolnoma objektivnega, temveč je tudi odvisna od načina našega zaznavanja tega jaza, to je od relacije „naša zavest psihofizični jaz“, katere en del „naše telo“ je faktično istotako objekt vnanjega sveta kot vsako drugo fizično telo, in neposredno zaznavanje našega lastnega telesa je neobhodni pogoj za pripisovanje sedanjosti našemu psihofizičnemu jazu. Pri izginjanju enega iz členov relacije: „zavest - naše telo, kot objekt neposredne vnane zaznave“ izgine vsa relacija, a z njo tudi ideja sedanjosti mojega psihofizičnega jaza. Če ni naše zavesti ni za nas sploh ničesar: ni mojega telesa, kot objekta neposrednega zaznavanja ali spomina, ni sedanjosti in sploh vsakega časovnega mojega jaza; če pa zavest ostane in ima vrh tega sposobnost spomina kot reprodukcijo predstave objekta plus prepričanje o njegovi eksistenci, tedaj, ako je naša pozornost prenehala biti naperjena na naše telo kot objekt neposredne vnane zaznave, se izpremeni le značaj relacije med zavestjo in mojim telesom, ki lahko postane objekt posebne vrste zaznavanja - takozvanega spomina. In v tem slučaju pripisujemo našem psihofizičnemu jazu že drugo časovno določilo, namreč: „preteklo“ kot znak nove relacije med zavestjo in našim telesom.

Torej, naše faktično psihološko občutenje sedanjosti je, kot rezultat mnogoličnih relacij med zavestjo in objekti vnanjega sveta, preveč nedoločeno, da bi mogle služiti kot mera za sedanjost sploh in dati jasno strogo omejeno predstavo o nji. Zato človeštvo si je pomaglo z čisto mehaničnim, matematičnim določanjem sedanjosti. Človek je razdelil gibanje sonca na momente in je vzela te momente kot bazo tako, da lahko smatramo poljubni moment položaja gibajočega se telesa (sonca, *v* sedanji dobi- kazalo na uri) za sedanjost kot trenutek in od njega začnemo šteti preteklega in bodočega. V tem pa se je vendar ohranila relativnost časovne razdelitve in njene odvisnosti od načina našega zaznavanja. Potem, kakor hitro je gibanje telesa v matematični abstrakciji dobilo obliko premice, telo samo pa je dobilo oblike točke, tedaj je tudi sedanjost postala čista matematična točka, kar je takoj dalo možnost gibati to točko po premici, ki je bila vzeta za simbol časa, *v* brezkončnost kakor preteklega tako tudi bodočega. In mogoče je, da človeštvo ni prišlo preje do ideje brezkončnosti časa nego je postala matematična sedanjost točka.

Temu mehanično - matematičnemu razumevanju sedanjosti smo sedaj tako navadili, da, ko govorimo o sedanjosti, si jo predstavljamo kot trenutek, podobno točki. Jezikovni izrazi pa, kot „sedanje človeštvo“, „sedanjost zemlje“ itd pričajo, da naše neposredno občutenje faktične sedanjosti ohranja svoj vpliv v naših navadnih življenjskih določitvah: sedanjost je tukaj vzeta ne kot abstraktna točka, temveč psihološko kot nekaj nedoločeno trajajočega.

Torej lahko razlikujemo pri sedanjosti:

- a) faktično psihološko sedanjost, ki je nedoločena in brez točnih granic njenega prelaza v preteklost ali bodočnost, z eno besedo, to je sedanjost kot nedeljiv tok;
- b) matematično-abstraktno sedanjost, ki je vzeta kot odrezek toka, kot njegov del brez vezi z drugimi njegovimi deli in ki je potem bila predstavljena kot trenutek, kot točka.

2. Omenili smo že, da spomin ni le gola reprodukcija predstav, toda s to reprodukcijo predstav se združi še naše prepričanje v preteklo existenco predmeta, ki ga dana predstava predočuje, to je, da pripisujemo predmetu, ne pa predstavi kot samostojnemu faktorju preteklo existenco. Poskušamo bolj natančno analizirati to zakonitost. Predpostavimo obratno, da je spomin gola reprodukcija predstav in da ta pridelek „pretekli“ pripada torej predstavi sami, ne pa predmetu, ki ga predstava predočuje. Pri tem domnevanju preneha predmet eksistirati za nas v spominu, in preteklost bomo pripisovali predstavi sami kot samostojnemu faktorju. Ampak ta spominska predstava je tudi kot predstava pri neposrednem zaznavanju neposredna vsebina dane zavesti. Zakaj pa tedaj pripisujemo dvema enako zavedanima predstavama - eni - „sedanjost“, drugi predstavi pa - „preteklost“. Prvo, na kar je bila pozornost znanstvenikov obrnjena, je bila razlika v jasnosti predstav kot objektov naše neposredne zavesti. In predstavam z manjšo jasnostjo so pripisovali „preteklost“, predstavam z večjo jasnostjo pa - „sedanjost“. Če pa je spomin gola reprodukcija predstav brez vsakega prepričanja o existenci predmeta, ki ga predočujejo te predstave, in če pripisujemo torej preteklost izključno predstavam samim, tedaj preteklost ne eksistira za predmet in v vsakem slučaju ne moremo ničesar reči o pretekli existenci predmeta, ako nam spomin ničesar ne govori o njej. Če pa predmet nima za nas preteklosti, ne bi imel za nas tudi sedanjosti, ker z ene strani predpostavlja preteklost, ki je izraz čisto logične relacije: - „preteklost-sedanjost“, sedanjost, h kateri je ona le „preteklo“ in obratno; zato pade z uničenjem enega člana relacije vsa relacija, in sedanjost kot en člen časovne relacije ne mora eksistirati brez drugega člana - preteklosti.

Z druge strani pa govori od nas utemeljena faktična psihološka nedoločnost sedanjosti za to, da se z uničenjem preteklosti uniči za predmet istočasno tudi sedanjost, ker ni mogoče določiti točne granice za prehod sedanjosti v preteklost. (Seveda za subjekt, ki nima sposobnosti za spomin, ne bi predmet imel tudi preteklosti, in faktično ta predmet ne bi imel nobenega časovnega določila. Edino kar bi tak subjekt mogel reči o predmetu bi bila gola existenca predmeta in drugega nič).

Če pa pripisujemo nejasnim predstavam preteklost, zakaj ne bi pripisovali sedanjosti izključno predstavam takozvanega neposrednega zaznavanja. Če pa za temi nejasnimi predstavami, ki smo jih imenovali kot izključne objekte našega spomina, ne stoji ničesar, tedaj iz istih vidikov lahko trdimo, da tudi za jasnimi predstavami ne stoji ničesar; torej, da predmeti kot samostojni faktorji vnanjega sveta sploh ne eksistirajo, tem bolj, ker, kakor smo že videli, izgubi z odvzetjem preteklosti predmet tudi njegovo sedanjost, - torej sploh vsako časovno določilo. Če pa predmet nima nobenega časovnega določila, to je faktičnega trajanja, tedaj on za nas ne eksistira, ker ustroj sam naše duševnosti, kakor smo to pokazali v naši predhodni analizi „trajanja-eksistence“, je sposoben zaznavati existenco le v časovnih relacijah. Eksistenca pa predmetov brez časovnih relacij in določil ostaja za nas kot nezaznana in more biti le kot rezultat domnevanja - abstrakcije, kot n. pr. brezčasna existenca boga, ki jo ne moremo zaznavati, pač pa le domnevati.

Če pa predmet vnanjega sveta ne eksistira samostojno, tedaj je to, kar imanujemo predmet, le naše stvarjanje, le naša predstava podobno predstavi „kentavra“, le s to razliko, da smo predstavo predmeta takozvanega vnanjega sveta v stanju pri deločenih pogojih njene jasnosti projicirati izven nas in s tem iluzijo prostornega predmeta, kateremu pripisujemo obenem časovno določilo „sedaj“.

Torej naša analiza se je izvršila s trditvijo principov takozvane projekcijske teorije, katere nepravilnost poskušamo dokazati na sledeči način.

- a) Ko zaznavamo, govori projekcijska teorija, moremo imeti občutke, za katere je potreben vzrok. Sklepajoč po zakonu vzročnosti pridemo do vnanjega predmeta. Ampak, to je protislovno, ker zaznavanje vsake relacije (tudi vzročne) je brez istočasnega zaznavanja predmetnih podlag te relacije nemogoče. Med občutkom in med čem mora biti vzročno razmerje, če nimamo neposrednega zaznavanja, ki mi predstavlja vnanji predmet? To vprašanje ostane pri projekcijski teoriji brez odgovora;
- b) Potem pa je na prvi pogled brezsmiselno predpostaviti, da bi otrok, ki ima že neposredno zaznavanje, toda nima še nobenega pojma, kar je vzrok, sklepal po zakonu vzročnosti na vnanji predmet.
- c) Če so predstave predmetov le naše lastno stvarjanje, tedaj je nerazumljivo, zakaj imamo za eno in isto predstavo dvoje različnih znakov: jasnost - nejasnost, to je z drugimi besedami, zakaj ne moremo v poljubnem momentu po naši lastni volji sprojicirati predstavo izven nas, kar bi bilo, kakor bi se zdelo, lahko storiti s predstavami kot produkti našega lastnega stvarjenja. Nerazumljivost tega popolnoma izgine, kakor hitro predpostavimo fakt existencie izven nas samostojnih predmetov, ki na nas dejstvujejo.

- d) Vemo, da se sposobnost za spomin razvija pri otroku le polagoma in mnogo pozneje kot neposredno zaznavanje. Zato se pojavlja vprašanje, zakaj otrok projecira prej izven sebe, z drugimi besedami, zakaj ima otrok prej jasne predstave, potem šele nejasne predstave. Logično bi lahko mislili, da otrok stvari spočetka nekaj nejasnega in potem šele preide k stvarjenju bolj jasnega. Ta zakon opazujemo pri vsem človeškem stvarjenju sploh (n. pr. znanstvenem, umetniškem itd). Torej logično bi se moral pri otroku prej razviti spomin in šele potem neposredno zaznavanje. Tukaj smo prišli k predpostavljajanju, ki nasprotuje vsem dosedanjim opazovanjem nad otroško psihologijo. To predpostavljajanje privede tudi k nerazumljivemu nadaljnjemu pojavu, namreč -zakaj smo naenkrat začeli pripisovati preteklost oni predstavi, ki bi jo morali prej doživeti. Fakt pa eksistence predmetov neodvisnih od naših sposobnosti stvarjenja ne povzroči nobenih težkoč za zakonitost razvoja spomina. V tem zadnjem slučaju je popolnoma jasno, da se pri otroku prej razvije neposredno zaznavanje kot spomin, ker predmet vnanjega sveta kot samostojni faktor vpliva neposredno na naše zaznavne sposobnosti, in imamo le kot rezultat tega vplivanja predstavo objekta vnanjega sveta. Zato se more spomin, ki je naša sposobnost notranje znova predstaviti objekt vnanjega sveta, realizirati le tedaj, ko je predstava tega objekta že bila v naši duševnosti, to je spomin predpostavlja, če eksistirajo objekti vnanjega sveta, ki niso odvisni od nobenih naših sposobnosti čistega ustvarjenja, z logično nujnostjo neposredno zaznavanje teh objektov. Kar se tega tiče, da je normalno predstava objekta pri spominu manj jasna nego odgovarjajoča predstava pri neposrednem zaznavanju, to lahko razlagamo predvsem iz čisto bioloških razlogov naše eksistence. Če bi bila jasnost predstave objekta pri spominu in pri neposrednem zaznavanju enaka, bi se človek moral vsakokrat obrniti k vzajemni kontroli vseh svojih organov čuta (n. pr., vida s pomočjo tipa itd) ali k svedočenju drugih ljudi, da bi razločil, kje je zaznavanje, kje pa je le spomin, kot to stori sedaj človek, da bi mogel razločiti halucinirane predmete od istinitih. Z eno besedo, spomin bi pri enaki jasnosti predstav postal za človeka enostavno kot neke vrste halucinacija, in objekti spomina bi faktično za njega prenehali biti kot le notranja neposredna danost zavesti, ker človek ne čuti spočetka pri halucinaciji, da ima pred seboj le iluzijo, ne pa istinitosti, in le po konstataciji na ta ali drugi način napake se pojavlja v naši zavesti prepričanje o lažnjivosti eksistence objekta, ki ga predučuje halucinatorična predstava.

To stalno obračanje k pomoči svojih čutov in njihovi vzajemni kontroli, a pri pomanjkljivosti teh sredstev tudi obračanje k svedočenju drugih ljudi bi

človeku odvzelo toliko časa in energije, da bi napolnilo tako njegovo duševnost z nepotrebniimi prosto pa škodljivimi procedurami v njegovi borbi za obstanek, da bi človek izgubil vsake orientacijo v obdajajočem ga svetu, posebno tedaj, ko bi ta orientacija od človeka zahtevala momentalno reakcijo. Lahko si mislimo, h kakšnim žalostnim rezultatom za eksistenco človeka bi privedel ta gori orisani način konstatacije razlike med objekti neposrednega zaznavanja in spomina, n. pr. v slučaju napada na človeka, eksplozije bombe pred njim itd. Vidimo tudi v vsakdanjem življenju, da človek, pri katerem se je spomin pretvoril v halucinacijo, vedno konča z blaznostjo, ker ni več v stanju voditi svojih dejanj vsled tega, ker je izgubil vsako sposobnost razlikovati med istinitostjo in golo iluzijo.

Vidimo torej, kakšen velikanski pomen ima manjša jasnost predstave objekta pri spominu za ves biološki razvoj človeštva. In ta znak (jasnost) predstave objekta daje človeku brez vsakih dolgih sklepov možnost hitro klasificirati pojav, to je ali je objekt neposrednega zaznavanja ali je objekt spomina, kar pospešuje ekonomijo, duševne energije, ekonomijo, ki je tako potrebna v borbi za obstanek. - Sedaj preidemo znova k vprašanju, ki smo ga za nekaj časa pustili na strani.

Vsi gori orisani argumenti proti projekcijski teoriji so dovolj jasno pokazali njeno lažnost, in iz tega samo po sebi sledi, da pripada samostojna eksistenca v vsej svoji popolnosti predmetom vnanjega sveta, a s tem zajedno, kakor smo to že dokazali pri analizi eksistence trajanja, pripadajo tem predmetom tudi vsa časovna določila kot „sedaj“ „prej“ itd. Pri neposrednem zaznavanju ali spominu je predstava le znak, ki nam predstavlja predmet vnanjega sveta. Če pa je predstava le znak, tedaj pripadajo neposredno časovna določila le predmetom kot samostojnim „faktorjem, a predstavam pripadajo ta določila le posredno v odvisnosti od te ali druge njihove relacije s predmetom vnanjega sveta. Predstavam kot samostojnim faktorjem pripada pravzaprav le lastnost biti zavestne ali ni plus ta ali druga stopnja jasnosti, ki izvira, kakor smo že videli, popolnoma iz njenega biološkega pomena za človeško življenje. Ta fakt, da predstave kot samostojni faktorji nimajo pravzaprav časovnih določil, nam dobro razlaga, zakaj morejo predstave enako biti prisotne v vsaki dani zavesti brez ozira na to, da predstavljajo pretekle, sedanje in celo bodoče pojave, ker predstave kot samostojni faktorji so lahke le ali zavestne ali nezavestne (podzavestne).

Torej, na podlagi vsega gori orisanega lahko rečemo, da časovna določila v vsem njihovem obsegu, to je čas kot kontinuiteta pripada le predmetom vnanjega sveta, pri predstavah pa, in pri doživljanju sploh ni te kontinuitete časa,

kar izvira povsem iz lastnosti doživljajev biti ali zavestni ali ne, ker o podzavestnem trajanju - eksistenci doživljajev ne moremo ničesar reči. Kolikor je doživljaj zavesten, toliko za nas eksistira - traja, kolikor je postal podzavesten, njegovo trajanje - eksistenca za nas popolnoma preneha in lahko o njej samo domnevamo.

3. Bodočnost za nas ni nič drugega kot naša sposobnost podaljšati dani nam v spominu sukcesivni red za meje našega neposrednega zaznavanja, to je dodati k poljubnemu sukcesivnemu redu, katerega zadnji člen je že neposredno zaznavanje, poljubno število novih členov v domnevi, da možna eksistenca dodatnih členov lahko vsak moment postane faktična, to je se pretvori v neposredno zaznavanje. Ta naša sposobnost se ni razvila popolnoma samostojno, temveč je našla bazo v faktičnih pojavih vnanjega sveta. Prej nego preidemo k analizi zadnjih, hočemo dati analitično strukturo bodočega.

Ko govorimo, da se nekaj zgodi v bodočem, moramo imeti predstavo tega „nekaj“, to je predstava mora biti pristna. Ta pristna predstava se mora seveda razlikovati od pristnih predstav pri zaznavi in spominu, da bi nam predstavljala bodočnost, ne pa neposredno sedanjost ali preteklost. V čem pa je tukaj razlika in kakšne maraj o biti lastnosti te predstave bodočega pojava ?

Predstava bodočega pojava ne more pri nas nastati brez predstave, ki izvira ali iz neposrednega zaznavanja ali iz spomina na dani pojav, ker ne moremo brez ene iz teh dveh zadnjih predstav (zaznavne ali spominske) nikdar reči, da se mora zgoditi namreč ta in ta popolnoma določeni pojav. Zato mora pristnost predstave pri bodočem biti višjega reda, podobno kot pristnost predstave pri spominu. Ker pa predstava bodočega pojava predpostavlja

ali predstavo sedanjega ali predstavo preteklega pojava, zato imenujemo predstavo bodočega pojava „pristno predstavo tretjega reda“ (PIII). Predstave pri spominu in neposrednem zaznavanju, ker so združene s prepričanjem o eksistenci predmeta, predstavljajo individualni objekt, določen po konstitutivnih determinantah. Ker je naša predstava bodočega mogoča le tedaj, ko se predhodno nastale naše predstave pojava pri neposrednem zaznavanju ali spominu

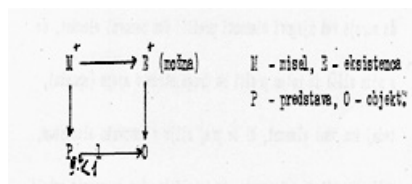
in ker smo že v spoznavni teoriji določili, da mora vsaka predstava, ki hoče imeti časovno določilo, predstavljati popolnoma individualni objekt in smo iz tega razloga odrekli časovna določila znanstvenemu spominu, zato mora predstava bodočega pojava tudi predstavljati popolnoma individualni objekt določen po konstitutivnih determinantah, ker, če ni znanstvenega preteklega, kjer je predstava pojma, tedaj logično ne more biti tudi znanstvenega bodočega,

to je predstava pri bodočem ne more biti pojmu, ker ne moremo enemu in istemu objektu - pojmu, istočasno pripisovati in nepripisovati ene in iste lastnosti (časovne). Iz tega sledi, da mora predstava bodočega pojava predstavljati individualni predmet določen po konstitutivnih determinantah.

Razen tega mora na dejju predstave bodočega pojava biti posebna kvantiteta, po kateri se njena pristnost razlikuje od pristnosti predstave v zaznavi. Ta kvantiteta ne more biti na vsebini iz istih razlogov, ki smo jih našli pri analizi spomina, ker če bi ta kvantiteta bila na vsebini, bi vsaki naš poizkus podaljšati sukcesivni red bil spremljan s točnim časovnim določilom, kar ni vedno tako, n. pr. često pri čakanju podaljšamo enostavno dani sukcesivni red brez tega, da bi rekli, ali bo to točno čez eno uro ali prej ali pozneje. Ta kvantiteta ne more biti maksimalna, ker bi v tem slučaju bodoče postalo sedanje, torej ta kvantiteta mora biti nemaksimalna in njena pristnost podobna pristnosti predstave pri spominu. Pri tem bi se zdele, da bi se predstave bodočega pojava in pretekelega morale zlit. Kar pa se to nikdar ne zgodi, tedaj mora biti še neka razlika med tema dvema predstavama. Ta razlika je v sledečem.

Pri analizi spomina smo utemeljili, da nam predstavlja predstava pri spominu faktično eksistenco predmeta, pri bodočem pa nam predstavlja predstava le možno eksistenco. Rečemo torej lahko sedaj o bodočem, da

- 1) bodočnost izvira iz naše sposobnosti podaljšati sukcesivni red, ki nam je faktično dan, izven meje sedanjosti, to je neposrednega zaznavanja. K temu se pridruži naše prepričanje o možni eksistenci členov sukcesije, ki smo jo podaljšali;
- 2) je pristnost predstave pri bodočem višjega tretjega reda, ker ona ni mogoča brez pristnosti, bodisi zaznavne predstave, bodisi spominske predstave (današnji dež bo jutri, včerajšnji dež bo jutri);
- 3) kvantiteta pristnosti predstave bodočega pojava je nemaksimalna;
- 4) ta predstava pri bodočem predstavlja le možno eksistenco predmeta.

M-misel, E-eksistenca
P-predstava, O-objekt;

Čim bolj se približa kvantiteta pristnosti predstave pri bodočem k maksimumu (k_1), tem večja postane možnost, da se pretvori možna eksistenca objekta predstavljenega s to predstavo v istinito eksistenco, to je bodoče postane sedanje, torej čim večja je ta kvantiteta, tem bliže nam je bodoče in obratno. Seveda pa ostane vsaka možnost, če je vzeta izolirano, le možnost, in o njeni kvantitativni relaciji k istinitosti ni mogoče govoriti, toda vsaka možnost se vzame kot nek del določenega kompleksa, n.pr. takšen kompleks je določena količina belih in črnih krogelj, kjer ima možnost potegniti to ali drugo kroglo že kvantitativno mero kot relacija števila enakih elementov k številu vseh elementov sploh. In že tukaj imamo pravico reči o $1/3$, $2/3$ možnosti. Tudi kvantitativno stopnjevanje pristnosti pri bodočem je vzeto le z ozirom na kompleks pojavov. Ta kompleks je tukaj podaljšan sukcesivni red že preteklih dogodkov, kjer večja kvantiteta ni nič drugega kot svojevrstna relacija elementov sukcesije drugega k drugemu ali vseh elementov k enemu, ki je vzet kot osnovni. Takšen element je tukaj element neposrednega zaznavanja. In če predpostavimo, da se ta element giba po sukcesivnem redu ali obratno sukcesivni red se giblje tako, da morajo vsi njegovi elementi preiti čez osnovni element, se z njim zlit in potem preiti na drugo stran o njega (spomin), tedaj ima vsak element, ki se prej zlije z osnovnim elementom, večjo kvantiteto pristnosti, to je zlitja, ker se morajo ostali elementi le čez ta najbližji element k osnovnemu zlit s tem zadnjim. Le v tem smislu je mogoče razumeti, da ima možnost eksistence bližjih elementov vedno večjo kvantiteto v smislu njenega prehajanja v istinito eksistenco. Če se bomo sedaj obrnili k spominu, imamo tudi tukaj pravico govoriti o večji ali manjši kvantiteti pristnosti le v tem slučaju, če ni objekt spomina vzet izolirano: Če je vzet izolirano, tedaj ni nobene kvantitete, ker je vsaka kvantiteta relacija in kot takšna predpostavlja manj nego dva elementa. Kvantiteta pristnosti predstave pri spominu ni nič drugega kot relacija te predstave k elementu, vzetemu kot osnovni, ki je zopet naša zaznavna predstava in kvantiteta pri spominu določi položaj vsakega elementa, ki je prošel čez osnovni element (neposredna zaznava) sukcesivnega reda. Ni torej razlike v razumevanju kvantitete, ki pripada deju pri spominu in pri bodočem, tam kot tukaj kaže ta kvantiteta le na določeno relacijo k enemu in istemu elementu, razlika je le v samih elementih, to je v faktu ali možni eksistenci objektov, ki jih predstave predočujejo.

Po tej analizi bodečega preidemo sedaj k analizi pogojev, ki so pospeševali v nas ustvarjanje ideje bodečega. Prvi od teh pogojev so bili ponavljajoči se pojavi. Vsak poedini pojav sveta se hitro gubi v kaosu drugih poedinih pojavov, dasi je zbudil našo pozornost na kratki moment. Drugo se zgodi, če se katerikoli

pojav pri kaže drugokrat v našem obzorju. Tedaj zavzema ta pojav takoj našo pozornost, ustvarja določeno notranjo napetost, ki določa našo determiniranost v smeti pričakovanja še enkratnega nastanka nam že znanega pojava. To pričakovanje je možno imenovati prvo stopnjo za nadaljni razvoj ideje bodočega. V pričakovanju smo že izstopili iz okvira neposrednega zaznavanja, ker bi ne pričakovali ničesar, če bi neposredno zaznavali. To naše stanje se razlikuje od stanja pri zaznavanju ali pri spominu v tem, da nepredstavlja predstava, ki jo imamo pri pričakovanju, istinite eksistence predmeta, temveč le možno eksistenco, katere pretvorjenje v istinito eksistenco pričakujemo.

Na tej primitivni stopnji ideje bodočega lahko tudi še nimamo jasnega predstavljenja intervala, ki loči možno eksistence predmeta od njenega pretvorjenja v istinito, to je intervala med pravkar bivšem zaznavanjem in sledečim možnim pričakovanem. Tukaj bi mogli izraziti naše stanje enostavno z besedami: „pričakujemo“, „bo“. Če, pa se ta pojav zgodi tretjkrat, tedaj se še bolj povečava naša determiniranost v tej smeri, a povečava se tudi naša sigurnost v nastop četrtega, sličnega pojava. Ker smo postali bolj sigurni, pričakovanje gubi svojo intenzivnost, obenem pada čustvo napetosti, in preide naša pozornost, ki že ni zavzeta v taki meri kot prej s predmetom pričakovanja, na druge momente, ki nas morejo tukaj zanimati, in predvsem na določanje razdalje enega pojava od drugega, to je takozvanega intervala, ki je v početku mogel biti popolnoma nedoločen radi naše pozornosti, naperjene na sam objekt pričakovanja. Ko je ta interval določen in ko se ponavljajoči se pojavi pretvorili naše pričakovanje vsled pravilnosti in mnogoštevilnosti slučajev ponovaljanja enostavno v sigurnost v faktučni nastop pojava, tedaj je bil položen temelj za drugi stadij v razvoju ideje bodočega. V tem stadiju imamo že kot določene objekte pričakovanja tako tudi pojem o njihovih intervalih v smislu te ali druge časovne razdalje enega objekta od drugega.

Še bolj popolno idejo bodočega kot toka, toda že popolnoma nepretrganega je dal tak ponavljajoči se pojav, ki je sam tekel nepretrgano, kjer torej ni bilo faktučno intervalov, napolnjenih s vsebino, tujo danemu pojavu. Seveda bi lahko nastali tudi tukaj intervali, če bi bila naša pozornost neenakomerno razdeljena med posamezne člene tega toka, toda vsak tak intervalni element lahko postane v vsakem danem momentu znova objekt našega neposrednega zaznavanja, če se naša pozornost obrne na njega. Ta nepretrgani tok je najbolj služil sploh za izmerjenje bodočega vseh pojavov, ker smo lahko sedaj nanašali bodoč e vsakega dogodljaja k popolnoma določenim položajem elementov tega nepretrganega reda.

Ampak da bi naše bodoče imele popolnoma določeni značaj, je potrebno, da ima ta nepretrgani tok značaj periodičnosti, to je da se v njem posamezni značilni elementi ponavljajo. Tok naših doživljanj nima tega značaja periodičnosti in sploh ne odgovarja toku pojavov vnanjega sveta, ker bi se bodoče, če bi bilo to odgovarjanje, pretvorilo enostavno v red faktičnih neposrednih zaznavanj. Zato se je človeštvo zopet obrnilo k pomoči pojavov vnanjega sveta in odtod je vzelo ono, kar je imelo najbolj pravilni periodični značaj, kar je vplivalo na vse zemeljsko življenje in kar je bile vir eksistence in razvoja vsemu živečemu, a to je bilo gibanje sonca. Pri do ločevanju bodočega poteče tok naših doživljanj takorekoč naprej, gre mimo intervalnih elementov, ki se nahajajo med dvema značilnima elementoma, ki ustvarjata faktično dano periodo in vzamemo v obzir le značilne elemente. Zato n. pr. izraz kot „bodoče leto“ ne pomeni nič drugega, kot da si predstavimo umsko, če vzamemo za osnovo naše sedanje zaznavanje, 365i element pravilne sončne periode „dneva“ in zavrzemo vse intervalne elemente. Ta zadnja naša sposobnost nam da možnost predstaviti si sploh katerikoli poljubni moment v bodočem.

Nadaljni razvoj ideje bodočega je šel v pravcu popolne abstrakcije od katerekoli konkretne vsebine, in bodoče je pri tem postalo le golo predstavljanje možnih poljubnih „potem“ pojavov kot posameznega fakta ali kot verige faktov. Ni sedaj ničesar, kar nas bi oviralo v tem abstraktnem predstavljanju bodočega: misliti poljubno število elementov v katerikoli poljubni možni sukcesiji in pri tem še dodati po naši volji nove elemente. Ta naša možnost je rodila idejo brezkončnega bodočega.

Interesantno je tukaj zabeležiti, da se je človeštvo z ozirom na preteklost mnogo delj držalo končnosti in s tem začetka nego je to bilo z ozirom na bodočnost, ker je spomin faktično dajal človeku vedno le končni sukcesivni red kot znak za istinitost, ne pa le za golo možnost. Spočetka govorijo vsi narodi o končnosti človeka in svetovja v preteklosti, to je o njihovem začetku in nastanku, istočasno pa stremijo podaljšati eksistenco sveta in človeka v brezkončnost bodočega (n. pr. Sv. Pismo). Ne prej, nego je človek prešel v stadij popolne abstrakcije časa in njegove simbolizacije v premici, so se granice svetovja v brezkončnost tudi v pretekli njegovi eksistenci: svetovja, kot tudi človeštvo samo so se začela in bode umrla kot posamezni pojavi, toda svetovje kot celota nima niti začetka niti konca. Res je, da je človeštvo tudi pred razvojem tega novega svetovnega naziranja imelo idejo objekta, ki ni imel tudi začetka, ki je sploh bil izven vsakega časovnega določila, - in je to bila ideja boga. Ta ideja je bila plod človeške fantazije, konglomerat vseh njegovih boljših, a često tudi slabših lastnosti, in je ta ideja kot gola možnost lahko zavzela poljubne forme in imela

vse poljubne lastnosti, katere je naša duševna organizacija sposobna ustvariti. In nič ni oviralo to idejo kot golo možnost, kot naše stvarjenje, ki mu faktično ničesar konkretnega ne odgovarja v obdajajočem človeku sveta, da postane ta ideja brezkončna v poljubnem pravcu, istotako kot nam ničesar ni oviralo storiti bodoče kot golo možnost brezkončno. In naravno je, da se svet, ki je človeka pri vsakem koraku, moril s svojo končnostjo, bodisi pri neposrednem zaznavanju bodisi pri spominu, ni mogel človeku tudi v preteklem javljati nič drugače kot tak, ki ima svoj začetek, to je kot končni. In le tedaj, ko se je človek s pomočjo svoje brezmejne sposobnosti abstrakcije od katerekoli vsebine konkretno danega pojava in njegove simbolizacije v teh ali drugih znamenjih (n. pr. čas = premica) osvobodil od teže končnosti sveta v njegovi sedANJI in pretekli eksistenci, je svet postal za človeka brezkončen, postal je za njega velikanska celota, kjer se rodi in umira vse posamezno (planeti, človeštvo kot psihofizični organizem, dasi živi človeštvo vedno s sanjarijo o svoji psihični individualni brezkončnosti), toda ta svet nima sam po sebi niti začetka niti konca. Volitev sončnega gibanja za izmerjenje časa je pospeševal še ta psihološki fakt: čim bolj pravilno se ponavlja pojav in čim večje je število ponavljajočih se slučajev, tem bolj raste naša sigurnost v nastop pričakovanega dogodka in tem bolj raste obenem naše prepričanje v brezpogojno nujnost pretvarenja možne eksistence v istinito. Takšno nujnost vidimo n. pr. v jutrišnjem vzhodu sonca. Če pa ni nastopil pričakovani pojav čez ta interval, ko bi moral po naših domnevah nastopiti, tedaj se pri nas pojavi neke vrste dvom v nadaljni nastop ali nenastop dotičnega pojava, ker se nam more dani nenastop zdeti ali kot rezultat zamude ali kot rezultat slučajnosti. Pri drugačnem nenastopu pričakovanega pojava se pri nas poveča možnost za predpostavko, da ta pojav sploh ne nastopi, in obenem se rodi determeniranost k negativnemu predstavljanju bodočega pojava. S povečanjem števila slučajev nezadoščenega pričakovanja se pretvori naše domnevanje v nenastop danega pojava v popolno sigurnost. V rezultatu tega procesa nastane negativno predstavljanje bodočega pojava kot posledica mnogokratnega nezadoščenja pozitivne determiniranosti k danemu pojavu. Vsak sukcesivni red ali enostavno trajanje, ki sta vzeta kot bodoče, sta v nekem oziru vedno nedoločena: ne moremo nikdar reči, kdaj se bo sta ta sukcesivni red ali to trajanje končala, če nam ne da izkušnja v tem oziru katerihkoli znamenj, dasi nam istočasne kaže, da imata ta sukcesivni red ali to trajanje svoj konec. Če pa presegata neki sukcesivni red ali neko trajanje našo človeško eksistenco kot celoto, tedaj ne moremo sploh ničesar reči o koncu danih pojavov. In naše lastno življenje je n. pr. tako nedoločeno trajanje v smislu svojega konca. O nas ne moremo reči s to sigurnostjo, da bomo jutri živeli, kot rečemo n. pr., da bo jutri vžšlo sonce, ker ne more vsakodnevno prenehanje tega našega trajanja

- življenja pri posameznikih iz razlogov, ki ne morejo biti s polno sigurnostjo naprej določeni niti s strani tega, kateremu pripada dano življenje, niti s strani drugih obdajajočih ga ljudi, dati nobenega povoda k ustvarjanju sigurnosti v nas, da more življenje tega ali enega posameznika prenehati, namreč v ta in ta določeni čas. Res je, da imamo neko možnost določiti s večjo ali manjšo sigurnostjo posamezne momente našega bodočega (n. pr. čez mesec začnem obiskovati predavanja na univerzi itd.), toda ta možnost se vedno sreča z okolnostmi, ki jih ni mogoče naprej premisliti, to je s takozvanim slučajem, ki je v stanu vsak trenutek vmešati se v naše življenje in spremeniti njegov tek. Ker ne moremo biti opazovalci svojega življenja na ta način kot to storimo pri opazovanju n.pr. nebeških teles, zato enostavno nismo zmožni poznati natančno zakonov naše eksistence. In ker smo sami neposredni sodeložniki te eksistence in zavzemamo sami le določeno malo mesto v krogotoku življenja, zato ne moremo to eksistence obseči v njeni celoti, videti in znati zakone križanja potov človeških življenj, oceniti njihov vzajemni vpliv in razumeti splošni princip njihovega gibanja. Ampak to nepoznanje našega bodočega je enostavno potrebno za nas iz čisto bioloških potreb razvoja in ohranitve našega rodu. Pri znanju bodočega bi se občutili kot sužnji življenja: radosti življenja, če bi jih vedeli naprej, bi izgubile svojo mikavnost in dragocenost nepričakovanega, predstavljanje bodočih nesreč pa bi pri nas povzročilo stalno stanje duševne depresije in apatije, kar faktično vidimo na iztoku pod vplivom ene same misli o fatalnosti zemeljskega in kar je uničilo vsako željo samotvornosti, ki je bila zenostavljena le na zadoščenje neobhodnih življenskih potrebščin. Le nepoznanost bodočega daje človeku notranjo moč hrabro trpeti vse težkoče življenjske poti in mu neuničujoč njegove samotvornosti daje silo boriti se in zmagovati in iti k mogoče iluzornemu svetlemu bodočemu.

4. Vnanji svet kot neposredno dano zaznavanje se nam vedno prikaže kot neke vrste kompleks, kjer smo v stanu različiti posamezne njegove dele-objekte. Ker zaznavamo vnanji svet kot kompleks, je naravno, da ne moremo pri našem zaznavanju opaziti nobene razlike v začetku nastopanja določenih njegovih objektov.

Za zaznavanje tega fakta uporabljamo izraz kot „sem istočasno zaznal te in te objekte, ali pa, če prenesemo to na objekte same, „govorimo ti in ti objekti so istočasno vstopili v našo zavest. „ To istočasnost pri neposrednem zaznavanju imenujemo „momentalno“. Ona je odvisna od kapacitetne sposobnosti naše zavesti, to je od sposobnosti zavesti za zaznavanje te ali druge, kompliciranosti kompleksa s tem ali drugim številom v njem nahajajočih se členov. Ta momentana istočasnost je bi la prenešana na objekte same in se je začela tikati

njihovega nastajanja, - začetka njihove eksistence, ki je nismo mogli različiti v smislu „prej - potem“.

Opazujemo tudi, da izginejo neki objekti, ki so nek čas eksistirali skupaj, iz polja našega neposrednega zaznavanja. Za registrovanje tega fakta so zopet služili določeni izrazi kot „ti“ in ti objekti so istočasno izginili iz polja naše zavesti.“ Tukaj se momentana istočasnost že pretvarja v svojo vrsto v „trajajočo istočasnost“ v toliko, v kolikor ohranja nekoliko objektov svojo vztrajnost vplivanja na nas. Ta trajajoča istočasnost, če jo prenesemo na objekte same, se tiče že nekaterega odrezka njihove eksistence «skupaj», njihovega določenega zajedniškega trajanja. Spomin je mnogo storil za prenešenje pojma istočasnosti kot funkcije kapacitetne sposobnosti zavesti iz čisto psihološkega področja neposrednega zaznavanja na vnanje objekte same, neodvisno od njih neposrednega zaznavanja in sploh od vsakega zaznavanja, in sedaj je istočasnost bila smatrana kot določena lastnost eksistence enega predmeta „skupaj“ (zajedno) z drugimi (njih začetka, njih konca ali tega ali drugega odrezka v njihovi eksistenci-trajanju). Tako n.pr. če smo drugikrat zaznali „skupaj“ red predmetov, tedaj jim pripisujemo istočasnost eksistence za vso dobo med dvema neposrednima zaznavanjima, to je faktično trdimo, da niso ti predmeti prenehali eksistirati „skupaj“ tudi izven področja našega neposrednega zaznavanja. Za nastanek tega prepričanja lahko služijo isti pogoji, ki smo jih navedli pri naši analizi eksistence – trajanja. Ta gori orisana istočasnost je bila v preveč veliki odvisnosti od vsakega posameznega subjekta, ker, kar je za enega bilo istočasno, je bilo lahko za drugega različnočasno, in to je enostavno radi različnega zaznavnega obzorja. Zato je človeštvo, da bi se teh nezlaganj ognilo in da bi našlo splošno mero za istočasnost, ki bi se nahajala izven vpliva posameznih individuov, prebežalo zopet k istemu stalnemu viru objektivnih časovnih izmerjenj - k sončnemu gibanju, ki ga je potem zamenjalo z gibanjem kazala ure.

Če hočejo sedaj pripisati istočasnost tem ali drugim dogodljajem na zemeljski krogli, jih odnosijo k določenemu položaju kazala ure, to je vse, kar je bilo kjerkoli in od kogarkoli na zemlji zaznano pri tem določenem položaju kazala ure (seveda z določenim koregiranjem v odvisnosti od dežele za zemlji), se smatra kot da se je dogodilo istočasno (momentana istočasnost objektov). Če pa morejo biti objekti vnanjega sveta odneseni, recimo k določeni poti, ki jo je prešla kazalo na uri, in če je ta pot vzeta kot enota, tedaj pripisujemo tudi v tem slučaju istočasnost objektom vnanjega sveta (trajajoča istočasnost objektov). Možnosti so tukaj neomejene, ker lahko pripisujemo objektom mesečno, letno, stoletno itd. istočasnost. Kar se tiče istočasnosti v našem notranjem svetu z ozirom na doživljaje same, ki so vzeti kot samostojni faktorji, je tudi

ta istočasnost tukaj rezultat sposobnosti naše zavesti k kompleksnemu zaznavanju doživljajev. Ta istočasnost zopet ni nič drugega kot funkcija kapacitetne sposobnosti našo zavesti. Istočasnost, ki se tiče doživljajev samih, ne izstopa iz mej našega neposrednega zaznavanja, ker doživljaji kot samostojni faktorji so ali zavedani ali ne, se nahajajo ali se nenahajajo v naši zavesti. Kolikor se doživljaji nahajajo v naši zavesti „skupaj“ (zajedno) drug z drugim, v toliko jim pripisujemo ta ali drugi značaj istočasnosti (začetka, konca, kateregakoli trajanja). Kolikor pa se doživljajine nahajajo in so izginili iz naše zavesti v toliko ne moremo česar sigurnega reči o značaju in posebnostih „nenahajanja“ doživljajev, kot moremo to reči o objektih vnanjega sveta radi možnosti njegovega opazovanja ne samo z našo zavestjo, toda tudi z drugimi zavestmi. Torej, tukaj se še bolj jasno vidi popolna odvisnost pojma istočasnosti od naše duševne organizacije, namreč od naše sposobnosti k kompleksnemu notranjemu ali vnanjemu zaznavanju.~

5. Kakor smo že videli, je človeštvo doseglo določeno točnost izmerjenja pri čisto takozvanem vnanjem času, toda ni doseglo vsled že prej navedenih razlogov te točnosti pri svojem čisto notranjem izmerjenju časa. „Dolgo“, „kratko“, „daljše“, „krajše“ - to so izrazi, ki služijo za izražanja notranjega izmerjenja časa. Koliko pa je potekel en proces daljše ali krajše kot drugi, to še vedno ostaja nedoločeno pri možnosti le notranjega presojanja o času. In to je razumljivo, ker ni v našem zavestnem toku onega avtomatizma in te pravilnosti, kakor to opazujemo pri nekaterih pojavih vnanjega sveta. Mnogoštevilni faktorji kakor vnanji tako tudi notranji se vmešavaj o v našo duševnost in izpreminjajo tempo njenega toka. Pri notranji ocenitvi časa, kakor smo to že videli, tudi pri čisto objektivni vnanji ocenitvi, igra vlogo predvsem sukcesivni red, to je vrstitev „prej - zdaj - potem“ določenih vtisov. V našem slučaju je to naš duševni tok sam, vzet kot svojevrstna komplicirana sukcesija. Ker sestoji ta duševna kvalitativno jako različnih elementov, zato mora pri občutenju hitrosti ali počasnosti časa igrati značilno vlogo tudi trajanje teh posameznih kvalitativno različnih elementov in posebno pri neposrednem zaznavanju, kjer je trajanje teh elementov zelo odvisno od vztrajnosti vplivanja objektov vnanjega sveta na nas. Sukcesija pa sama kot določena sveta, „prej - zdaj - potem“ igra glavno vlogo v presojanju počasnosti ali hitrosti časa pri spominu, ker pri normalnih okoliščinah spomina niso majanja v trajanju posameznih „prej - zdaj - potem“ (če se ne vmešavajo seveda nobeni faktorji zmanjšajoči ali povečajoči vztrajnost elementov duševne sukcesije), velika in ne presega določenih mej, enostavno radi značaja naše pozornosti, ki pri določeni napetosti v eni smeri otopi in samohotno preide na druga doživljanja. Temu prehodu pozornosti ni pri

spominu nobenih ovir, katere se lahko srečajo pri neposrednem zaznavanju; zato pa moramo pri spominu vzeti vsak element sukcesije za enoto in vso težo štetja prenesti na sukcesijo samo. V odvisnosti od števila njenih elementov se nam bo čas namreč prikazal ali kot krajši ali kot daljši.

Drugi faktor, ki ima veliki pomen pri notranjem presojanju časa v smislu nje-gove hitrosti ali počasnosti, a tudi v smislu občutenja kateregakoli časa sploh je smer naše pozornosti, to je ali je naperjena na vsebino ali na dej doživljanj. V prvem slučaju se čas ne občuti sploh, v drugem pa se tako ali drugače občuti v odvisnosti od gori orisanega prvega faktorja, to je od trajanja elementov pri neposrednem zaznavanju ali od sukcesije same pri spominu.

Vzamemo sedaj nekoliko primerov, da bi pojasnili in utemeljili trditve, ki smo jih postavili.

A/. Če je naša pozornost usmerjena na vnanji svet sam, katerega vsebina nas je tako zavzela, da smo popolnoma pozabili na nas same, tedaj čas za nas izgine, ker nam da vnanji svet sam na sebi le raznolika izpreminjanja, ki nimajo sama na sebi neposredno nobenega odnošaja k času, ki nosijo svoja lastna imena in ki zavzemajo časovne forme kot korelate določenih prostornih odnošajev le tedaj, če jih predstavljamo v jezik našega notranjega doživljanja. Potrebno je torej, da preide naša pozornost k nam samim, k našemu notranjemu odsevu vnanjega sveta, če hočemo imeti to ali druge občutenje časa. Če pa je naša pozornost le pri vnanjem svetu, živimo tedaj le v neposrednem zaznavanju in doživljanja, katerih vir je

sedaj vnanji svet, drsijo po površini naše zavesti, se vrstijo ves čas z novimi in novimi doživljanji, kar nam ne da takorekoč zbrati s pomočjo spomina vsoto vsega doživetega v njegovi časovni značilnosti (seveda tudi v tem slučaju dejstvuje spomin, toda le kot neposredno vezanje sosednih elementov). In kakor hitro hočemo dati čisto časovno karakteristiko doživljanja, se naša pozornost nakratko ustavi na par doživljajih, ki so kot zadnji vstopili našo duševnost, vidi malo njihovo vztrajnost, torej kratkost trajanja, kar vleče za seboj naše neposredno trenutno občutenje kratkosti časa in presojanje o njem kot o hitro tekočem. To neposredno občutenje kratkosti- hitrosti časa, če ga prenesemo na objektivno pretekli čas, nas privede k domnevi v kratkost zadnjega. Zato so vsa naša predhodna presojanja o faktučnem času vedno napačna v manjšo stran, tako n. pr. če pogledamo na uro, vidimo, da kaže mnogo več nego smo domnevali. Če pa je potem naša pozornost znova prešla na vnanji svet, tedaj spomin ni razmotal vrste „prej - zdaj - potem“ pred našim duhovnim in si ni storil zato popolnosti v določenju preteklega časa, a nas je pustil pri neposredno

zaznavem občutenju časa, ki je temeljilo izključno na občutenju trajanja teh par elementov vnanjega sveta. Na ta način pretečejo dnevi zaposlenega človeka, potnika itd - z eno besedo - vseh onih, pri katerih je dan napolnjen z bogastvom čisto vnanjih vtisov. In če bi tak zaposlen človek hotel razmisliti o preteklem dnevu, tedaj bi bila njegova zavest v prvem trenutku naperjena na te momente kratkosti - hitrosti občutenja časa, momente katerih število bi bilo tem manjše, čim manj je pozornost takega človeka prehajala od vnanjega sveta (vsebine) na doživljanje samo (dej). Za takega človeka bi v prvi trenutek nastal kakor bi kratki sukcesivni red z malim trajanjem elementov, in zato bi taki sukcesivni red dal vtis hitrosti preteklega časa toda to bi bilo le prvi trenutek, potem pa, ko bi se njegov spomin dal časa zadržal na doživljanju in ko bi v tem oddelil vse posamezne elemente, bi pred takim človekom prešel nmogoštevilni red „prej - zdaj - potem“, in bi to izzvalo občutenje dolgosti preteklega časa.

Pri življenju nebogatem na vtisih je pa popolnoma obratno. Če na nas dejstvu je nek čas en in isti vtis, nas preneha zanimati, ker gubi vtis, ki je za nas postal poznan, ves svoj biološki pomen za nas: služiti kot sredstvo za nagomiljenje izkušnje, kar je tako potrebno za utrdbo našega položaja na svetu kot individua. In naša pozornost se od vsebine danega vtisa, če nima drugih, obrača k načinu njegovega doživljanja v smislu n. pr. njegove notranje časovne karakteristike. S tem obračanjem pozornosti k nam samim je že položen začetek občutenja časa, ker ima za nas tedaj vsak vtis, ki prihaja od zunaj, to ali drugo trajanje. Če pa eni in isti vtisi vplivajo na nas stalno in neizpremenljivo, tedaj dosega naše občutenje njihovega trajanja maksimum, na katerega je sposobna naša pozornost, in se izraža njeno majanje radi otopljenja le v stopnji te ali drugo jasnosti zaznavanja (večja - manjša jasnost). Ker pri neposrednem zaznavanju vse naše presojanje časa bazira le na občutenju časa v toliko, v kolikor še ni začel spomin popolnoma dejstvovati, to je ni razmotal svojo vrsto „prej - zdaj - potem“, tedaj, se nam bo čas radi tega maksimalnega trajanja elementov neposrednega zaznavanja, pod katerega pri tiskom se nahaja naša zavest, zdel kot počasen. To občutenje počasnosti stvarja pri nas vtis dolgosti pretekajočega časa tako, da nas vede to občutenje, če ga uporabljamo za izmerjenje faktično preteklega časa, k napakam v večjo stran, ker domnevamo, da mora ta počasi idoč čas zavzeti več odrezkov faktičnega časa, kot se to zgodi v istini, ko vidimo, da ura kaže manj kot smo mislili. Toda kakor hitro hočemo zbrati vsoto doživetega s pomočjo spomina, tedaj bo vse doživeto za ta enolični dan združeno v spominu v kratki sukcesiji lastnostno različnih elementov, ker bo naša zavest, ki je postala zdaj svobodna od neposrednega pritiska zaznavanja, privedla trajanje istovrstnih elementov k normalnemu in bo vse naše presojanje v času, kakor je

to navadno pri spominu, bazirale na številu kvalitativno različnih elementov, na njih vsoti, to je na sukcesiji sami, radi kratkosti katere se nam bo dan zdel kot kratek.

B/. S predstavljanjem določenega dogodljaja, katerega izpolnitev pričakujemo, je tudi zvezano svojevrstno notranje občutenje časa, pri tem stoji to občutenje v tesni zvezi z emocionalnim značajem danega dogodljaja, to je z njegovo prijetnostjo ali neprijetnostjo za nas.

a). Prvi slučaj imamo pri navadnem pričakovanju n. pr. kakega znanca in je vsem znano, kakor je pri tem čas dolg. Vsa naša pozornost je tukaj koncentrirana na objekt pričakovanja tako, da potisne ta objekt iz naše duševnosti vse, kar bi nas lahko po svoji vsebini zanimalo. Če smo tudi imeli v prvem trenutku določen interes k danemu objektu v smislu njegove vsebine, je ta interes vseeno polagoma radi stalnosti vtisa prenehal, ker ni bilo že ni česar novega v objektu, kar bi nas moglo zanimati ali iznenaditi. Predstava tega objekta ni bila iz naše duševnosti odstranjena z drugimi bolj novimi in zato mogoče bolj zanimivimi predstavami objektov raditega, ker je objekt pričakovanja determiniral vse naše najbližje postopanje in je rodil v nas željo pretvorjenja njegove možne eksistence v istinito. Vsi ti fakti so povečali pozornostno kvantiteto danega objekta in so ji dali premoč nad pozornostnimi kvantitetami drugih objektov, v kolikor niso ti zadnji imeli neposredne relacije k našemu postopanju. Primeri tega, kako da zmagati določena determiniranost deševnosti sploh vsem vtisom, ki imajo neposredni odnošaj k tej determiniranosti, so mnogoštevilni v življenju. Tako en in isti predmet vidijo različno determinirani ljudje drugače: n. pr. gotska cerkev za umetnika in arhitakta. Ta fakt dobro razlaga tudi vse znanstveno postopanje, ko izbira znanstvenik iz mnogoštevilnih faktov, ki mu jih je predstavila narava, le one, ki lahko služijo za njegov cilj.

Torej, ker je vsa naša pozornost prešla od vsebine objekta pričakovanja k našemu načinu njegovega doživljanja, imamo že občutenje časa. Ker pa je vplivanje tega vtisa stalno, rodi ta vztrajnost vplivanje objekta na nas občutenje njegovega maksimalnega trajanja, na katero je sposobna naša pozornost, in ima za posledico občutenje počasnosti - dolžine časa. Neposredno zaznavanje je tukaj zatrla popolnost dejstevovanja spomina, in trajanje danega objekta je bilo kot edini kriterij za določitev preteklega časa. Ker pa je to trajanje bilo le trajanje enega vtisa, je šel čas počasi, ker ni bilo menjavanja vtisov in zajedno s tem občutenja gibanja, ki zelo pospešuje ustvarjanje ideje hitrosti časa. V našem slučaju pa se menjavanje izraža le v momentih zmanjšanja - povečanja pozornosti k danemu vtisu, kar ima za posledico majanje v večji - manjši

jasnosti vtisa. K temu se za momente zmanjšanja pozornosti na dani vtis lahko pridruži tudi nejasno občutenje neke vrste ozadja, ki ga tvorijo drugi vtisi, ki subjektu prihajajo iz vnanjega ali notranjega sveta za čas pričakovanja. Vse to skupaj obdrži pri nas občutenje določenega izpreminjanja, dasi do skrajnosti počasnega, kar ima za posledico občutenje počasnosti časa.

Ta fakt pa, da hočemo približati kakor možno hitreje pretvorjenje možne eksistence pričakovanega objekta v istinito in nemožnost to faktično storiti, ustvarja kontrast med možnim in faktičnim pretvorjenjem tega, kar pričakujemo, in ta kontrast še bolj povečuje občutenje počasnosti pretekajočega časa. V mnogih slučajih življenja vidimo to vlogo želje približati ali oddaljiti nekaj faktičnega v vnanjem svetu v smislu zmanjšanja ali povečanja občutenja „dolžine“ pretakajočega procesa, tako n. pr. je vsak iz lastne izkušnje opazil, da če je postal truden po dolgi poti in se hoče odpočiti v hiši, ki jo je opazil na horizontu, tedaj narašča dolžina poti tem bolj, čim večja je njegova. želja po odmoru in se mu zdi skoraj, brezkončna kot rezultat kontrasta med možnim in faktičnim.

Vidimo torej, da so v tem slučaju pričakovanja vsi faktorji pospeševali v nas ustvarjanju občutenja počasnosti – dolžine časa.

b) Drugi slučaj pričakovanja je pričakovanje n. pr. obsojenca na smrt. Čas teče za njega hitro. Vsako živi bitje iz čisto bioloških razlogov ohranjenja svoje fizične in psihične celote, skuša odvrniti od sebe neprijetni dogodljaj, če ne faktično, tedaj v vsakem slučaju umsko. Take tudi obsojenec skuša umsko oddaljiti na nedoločeno bodoče ta neprijetni za njega dogodljaj – smrti, ki ga uniči kot individuum. Ta želja, oddaljiti določeno točko faktičnega časa, n. pr. jutri, kolikor mogoče bolj daleč ustvarja kontrast med notranjim-hotenim in vnanjim - faktičnim tokom časa. In čim večja je ta želja oddaljiti, tem večji je kontrast med hotenim tokom časa in faktičnim njegovim tokom, tem hitreje torej gre faktični čas za obsojenca. Pokazali smo že na to vlogo želje: nekaj približati ali oddaljiti v vnanjem svetu v zvezi s tem ali drugim presojanjem pretekajočega časa v naši analizi prvega tipa pričakovanja.

Razen tega, more povečanju v občutenju hitrosti faktično pretekajočega časa pospeševati tudi to, da lahko obsojenec, ki skuša z vsemi silami odbiti za njega neprijetno predstavljajanje bodeče smrti, zmanjša v tem svojem stremljenju pozornostno kvantiteto danega predstavljajanja in daje možnost drugim doživljajem vstopiti v zavest. Ker pa determinira ta predstava smrti radi njenega velikanskega biološkega pomena za individuum vse njegovo najbližje ravnanje in vse njegovo bodoče, se bo ta predstava proti volji obsojenca, kakor hitro

oslabi njegova volja v svojem stremljenju usmeriti pozornost na druge doživljaje, prikazala zopet in zopet. Ta fakt povzroči hitro vrstitev tega predstavljanja smrti in drugih doživljajev, kar rodi s svoje strani vtis kratkega trajanja elementov doživetega in ima za posledico presojanje časa, kot hitro idočega. Razen tega se večinoma pri obsojencu na smrt prebudi velikanska želja življenja in interes za njega. Obsojenec začne ceniti take malenkosti, ki jih ne opazi navadni človek pri normalnih pogojih eksistence. Ubogo življenje je ječe se razsvetlji za obsojenca z novimi žarki. Pajek v kotu, vlažnost sten, čivkanje vrabca za železnim omrežjem okna - vse to dobi svoj novi smisel razstanka z življenjem, katerega zadnje momente hoče še enkrat udržati napeta duševnost obsojenca. V tem slučaju je pozornost obsojenca v vnanjem svetu in v njegovih izpreminjanjih samih in je čas za njega izginil, ker ni važno kakšna vsebina je zavzela našo pozornost, važno je le, da bi jo zavzela in s tem odklonila od lastnega notranjega presojanja te vsebine. In kadar bije ura, misli, kako hitro je prešel čas. Tukaj ima obsojenec nekaj skupnega z zaposlenim človekom, ker je čas za njega bil nekaj nejasno preživetega v enem splošnem kompliciranem elementu, spomniti se pa podrobnosti (detajle) tega preživetega, razmotati ta komplicirani element preživetega s pomočjo spomina v verigo „prej - zdaj - potem“ obsojenec ne sme, ker dobro ve, da mu prenese spomin tudi strašno misel približajoče se smrti. To je slučaj pri ljudeh, ki še lahko ohranijo določeno jasnost svoje psihe. Često se pa zgodi, da bega strah smrti mnoge tako zelo, da pozornost, ki je ves čas koncentrirana na eni predstavi, končno popolnoma otopi, podobno kot pri človeku, ki je utrujen od umskega posla, reševanja katerihkoli problemov, ali podobno kot pri človeku, ki se nahaja v poluhipnozi. In takšna zavest, ki ji manjka sinteza doživljanja, kakor da drsi po objektih in si jih zato ni v stanu jasno predstaviti. Obsojenec vpada tedaj v svojo vrsto apatije, prostracije, kjer gubi jasno zavest o pojavih in njihovem toku, a s tem zajedno gubi tudi občutenje časa. V tem oziru lahko primerjamo dano stanje obsojenca s stanjem indijskega joga, ki je tudi zavzet z enim doživljajem in ki ni občutljiv za obdajajoči ga svet. In tak človek, katerega pozornost je koncentrirana le na en doživljaj, ne more sploh ničesar reči o počasnosti ali hitrosti časa, ker mu manjka možnost primerjanja radi tega, ker ne pozna njegova duševnost nobenega izpreminjanja doživljajev.

Same besede „počasnost“, „hitrost“ logično predpostavljajo že možnost odnošanja enega pojava k drugemu z ozirom na kateri se dani pojav izpreminja in je hitri ali počasni. N. pr. v na šem slučaju moremo govoriti o počasnosti ali hitrosti le toliko kolikor moremo v doživljanju različiti posamezne momente (elemente) in njihovo vztrajnost vplivanja na nas, od česar je odvisno naše

presojanje počasnosti ali hitrosti časa. Toda tam, kjer se vse naše doživljanje pretvori v nekaj enostavnega brez vsakega ozadja in brez vsake možnosti različitosti v njem sploh katerekoli elemente, tam čas izgine kot neke vrste izpreminjanje, ki kot takšno predpostavlja v vsakem slučaju najmanj dva elementa. Razen tega je tu treba vedno upoštevati ta fakt, da privede enostavno doživljanje, ki je zavzelo vso našo pozornost, navadno v stanje poluhipnoze, kar je zvezano z izgubo možnosti dati sploh kateri koli zavestni odgovor na to, kaj se godi okoli nas in v nas. In če se takšen obsojenec prebudi včasih od svojega polusna, tedaj se mu zdi pretekli čas kot en moment. Če sliši udarce ure, misli, kako hitro je pretekli čas. Često pa se zgodi, da ne izstopi tak obsojenec do samega trenutka smrti iz tega stanja prostracije, poročilo o smrti spočetka ne razume, potem govori: „Ah, že! „ Avtomatične gre in umira s pokojem, ki začudi prisotne ljudi.

C/. Govorili smo že, da popolnoma izgine občutenje časa če je naša pozornost izključne na objektih vnanjega sveta, ker se tu nahajamo že pri pojavih druge vrste, namreč pri eksistenci in izpreminjanju, ne pa pri njihovem notranjem odsevu v naši duševnosti, to je ne pri trajanju in časovni sukcesiji. Isto občutenje brezčasnosti imamo pri naši uglobitvi v čisto znanstveno razmišljanje in to je iz sledečih razlogov.

Čisto znanstveno razmišljanje strami ustanoviti določene relacije med temi ali drugimi objekti, namreč - med celo vrsto objektov, ki so vzeti iz teh ali drugih razlogov za enovrstne. Vto svrhu uporabljamo takozvane splošne predmete, ki predstavljajo ta ali drugi razred individualnih predmetov. Na psihološki strani odgovarjajo tem splošnim predmetom takozvani pojmi. Ti splošni predmeti so sami nastali v rezultatu procesa negacije določenih individualnih lastnosti predmetov, ločitve drugih lastnosti, ki so jih smatrali kot obče (slična) in njihov združenja (sumacije) v eno celoto okoli določenega jedra „imena“, brez katerega ne bi splošni predmeti sploh eksistirali, ker nima sam na sebi predstavne nazorne lastnosti. Iz tega je razvidno, da je ustanovljenje relacij popolnoma plod našega lastnega ustvarjanja, ker nam vnanji svet ne daje nič, razen čisto individualnih objektov, ki služijo kot material (gradivo) najprej za ustvarjanje splošnih predmetov, potem pa čez te zadnje služijo zopet kot gradivo za naš duh pri njegovem ustvarjanju določenih relacij v vnanjem svetu, takozvanih zakonov. Tako n. pr. vidimo, da je eno telo udarilo drugo telo, ki je bilo v stanju pokoja in da se je to drugo telo tudi začelo s svoje strani gibati. V tem dejstvu nam predstavlja vnanji svet le red vidnih vtisov in drugega nič; razlaganje pa tega pojava v smeri zakona vzročnosti je izključno delo našega intelekta v njegovem stremljenju najti zadostni razlog za vse, kar se godi okoli nas. In

združenje v celoto najdenih posameznih zakonitosti privede človeka k zakonu, to je k ustanovitvi relacij med pojavi danega razreda sploh. Torej relacije v zakonu se ustanovljajo o med takozvanimi splošnimi predmeti kot reprezentanti posameznih razredov individualnih predmetov, ker nimajo „relacije“ v zadnjih znanstvenih sklepih nobenega neposrednega odnošaja k eksistirajočim objektom, zato nimajo nobenega neposrednega odnošaja tudi k času sploh kot notranjemu razlaganju te eksistence. Naše znanstveno razmišljanje je seveda moglo včasih imeti tudi nek odnošaj k občutenju neposrednega trajanja, toda le v tem slučaju, če bi naša pozornost približala splošni predmet po njegovi nazornosti k temu ali drugemu objektu razreda, ki je predstavljen s tem splošnim predmetom. Navadno pa je naša pozornost pri znanstvenem mišljenju naperjena na zakon sam kot relacijo in le posredno na splošne predmete kot neobhodne temelje dano relacije. Zato pa ne izstopa splošni predmet iz mej svojega umskega bistva in se ne približa k čutno nazornemu bistvu individualnih predmetov, kar se vedno zgodi, če se obrne naša pozornost neposredno na splošni predmet sam in se zadrži pri njem dalj časa.

Zakon torej, kot takšen nima neposredne vezi z objekti vnanjega sveta, ki so glavni viri našega občutenja časa in zato ne vzbudi pri nas tudi nobenega občutenja časa in ima le lastnost biti zaveden ali ne. Primeri take uglobitve v znanstveno razmišljanje so posebno pogosti pri filozofih, ki se pečajo z najabstraktnejšimi relacijami – zakoni.

Pri znanstvenikih pa, ki se pečajo bolj z eksperimentalnimi vedami, je možno proces njihovega znanstvenega razmišljanja razdeliti na dva dela, kjer so pogoji pozabljeni na čas drugačni. Prvi del: začetek znanstvenega razmišljanja. Tukaj se pozaba na čas razlaga iz popolne uglobitve v vnanji svet, iz katerega vzame tak znanstvenik svoje gradivo. Radi te uglobitve se znanstvenik nahaja pri samih izpreminjanjih vnanjega sveta brez tega, da bi se njegova pozornost pečala z razlaganjem tega izpremenjenja kot odseva v naši duševnosti sami, to je kot časa.

Drugi del: sumiranje zbranega gradiva in zadnje odločilno odvajanje zakona. Tukaj se pozaba na čas razlaga iz gori orisanega v tem paragrafu (to je isto kot pri filozofu).

Le tedaj, če je problem rešen ali pa če je sploh iz katerihkoli razlogov pretrgana nit naših razmišljanj, pripisujemo še naknadno čas preteklemu razmišljanju; in to storimo kakor vsled navade odnositi vse k času, tako tudi prosto vsled možnosti pogledati na uro in prepričati se, da je prešla določena perioda faktičnega vnanjega časa medtem ko smo razmišljali. Razen tega imamo lahko

naknadno presojanje o preteklem času za periodo našega razmišljanja tudi na podlagi našega spomina, če nas ne zanimajo že toliko relacije same, kolikor njihova vrstitev, njihov red, preko katerega smo prišli do odločilnega sklepa, to je v tem slučaju preteči pred nami navadni sukcesivni red, po čegar številu členov bomo sodili o veličini preteklega časa.

S tem smo dovršili našo analizo notranjega občutenja in presojanja časa in sedaj preidemo k splošnim rezultatom naše analize.

Zaključek.

Čas lahko torej razdelimo: na čas kot faktično dani - „psihološki čas“ in na čas kot abstraktni korelat tega psihološkega časa - „matematično abstraktni čas“. Ta matematično abstraktni čas je simboliziran v premici in je prosta možnost vrstitve poljubnih „prej - zdaj - potem,“ od katerih je odvzeta vsaka faktična vsebina. Brez dvoma je, da stoji čas kot faktično dano v funkcionalnem odnosu z našo sposobnostjo o zaznavanja sploh in s sposobnostjo spomina posebej, ker ne bi bilo na nas brez spomina preteklega, ne bi bili tudi dani pogoji za razvoj ideje bodečega, ne bi bilo sploh nobenega sukcesivnega reda in radi odpadanja sposobnosti pri prenehanju spomina zvezanja enega doživljaja z drugim, a zajedno s tem tudi odpadanja sposobnosti primerjanja teh doživljanj bi ideja trajanja sama zgubila vso svojo formo in bi popolnoma odpadla, torej bi čas z vsemi svojimi razdelitvami prenehal za nas eksistirati. Čas je ena od najstarejših zakonitosti, katero je človeštvo občutilo v svetu; in čas kot vsaka zakonitost ni plod le naše domišljije, toda je rezultat opaženih relacij na svetu. Te relacije so se prelomile čez prizmo naše zavesti, ki je dala dani zakonitosti določeno forme, odvisno od notranjega ustroja te zavesti same. Vnanji svet nam daje to ali drugo popolnoma določeno gradivo, od naše pa intelektualne sposobnosti je odvisno tako ali drugače razložiti to gradivo. Nič ne izključuje možnosti, da bi vnanji svet mogel dati drugo gradivo, in tedaj bi ga razložili popolnoma na drug način, dasi bi naša duševna organizacija ostala neizpremenjena in obratno, če bi se izpremenila naša duševna organizacija, bi svet dobil drugo barvo. Ta vzajemna funkcionalna zavisnost med svetom in našim intelektom ustvarja ono, kar imenujemo ‚zakoni‘ sveta. In ti zakoni se razlikujejo od proste fantazije v tem, da je fantazija le enostransko delo našega intelekta, ker se izraža možnost drugih kombinacij med elementi vnanjega sveta. Naš duh odseva podobno zrcalu vse, kar ga obdaja. Lahko bi dali zrcalu poljubno formo in zakrivljenje, radi katerih bi odsev v njem vnanjega sveta bil vsakokrat različen, in bi zakoni relacij med enimi in istimi predmeti bili tudi vsakokrat

različno izraženi, toda te relacije bi, dasi so v različnih zrcalih različno izraženi, zadevale vedno eno in isto bistvo. Tudi eno in isto zrcalo, če ga prenesemo v dva različna miljeja, da različni odsev, kar je izključno odvisno od razlike gradiva, ki odseva v zrcalu. Ista relacija obstoji tudi med našim zaznavajočim duhom in vnanjim svetom. Zato je vsak zakon odvisen kot od organizacije dotične duševnosti, tako tudi od gradiva, ki ga daje vnanji svet tej duševnosti. Poskušamo razložiti to vzajemno funkcionalno razmerje med duševno organizacijo in gradivom vnanjega sveta še na par primerih.

Predpostavimo, da vplivajo vsi objekti vnanjega sveta na našo zavest enako v smislu izpreminjanja, to je da noben vtis ne izgine, a tudi ne vstopi v našo zavest, ko se, še tam nahajajo drugi vtisi. Z eno besede, če bi vsako izpreminjanje, bodisi lastnosti v kompleksu, bodisi kompleksa samega z ozirom na druge komplekse prenehalo, naša duševna organizacija pa bi ostala neizpremenjena, kaj bi se tedaj zgodilo z našim pojmom časa?

Po našem domnevanju sledeče. Ker bi na nas v tem slučaju vplivali eni in isti objekti, bi naš duh vpal v stanje, ki je blizu polusnu, kar se faktično godi pri hipnozi. Pri tem bi ohranil le nedoločeno nejasno zaznavanje obdajajočega ga sveta, ker je jasnost zaznavanja odvisna od vstopanja novih predstav v našo zavest, v nasprotnem slučaju pa preneha sinteza doživljanj, pozornost otopi, sila zavesti se zmanjša in duh vpada v poluzavest. V tem slučaju bi tudi spomin bil nepotreben iz čisto bioloških razlogov, ker je naš položaj in položaj objektov bi1 enkrat za vedno določen in spomin, ki je glavni naš pomočnik v borbi za existenco v smislu nagomiljenja izkušnje, nam ne bi mogel z ničemer pomoči v teh okoliščinah. Torej samo izpreminjanje, gradiva bi, imelo za posledico izpreminjanje duševne organizacije. Zato, če bi eksistiral duh, ki bi mogel pri svojem zaznavanju obseči ves svet kot celoto, bi ta duh ne imel spomina, a s tem zajedno tudi ne predstavljanja časa, ampak bi znal istinitost sveta v vsej njegovi celoti in v vseh njegovih podrobnih implikativnih razmerjih istotako kot imamo to samo na apriornem polju.

Drugi primer. Vsa naša duševna organizacija lahko ostane neizpremenjena, toda kako izpremenilo naše časovno predstavljanje, če bi n. pr. v vnanjem svetu izginili vsi periodični ponavljajoči se pojavi. Kakšno motenje bi moralo vse to roditi v človeški družbi, če bi naenkrat izginili vsi njegovi „včeraj“, in „jutri“. In težko si je zamisliti, kako bi se sploh človek orientiral pri stvarjenju novih časovnih pojmov. Preteklost bi za njega dobila značaj nedoločenega „je bilo“. Ker se pa objekti niso ponavljali v izkušnji, tedaj bi „preteklo“ vsakega objekta hitro izginilo iz spomina. Pozaba bi strašno narastla; obseg spomina bi ostal bolj

ozek, in bi se spomin faktično obrnil le na najbližjo preteklost. Mesto točnega sigurnega jutri bi se bodoče pretvorilo v nedoločeno pričakovanje nečesa, kar se lahko zgodi po analogiji tega, da se je nekaj že zgodilo, ker je periodičnost pojavov kot glavni faktor za točnost v določitvi bodočega izginila. Vsaka domneva na določeno bodoče bi izginila, in to bi imelo za posledico zmanjšanje človeške energije pri stvarjenju vrednot za bodočo civilizacijo, ker dela vsak le tedaj, ko domneva, da bo za njega sigurno „jutri“, ki mu bo prineslo določeno blagostanje kot rezultat njegovega dela.

Kakšne izpremembe bi še nastale tukaj, si je težko predstaviti, toda povsod, kjer bi nastalo dasi najmanjše izpremenjanje v faktih vnanjega sveta, bi imelo to obenem za posledico izpreminjanja v predstavljenju tega vnanjega sveta kljub temu, da je duševna organizacija ostala neizpremenjena. V nadaljnjem pa bi lahko to izpreminjanje faktov vnanjega sveta imelo za posledico tudi izpreminjanje duševne organizacije same, če bi neke njene funkcije postale brez uporabe.

Mogoče je seveda, da ni časovni red, ki ga nahajamo v vnanjem svetu, prisoten vnanjemu svetu samemu na sebi in da je ta časovni red le naše človeško razlaganje določenega vzajemnega odnošaja elementov vnanjega sveta, v vsakem slučaju pa je tudi to razlaganje odvisno od tega notranjega transcendentnega reda prisotnega svetu samemu.

Res je, torej, da je čas funkcija našega zaznavanja in posebno spomina, toda je mnogo odvisno od notranjega ustroja sveta, da ima čas ta popolnoma določeni značaj in strukturo. Čas ne more biti le forma, ki jo samohotno vnese naš intelekt v vnanji svet, ker je tedaj nerazumljivo, zakaj se ne more ta intelekt sam okoristiti s to formo, to je premestiti objekte v poljubnem samohotnem časovnem redu, temveč je primoran volens-nolens slediti temu redu, ki ga silijo predmeti sami. In intelektu ostaje le zaznavati ta red kot dejstvo, ki je neodvisno od njegove volje in želje. Napaka je tukaj bila v tem, da so nekateri filozofi (predvsem Kant) malo upoštevali psihološko stran razvoja pojma časa, - njegovo genezo, temveč so vzeli čas kot že gotovo abstraktno stvoritev, kot prosto možnost vrstitve, „prej - zdaj - potem“ brez vsake vsebine in so rekli, da je to ona forma našega intelekta, ki je prirojena temu intelektu in ki mora nujno biti vnesena v svet, ker si ne moremo brez nje tega sveta zamisliti. Ne samo, da je pri tem naziranju nerazumljivo, zakaj mora konkretni objekt zavzeti strogo določeno „prej“, ne pa „zdaj“ ali „potem“, se je tukaj enostavno malo upoštevalo fakt znanja človeške psihologije v njenem kulturnem razvoju, ki prikazuje povsod prednost konkretnega in potem le prehod od njega k

abstraktnemu. Abstraktni pojem časa se je razvil le polagoma, in njegov simbol - „premica“ z njeno brezkončnostjo je rezultat tisočletnega razmišljanja človeštva. Vprašajte navadnega človeka, kaj je čas? Je mogoče, da bi takoj ne odgovoril ali bi enostavno pokazal na sonce, na ure, - z eno besedo na neposredni nazorni znak časa v vnanjem svetu. Tu-glas človeštva, ki je tuj vsakim znanstvenim in metafizičnim teorijam in ki kaže, kam se je treba obrniti za psihološko razlaganje pojava. Določeni pojavi vnanjega sveta so stali v določeni relaciji k naši zavesti, v določeni relaciji drug k drugemu, ki smo jih zaznali. Te relacije je bilo potrebno odnesti radi njihove sličnosti v določeno kategorijo z določenim imenom, - na ta način so nastali zakoni, ki so iz sveta napravili za človeka domovino s sorodniki in znanci, kar je človeku dalo možnost prijeti se zanje, da bi se ne izgubil v kompliciranosti in mnogoličnosti pojavov. Na ta način je postal tudi časovni zakon star kot človeštvo samo.

Vnanji svet je dal sunek k stvarjenju pojma časa, ki se je v nadaljnjem svojem razvoju, kot se je te vedno godilo, završil z abstraktnim razumevanjem tega pojava. Radi tega pa, ker je popolnost občutenja psihološkega časa, kot smo že videli, najboj tesno zvezana z vidnimi vtisi, je vidni znak - premica bil vzet kot simbol časa. Narava sama nam je predlagala ta simbol v svojem premom gibanju. To gibanje je dalo povod k stvarjenju matematičnega pojma premice na sledeči način: človek je abstrahiriral od gibajočega se telesa vso njegovo konkretno prostorno vsebino in ga je predstavil kot neprostorno točko, a sled te neprostorene gibajoče se točke je začel smatrati kot premico. Ker pa se vsaka vrsta gibanja pretvori v naši duševnosti, če je naša pozornost na nas samih, v sukcesivni red kot svojevrstno notranje gibanje, je bilo naravno, da se je človek v svojem stremljenju k nazornosti predstavljanja obrnil k temu simbolu, ki je stal v tesni vezi z gibanjem sploh (črta-1inija) in s premim gibanjem posebej (premica), kot bolj sličnim sukcesivnemu redu.

Z eno besedo - človeštvo se je moralo obrniti predvsem k premici, ker je element sukcesivnega reda kot proste vrstitve „prej - zdaj - potem“ bil popolnoma sličen neprostorni konkretno brez vsebinski točki, ki je potom gibanja ustvarila premico. (V tem sledimo matematični definiciji premice).

Lahko sploh rečeno, de eksistira med sukcesivnim redom in premim gibanjem še bolj tesna vzajemna vez v stvarjenju vzajemne baze in simbola „premice“, nego se je to dosedaj mislilo. Sukcesivni red je dal premici svoj neprostorni element, ki je služil kot temelj za ustvarjanje matematičnega razumevanja točke, premo gibanje pa je dalo svojo prostorno vidno nazornost, ki stori, da se iz neprostornega elementa - točki ustvarja že nekaj prostornega - linija; in ta

okolščina je posebno morala pospeševati prenos tega simbola - linije na čas sam, ker je že v sami matematični definiciji linije bila dana možnost vidno prostorno nazornost uporabiti za simbolizacijo časa. Je možno domnevati, da je približno na tak način nastala ideja časa kot premice. V tem gori orisanem procesu ni nič čudnega. Ta proces odgovarja popolnoma človeškemu duhu, ki išče povsod analogij, da bi mogel zvezati mnogoštevilne individualne pojave v skupine, te - v še bolj tesne skupine itd do meje, kjer je še možno najti nekaj sličnega med objekti. Kakor hitro je ta simbol - „premica“ postal znak časa, je bila človeškemu duhu dana popolna možnost predstaviti si čas kot brezkončen v poljubnem pravcu, to je v preteklem in bodočem, bilo je le potrebno, da bila dana osnovna točka, od katere lahko začeli štetje v brezkončnost v obeh pravicah premice; pri tem je sedaj postalo popolnoma vseeno, ali vzamemo za to osnovno točko štetja našo zavest, ali vzamemo tu katerikoli svetovni doživljaj. In sedaj je naš abstraktni čas enostavna možnost vrstitve „prej-zdaj-potem“ v brezkončnost preteklega in bodočega, možnost, ki more bi ti napolnjena s poljubno realno vsebino.

Čas je torej rezultat vzajemne funkcionalne zavisnosti med opredeljenim svetovnim ustrojem in našo opredeljeno duševno organizacijo, ki razlaga na popolnoma določen način gradivo tega sveta. V nadaljnjem svojem stremljenju k abstrakciji kot želji biti manj odvisna od posameznih individualnih slučajev predela naša duševnost tako silno to gradivo, da se nam javlja kot neko samostojno stvarjenje našega duha, ampak, če pogledamo bolj globoko v bistvo stvari, najdemo tu korenine dane ideje v vnanjem svetu samem. Ali je vnanji svet sam na sebi časoven ali ne, ne moremo določeno reči, edino, kar lahko rečemo, je to, da so v implikativnem redu realnega dogajanja bili dani na našo duševno organizacijo pogoji, ki so služili kot temelj za ustvarjanje človeške ideje časa.

